

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη

Η Εικαστική Τέχνη στη Θεραπεία Απεξάρτησης

Με ποιον τρόπο συμβάλει η Εικαστική Τέχνη στην κινητοποίηση και συγκράτηση των ατόμων στη θεραπεία απεξάρτησης;

Η περίπτωση της ομάδας εικαστικών του δημιουργικού καλλιτεχνικού εργαστηρίου της Θεραπευτικής Κοινότητας Σαλαμίνας του ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α).

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Μαρία Καγιώργη

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Εμμανουήλ Σπυριδάκης, Αν. Καθηγητής, Επιβλέπων

Μαρία Νικολακάκη, Επίκουρη Καθηγήτρια, Μέλος

Δέσποινα Καρακατσάνη, Αν. Καθηγήτρια, Μέλος

Κόρινθος, 10.01.2017

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

**Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη

Η Εικαστική Τέχνη στη Θεραπεία Απεξάρτησης

**Με ποιον τρόπο συμβάλει η Εικαστική Τέχνη στην
κινητοποίηση και συγκράτηση των ατόμων στη
θεραπεία απεξάρτησης;**

**Η περίπτωση της ομάδας εικαστικών του δημιουργικού
καλλιτεχνικού εργαστηρίου της Θεραπευτικής
Κοινότητας Σαλαμίνας του ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ –
ΕΞΑΝΤΑΣ του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων
Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α).**

Copyright © 2017, Μαρία Ευαγγέλου Καγιώργη

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All Rights Reserved

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας έκδοσης, εξολοκλήρου ή τμήματος αυτής για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση των μελετών για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τους συγγραφείς. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα των κειμένων εκφράζουν τους συγγραφείς μόνο.

Στον πατέρα μου

Η ψυχή δε χρειάζεται το σώμα για να μένει ζωντανή

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Για την εκπόνηση της εργασίας αυτής χρειάστηκε η υποστήριξη και πολύτιμη βοήθεια αρκετών ανθρώπων τους οποίους αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς ξεκινώντας από τον επιβλέποντα μου, Αν. Καθηγητή κ. Εμμανουήλ Σπυριδάκη για την εμπιστοσύνη και το ενδιαφέρον που έδειξε για τη συγκεκριμένη μελέτη καθώς και για τις πολύτιμες συμβουλές και οδηγίες του καθ' όλη την πορεία της συγγραφής της.

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τα μέλη της Θεραπευτικής Κοινότητας «ΝΟΣΤΟΣ» που με δέχτηκαν στο χώρο τους, με εμπιστεύτηκαν και άνοιξαν τη ψυχή τους εμπλουτίζοντας με τις περιγραφές και τα βιώματα τους τον κορμό αυτής της μελέτης. Χωρίς τη δική τους συνεισφορά, η εργασία αυτή δε θα μπορούσε να ολοκληρωθεί.

Ευχαριστώ τον Υπεύθυνο του Θεραπευτικού Προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ κ. Ιωάννη Ζαμαρία για το ενδιαφέρον του για την έρευνα και την ευελιξία που έδειξε κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της.

Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλους τους συναδέλφους του Θεραπευτικού Προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ για τη διάθεση που έδειξαν να συμμετέχουν και να υποστηρίξουν την έρευνα. Η συμβολή τους ήταν καθοριστική καθώς με την επιστημονική τους ματιά, τη μακρόχρονη εμπειρία τους στο χώρο των εξαρτήσεων τα σχόλια και τις συζητήσεις που είχα μαζί τους εμπλούτισαν την έρευνα παρέχοντας μου σημαντικά ερεθίσματα και πληροφορίες.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του ΠΜΣ «Κοινωνικές Διακρίσεις, Μετανάστευση, Ιδιότητα του Πολίτη» του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου για το υπέροχο γνωστικό ταξίδι που μου προσέφεραν.

Στον σύζυγο μου Ανδρέα, την κόρη μου Νεφέλη και τη μητέρα μου, για την κατανόηση, την υπομονή και την αμέριστη συμπαράσταση τους στην προσπάθεια μου αυτή εκφράζω όλη μου την αγάπη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.	Εισαγωγή	
1.1	Αντικείμενο και Στόχος της Εργασίας	
2.	Εννοιολογική Προσέγγιση – Ουσιοεξάρτηση	
2.1	Η έννοια της Τοξικοεξάρτησης.....	
2.2	Χαρακτηριστικά της Τοξικοεξάρτησης.....	
3.	Θεραπεία Απεξάρτησης – Το μοντέλο της Θεραπευτικής Κοινότητας	
3.1	Η Θεραπευτική Κοινότητα.....	
4.	Η Τέχνη στη Θεραπεία	
4.1	Η Τέχνη στη Θεραπεία.....	
4.2	Η Τέχνη ως θεραπευτικό εργαλείο.....	
4.3	Η Εικαστική Τέχνη στη θεραπεία.....	
5.	Η Εικαστική Τέχνη στο Θεραπευτικό Πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ	
5.1	Το Θεραπευτικό Πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ- ΕΞΑΝΤΑΣ	
5.2	Δραστηριότητες και Τέχνες στο θεραπευτικό πλαίσιο.....	
5.3	Το Εικαστικό Εργαστήριο στη θεραπευτική κοινότητα.....	
6.	Μεθοδολογία και Δομή	
6.1	Μεθοδολογία.....	
6.2	Δείγμα Έρευνας.....	
6.3	Άξονες Συνέντευξης	
7.	Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων.....	
8.	Συμπεράσματα	
	Παράρτημα Ι	
	Παράρτημα ΙΙ	
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη παρούσα μελέτη επιχειρείται η ανάδειξη της θεραπευτικής δύναμης της τέχνης και της θετικής επιρροής που αυτή ασκεί σε άτομα που βρίσκονται σε προγράμματα απεξάρτησης από ναρκωτικές ουσίες. Ιδιαίτερα η μελέτη αυτή εξετάζει σε ποιο βαθμό η εικαστική τέχνη επιδρά στην ομαλή έκβαση της θεραπευτικής πορείας ενός ατόμου μέσα σε ένα κλειστό θεραπευτικό πλαίσιο.

Η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας είναι η ποιοτική και συγκεκριμένα οι ατομικές συνεντεύξεις με σκοπό τη διερεύνηση των αντιλήψεων και των απόψεων των υποκειμένων για τα ερευνητικά ερωτήματα.

Στην έρευνα συμμετείχαν μέλη της θεραπευτικής κοινότητας «ΝΟΣΤΟΣ» του Θεραπευτικού Προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α) καθώς και εργαζόμενοι μέλη του θεραπευτικού και εκπαιδευτικού προσωπικού του προγράμματος.

Τα αποτελέσματα της έρευνας ανέδειξαν τη σημαντική επιρροή που ασκεί η εικαστική τέχνη στους θεραπευόμενους, τη συμβολή της όσον αφορά τη θεραπεία, την εκπαίδευση, τη ψυχαγωγία και τη ψυχική και πνευματική τους καλλιέργεια. Επίσης αναδείχθηκε η ανάγκη μεγαλύτερης επένδυσης στο κομμάτι της τέχνης και στον τρόπο που αυτή συνδυάζεται με τη θεραπεία απεξάρτησης.

Συμπερασματικά στη μελέτη αυτή υπογραμμίστηκε η ανάγκη υιοθέτησης μιας νέας θεραπευτικής πολιτικής από τα προγράμματα απεξάρτησης του ΚΕΘΕΑ που θα εστιάζει περισσότερο στη θεραπευτική δύναμη της τέχνης εντάσσοντας την στο θεραπευτικό πλαίσιο λειτουργίας τους.

ABSTRACT

The present study seeks to highlight the healing power of art and the positive influence it exerts on people in rehabilitation centers. In particular, this research examines the extent to which Visual Art could offer therapeutic results to people who live in strict drug rehabilitation treatment such as a therapeutic community.

The method chosen for the survey is a qualitative one aiming to explore the perceptions and personal opinions of subjects through individual interviews.

The research involved members of the therapeutic community "NOSTOS" of the therapeutic program KETHEA NOSTOS – EXANTAS of KETHEA (Therapy Center for Dependent Individuals), as well as employees, members of the therapeutic and educational program personnel.

The results of the survey highlighted the significant influence and the important contribution art offers to people in several areas such as, education, recreation, mental and spiritual cultivation. Creative mediums such as drawing, painting, writing or sculpting, has been proven to have a number of positive life-changing benefits during rehab. Thus, the need of greater concentration on the field of art and art therapy techniques was brought to be an important issue.

In conclusion, as far as KETHEA it concerns, this study has pointed out the need for a new treatment policy with a further focus in therapeutic use of art making, within a professional relationship and in a greater connection with the scientific team of the organization.

1. Εισαγωγή

1.1 Αντικείμενο και Στόχος της Εργασίας

Στην εργασία αυτή θα συζητήσουμε τα οφέλη της Εικαστικής Τέχνης – Θεραπείας όταν αυτή χρησιμοποιείται σαν θεραπευτικό εργαλείο στα στεγνά (χωρίς τη χρήση υποκατάστατων ουσιών) θεραπευτικά πλαίσια απεξάρτησης.

Για τον σκοπό της έρευνας επιλέξαμε να μελετήσουμε την περίπτωση της κλειστής θεραπευτικής κοινότητας ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων¹ (ΚΕ.Θ.Ε.Α.)

Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία διαπιστώνεται ότι τα εξαρτημένα άτομα κατά την προσπάθεια απεξάρτησης και επανένταξης τους στο κοινωνικό σύνολο, έρχονται αντιμέτωπα με φοβίες, προβληματισμούς και προσωπικές δυσκολίες που δεν μπορούν ή δυσκολεύονται να εκφράσουν και να επιλύσουν.

Ο επαναπροσδιορισμός της προσωπικής ταυτότητας και του ρόλου τους στην κοινωνία, η ρήξη οικογενειακών και διαπροσωπικών δεσμών, η προκατάληψη του κοινωνικού συνόλου, τα προβλήματα με το νόμο, η ανεργία και οι οικονομικές δυσκολίες, τα σοβαρά προβλήματα υγείας που τους ταλαιπωρούν λόγω της μακροχρόνιας χρήσης αποτελούν και τους σημαντικότερους λόγους για τους οποίους τα υπό θεραπεία άτομα αισθάνονται να απομακρύνονται και να απομονώνονται ολοένα και περισσότερο από τον κοινωνικό ιστό. Αισθάνονται αποκλεισμένα από πτυχές της κοινωνικής ζωής με αποτέλεσμα να ενισχύονται τα αισθήματα φόβου, απογοήτευσης και ματαιώσης. Συνέπεια όλων των παραπάνω είναι να αυξάνει σημαντικά για τα άτομα αυτά ο κίνδυνος της υποτροπής. (Μάτσα, 2001)

¹ Το ΚΕΘΕΑ είναι το μεγαλύτερο δίκτυο υπηρεσιών απεξάρτησης και κοινωνικής επανένταξης στη χώρα μας. Ξεκίνησε τη λειτουργία του με την ίδρυση της ΙΘΑΚΗΣ, της πρώτης ελληνικής Θεραπευτικής Κοινότητας το 1983. Όλες οι υπηρεσίες του παρέχονται δωρεάν και χωρίς λίστες αναμονής: στο δρόμο, στα σωφρονιστικά καταστήματα, σε μονάδες σε όλη την Ελλάδα. Το ΚΕΘΕΑ απευθύνεται επίσης σε όσους αντιμετωπίζουν προβλήματα, όπως το αλκοόλ, ο τζόγος και το διαδίκτυο.

Στα θεραπευτικά προγράμματα απεξάρτησης αυτό που επιδιώκεται δεν είναι μόνο η απεξάρτηση του ατόμου από τις ουσίες αλλά και η συνολική υποστήριξη του ώστε να φανερώσει, να αντιμετωπίσει και να απελευθερωθεί από οτιδήποτε δυσάρεστο τον βαραίνει ανασυγκροτώντας τον εαυτό του και θέτοντας τις βάσεις για ένα νέο ξεκίνημα στη ζωή.

Στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσουμε αν και με ποιο τρόπο η Εικαστική Τέχνη αποτελεί έναν ενισχυτικό παράγοντα στη διαδικασία απεξάρτησης από τις ναρκωτικές ουσίες αυξάνοντας τις πιθανότητες για μία πιο αποτελεσματική θεραπεία.

Πριν προχωρήσουμε στην εμπειρική διερεύνηση σχετικά με το ρόλο της εικαστικής τέχνης στη θεραπεία απεξάρτησης κρίνεται απαραίτητο να προηγηθεί μία αποσαφήνιση των εννοιών με βάση τη σχετική βιβλιογραφία, που θα βοηθήσει στην καλύτερη κατανόηση του ερευνητικού μας ερωτήματος και θα οδηγήσει σε ασφαλέστερα συμπεράσματα στην έρευνα μας.

2. Εννοιολογική Προσέγγιση - Τοξικοεξάρτηση

2.1 Η έννοια της Τοξικοεξάρτησης

Το φαινόμενο της τοξικοεξάρτησης είναι πολυπαραγοντικό και πολυδιάστατο και η αντιμετώπιση του χρειάζεται να προσεγγίζεται κατά τρόπο ανάλογο καθώς αποτελεί ένα από τα σοβαρότερα πλέον προβλήματα των σημερινών κοινωνιών. Οι μελέτες που έχουν γίνει με σκοπό την αιτιολόγηση της χρήσης ναρκωτικών ουσιών είναι πολλές χωρίς ωστόσο να έχουν δοθεί μέχρι σήμερα επαρκείς απαντήσεις όσον αφορά τα ακριβή αίτια και τους λόγους που οδηγούν στην «τοξικομανία».

Παρ' όλα αυτά τόσο οι ιατρό-κεντρικές όσο και οι ψυχοκοινωνικές προσεγγίσεις τείνουν να μοιράζονται κάποιες κοινές βάσεις όσον αφορά την πολυπλοκότητα του φαινομένου και τους τρόπους αντιμετώπισης του (Πουλόπουλος, 2005).

Έτσι σύμφωνα με τις σχετικές ερευνητικές προσεγγίσεις οι παράγοντες που κυρίως φαίνεται να σχετίζονται με το φαινόμενο μπορεί να είναι τόσο βιολογικοί - γενετικοί όσο και ψυχολογικοί. Ενώ επίσης σημαντικό ρόλο

φαίνεται να παίζει η ιδιοσυγκρασία του ατόμου, το οικογενειακό του περιβάλλον και οι κοινωνικές συνθήκες στις οποίες ζει.

Όπως αναφέρει η Μάτσα Κ., «κανείς δε γίνεται τυχαία τοξικομανής» (2001:26). Είναι πολλοί οι λόγοι που μπορεί να ωθήσουν κάποιον στο να δοκιμάσει τα ναρκωτικά ωστόσο το ότι κάποιος δοκίμασε ναρκωτικά δε σημαίνει ότι είναι τοξικομανής. «Η εγκατάσταση της τοξικομανίας προϋποθέτει τη συνάντηση μιας προσωπικής, ψυχολογικής κρίσης με την κοινωνική.» (Μάτσα, 2001:26)

Άτομα που αντιμετωπίζουν προβλήματα με τον ψυχισμό τους, άτομα που έχουν υποφέρει από σοβαρές απώλειες κατά την παιδική τους ηλικία ή άτομα που έχουν υποστεί πολύπλευρες μορφές οικογενειακής βίας, σεξουαλική κακοποίηση, ξυλοδαρμό ή είχαν αλκοολικούς γονείς, φαίνεται να είναι πιο ευάλωτα στο να έρθουν σε επαφή με τη χρήση και την εξάρτηση ουσιών. (Μάτσα, 2001)

2.2 Χαρακτηριστικά της Τοξικοεξάρτησης

Όπως αναφέρει ο De Leon, τα χαρακτηριστικά των στάσεων και της συμπεριφοράς της διαταραχής είναι εμφανή σε όλους τους τοξικοεξαρτημένους (2000).

Εμφανίζουν μια αλλοτριωμένη και αντικοινωνική εικόνα με έντονα τα συναισθήματα ενοχής, ανασφάλειας, φόβου που δεν τους αφήνουν να έχουν μια φυσιολογική συμπεριφορά. Συχνά ζουν αποδεσμευμένοι από κάθε είδους κανόνες, νόρμες και κοινωνικές συμπεριφορές καθοδηγούμενοι μόνο από την υπέρμετρη ανάγκη εύρεσης της ναρκωτικής ουσίας. Εγκαταλείπουν κάθε είδους σχέση με το κοινωνικό γίνεσθαι, σχολείο, σπουδές, εργασία, οικογένεια, σχέσεις. Η προσωπική τους ταυτότητα αλλοιώνεται, αδυνατούν να λειτουργήσουν οργανωμένα και με παραγωγικό τρόπο, πολλοί παρουσιάζουν τάσεις αυτοκτονικές, εξαθλιώνονται τόσο σωματικά όσο και συναισθηματικά. Οι χρήστες ουσιών δεν εμπιστεύονται σχέσεις, εξουσίες και συστήματα, ενώ πιθανά έχουν χάσει την εμπιστοσύνη στους ίδιους τους εαυτούς τους (De Leon, 2000).

Αυτή η απόλυτα εξαρτησιακή σχέση με τις ουσίες συχνά συνδέεται και με παραβατική συμπεριφορά που πολλές φορές οδηγεί σε ποινές φυλάκισης, περιθωριοποίηση, κοινωνικό στιγματισμό και κατ' επέκταση σε κοινωνικό αποκλεισμό.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω τα εξαρτημένα από ουσίες, άτομα πολύ συχνά βρίσκονται στο περιθώριο και αντιμετωπίζονται από το κοινωνικό σύνολο με έντονη προκατάληψη και ρατσισμό. Με αποτέλεσμα ακόμα κι όταν αυτά καταφέρουν να απεξαρτηθούν το ίδιο κοινωνικό σύνολο εξαιτίας του φόβου και του κοινωνικού στίγματος να αρνείται να τα αποδεχτεί και να τα ενσωματώσει στο πλαίσιο λειτουργίας του. Είναι λοιπόν αναπόφευκτο τα απεξαρτημένα άτομα να κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό ή να νιώθουν οι ίδιοι αποκλεισμένοι από το κοινωνικό τους περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα ως κοινωνικό αποκλεισμό για τα απεξαρτημένα άτομα ορίζουμε την κατάσταση εκείνη κατά την οποία: στιγματίζονται με επιθετικούς ή άλλους προσδιορισμούς και περιθωριοποιούνται, δεν έχουν ίσες ευκαιρίες ή ισότιμη πρόσβαση σε κοινωνικά αγαθά, υπηρεσίες και παροχές, δεν απολαμβάνουν ενώ το επιθυμούν και το έχουν ανάγκη, τα κοινωνικά τους δικαιώματα (Φακιολάς, Στυλιάρης και Μουλά, 1993, σ. 335 στο Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, 2003, Νο 53).

Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Goffman στη στάση των «φυσιολογικών» ανθρώπων απέναντι σε κάποιον που φέρει ένα στίγμα. Συγκεκριμένα αναφέρει στο βιβλίο του ότι «εξ' ορισμού πιστεύουμε ότι ένας στιγματισμένος δεν είναι εντελώς άνθρωπος. Με βάση αυτή την παραδοχή κάνουμε διακρίσεις, μέσω των οποίων μειώνουμε δραστικά, αν και συχνά απερίσκεπτα, τις ευκαιρίες που έχει στη ζωή του.» (2001:67).

Σε μια τέτοια συνθήκη η τοξικομανία βρίσκει πρόσφορο έδαφος και καλλιεργείται στις ψυχές των ανθρώπων κάνοντας τους υποχείρια της και καταλύοντας κάθε συναίσθημα, σκέψη, λογική.

Ο εξαρτημένος χαρακτηρίζεται από παθητικότητα, παραίτηση, αδυναμία ανάληψης κάθε είδους ευθύνης και πρωτοβουλίας. Γίνεται αντικοινωνικός, περιθωριοποιείται, απομονώνεται και εξαθλιώνεται τόσο σωματικά όσο και ψυχικά.

Σ' αυτό ακριβώς το σημείο η θεραπεία απεξάρτησης έρχεται να παίζει έναν πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή των εξαρτημένων. Είναι η νέα αφετηρία από όπου ο εξαθλιωμένος ψυχισμός μπορεί να ξαναγεννηθεί συνθέτοντας μια καινούρια ταυτότητα. Όπως υποστηρίζει η Κ. Μάτσα, το θεραπευτικό πλαίσιο αποτελεί ένα αντίβαρο στην εξάρτηση. Μέσα από αυτό οργανώνεται η μετάβαση από τον παλιό εαυτό στον νέο, ο δρόμος της σταδιακής εξόδου από την εξάρτηση στην ουσία της ζωής (2001).

3. Θεραπεία Απεξάρτησης – Μοντέλο Θεραπευτικής Κοινότητας

3.1 Η Θεραπευτική Κοινότητα

Με οδηγούς τη δύναμη της προσφοράς, της αλληλεγγύης, της αλληλεπίδρασης, της αυτοβοήθειας και της εμπιστοσύνης γεννήθηκε τη δεκαετία του 60' το πρώτο αυτοδιαχειριζόμενο και αυτοχρηματοδοτούμενο κοινόβιο του Synanon στην Αμερική, από μία ομάδα ανθρώπων που ανέτρεψαν τις μέχρι τότε αντιλήψεις για τη θεραπεία απεξάρτησης. Το Synanon αποτέλεσε το μόνο μέρος στον κόσμο όπου ένας τοξικομανής μπορούσε να αποθεραπευτεί οριστικά. Η λειτουργία του Synanon στηρίζονταν στην ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης και προωθούσε την ασφάλεια, την αγάπη, την εμπιστοσύνη, την αλληλεγγύη, την εντιμότητα χωρίς καμία οικονομική εξάρτηση από κρατικές ή άλλες επιδοτήσεις. Οι άνθρωποι που συμμετείχαν στο Synanon είχαν μοναδικό στόχο την προσωπική αλλαγή και ζούσαν απαλλαγμένοι από προσωπικές φιλοδοξίες, συμφέροντα ή κερδοσκοπικές επιδιώξεις. (Ζαφειρίδης, Φ., 2007). Στις αντιλήψεις και τις αρχές του Synanon βασίστηκε και η ίδρυση της πρώτης θεραπευτικής κοινότητας του ΚΕΘΕΑ στην Ελλάδα.

Το μοντέλο των κλειστών θεραπευτικών κοινοτήτων προωθεί την ψυχοκοινωνική προσέγγιση στην αντιμετώπιση της τοξικοεξάρτησης υποστηρίζοντας την έννοια της αλλαγής και της υιοθέτησης ενός νέου τρόπου ζωής. Είναι θεραπευτικές κοινότητες διαμονής και αποσκοπούν στην αλλαγή του τρόπου ζωής, την πλήρη αποχή από ουσίες, την αποχή από οποιαδήποτε παραβατική διαδικασία, την αποκατάσταση των διαπροσωπικών σχέσεων και των σχέσεων των ανθρώπων με το οικογενειακό τους περιβάλλον και την ομαλή επανένταξη τους στην κοινωνία.

Η θεραπευτική κοινότητα σύμφωνα με τους Μ. Σούγκαρμαν και Φ. Ζαφειρίδη, είναι ένα κοινόβιο ατόμων τα οποία μέσα από τη μεταξύ τους αλληλεπίδραση προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα κοινά τους προβλήματα και να πετύχουν την προσωπική τους αλλαγή. (1990).

Τα άτομα που βρίσκονται στη θεραπευτική κοινότητα μαθαίνουν μέσα από ένα εντατικό καθημερινό πρόγραμμα και μέσω διάφορων θεραπευτικών διαδικασιών και δραστηριοτήτων, να αυτενεργούν, να αναλαμβάνουν ευθύνες, να αλληλεπιδρούν και να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες, δεξιότητες, ικανότητες, σκέψεις και συναισθήματα. Μαθαίνουν να επικοινωνούν, να συνδέονται, και κυρίως να εμπιστεύονται τους συνοδοιπόρους τους.

Ο χρόνος που περνάνε οι θεραπευόμενοι μέσα στην κοινότητα οργανώνεται έτσι ώστε να βοηθάει στη μεταξύ τους συνύπαρξη μέσω των διαφόρων ομάδων εργασίας αλλά και των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων. Ο προγραμματισμός της καθημερινότητας αλλά και ο σχεδιασμός του ελεύθερου χρόνου έχει ως βασικό σκοπό να μάθουν τα άτομα να λειτουργούν ομαδικά και σε αλληλεπίδραση αλλά και να απολαμβάνουν ουσιαστικά τις δράσεις στις οποίες συμμετέχουν.

Όπως τονίζει σε συνέντευξη της η κα Γραμματικά Μ., τότε θεραπευτικό προσωπικό της εναλλακτικής κοινότητας ΚΕΘΕΑ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ και αργότερα Υπεύθυνη της Μονάδας Εφήβων ΕΞΑΝΤΑΣ του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α), «...αυτό που κάνει την Κοινότητα τόσο σημαντική και ιδιαίτερη στη λειτουργία της είναι ότι δεν αποτελεί ένα θεραπευτήριο, ένα νοσοκομείο ή ένα ίδρυμα. Είναι ένας οργανισμός που λειτουργεί μέσα από τα ίδια τα μέλη του με τη βοήθεια και την εποπτεία του προσωπικού.» (Ομάδα Συγγραφής Βιβλίου Ε.Κ. «ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ», 1999 : 60)

Η παραμονή σε μια θεραπευτική κοινότητα διαρκεί από εννέα έως δώδεκα μήνες ενώ στη συνέχεια τα άτομα καλούνται να μεταβούν στο δύσκολο στάδιο της κοινωνικής τους επανένταξης.

Όντας σε αυτή τη διαδικασία τα μέλη έρχονται αντιμέτωπα με σοβαρές προσωπικές ελλείψεις και κενά που έχουν δημιουργηθεί λόγω της

μακροχρόνιας χρήσης. Ελλείψεις στη βασική εκπαίδευση αλλά και άλλα στοιχεία προσωπικών ικανοτήτων που δυσχεραίνουν τη δυνατότητα μιας ομαλής ένταξης τους στο κοινωνικό σώμα καθώς και της απορρόφησης τους στην αγορά εργασίας που αποτελεί και βασική προϋπόθεση για την ολοκλήρωση του θεραπευτικού προγράμματος.

«Η θεραπευτική κοινότητα επιδιώκει, λειτουργώντας ως πρότυπο οικογένειας, να προσφέρει στο άτομο τη δυνατότητα να αποκτήσει θετικά βιώματα στο ρόλο του ως μέλους της «οικογένειας» της θεραπευτικής κοινότητας, όπως θα έπρεπε να έχει συμβεί στην κρίσιμη προεφηβική και εφηβική του ηλικία. Με αυτό τον τρόπο, προσπαθεί να καλύψει τα συναισθηματικά κενά που δημιουργήθηκαν εκείνη τη σημαντική χρονική περίοδο στη ζωή του ατόμου.. » (Πουλόπουλος, Χ., 2005 : 101-102)

Κατά συνέπεια το κομμάτι της προσωπικής εξέλιξης με σκοπό την απόκτηση εφοδίων και δεξιοτήτων, αλλά και τη διεύρυνση των ερεθισμάτων που θα διαμορφώσουν μία διαφορετική ταυτότητα από αυτή του πρώην χρήστη στα μέλη ενός θεραπευτικού προγράμματος κατέχει ένα σημαντικό ρόλο στο θεραπευτικό σχεδιασμό των μελών και προσφέρει στα άτομα τη δυνατότητα για επιμόρφωση, απόκτηση βασικών επαγγελματικών προσόντων αλλά και ανάπτυξη ιδιαίτερων ταλέντων και δεξιοτήτων.

Οι διάφορες εκπαιδευτικές ομάδες που λειτουργούν τόσο στη θεραπευτική κοινότητα όσο και στις άλλες δομές του προγράμματος επιλέγονται με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες των μελών αλλά και τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα. Για το λόγο αυτό οι ομάδες αυτές δεν είναι πάντα σταθερές αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με τις συνθήκες και μέσα από την αλληλεπίδραση με τα ίδια τα άτομα.

4. Η Τέχνη στη Θεραπεία

4.1 Η Τέχνη στη Θεραπεία

Η Τέχνη μέσα στους αιώνες αποτελεί το κυρίαρχο μέσο έκφρασης της ανθρώπινης ύπαρξης. Μέσω αυτής ο άνθρωπος βρίσκει τη δύναμη να επικοινωνήσει ότι είναι δύσκολο να κατανοήσει με τη λογική. Οι μεγαλύτεροι

φόβοι του όπως η ασθένεια, ο πόνος, η επιθυμία, το συναίσθημα, το βίωμα, η εμπειρία εξαγνίζονται μέσω της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Είναι γνωστή ήδη από την προϊστορική εποχή η σημαντική επιρροή που άσκησε ο Σαμανισμός αποτελώντας πηγή έμπνευσης επιστημών όπως η ιατρική, η ανθρωπολογία και η κλινική ψυχολογία ενώ ταυτόχρονα βρίσκεται σε έναν συνεχή διάλογο με την τέχνη και τη δημιουργία. Σε μία τέτοια τελετουργία που αποτέλεσε τη βάση πολλών σύγχρονων εναλλακτικών πρακτικών για τη θεραπεία του σώματος και της ψυχής εμπεριέχεται μια πλούσια καλλιτεχνική διάσταση. Η μουσική, ο χορός, η μίμηση χρησιμοποιούνται ως θεραπευτικά εργαλεία με σκοπό τη σωτηρία του σώματος και την ψυχική αγαλλίαση. (Ρηγοπούλου, Π. 2016)

Όπως αναφέρει στο βιβλίο της «Χοροθεραπεία με την Πρωτόγονη Έκφραση», η Schott-Billman F., μεταφέροντας τη βαθιά πίστη του Γάλλου ανθρωπολόγου Claude Levi-Strauss, η θεραπευτική δύναμη της τέχνης πρέπει να ενθαρρύνει τους σύγχρονους ψυχαναλυτές να στραφούν πιο γενναϊόδωρα στις παραδοσιακές μορφές θεραπείας όπου το τραγούδι, ο χορός, η έκφραση, το στοιχείο, η τελετή, η μάσκα αποτελούν σημαντικά θεραπευτικά εργαλεία για τον θεραπευτή και ξεπερνούν τις προσδοκίες κάθε θεραπευτικής μεθόδου. (1995:66)

Το σώμα σε μία προσπάθεια να φανερώσει ότι δεν μπορεί να ειπωθεί, χρησιμοποιεί την τέχνη ως ένα ενοποιητικό μέσο με το οποίο το αόρατο βρίσκει κοινό τόπο με το ορατό, το συναίσθημα συναντά τη λογική και το σώμα ενώνεται με τη ψυχή. Είναι σύμφωνα με τη Ρηγοπούλου, Π., « ο λόγος της τέχνης που αποτυπώνει το σώμα συγκροτώντας ένα αρχείο των παθών, των παθήσεων και της ίασης» (2016: 28)

Ο Πικάσο απέδιδε στην τέχνη μια μαγική λειτουργία που επιδρά στη ψυχή του ανθρώπου καταλυτικά διαχωρίζοντας την από τη λογική των ψυχαναλυτικών θεραπευτικών προσεγγίσεων ως μια δύναμη περισσότερο παρορμητική και θεραπευτική για τον αποδέκτη της. (Schott-Billman F., 1995) Γιατί η τέχνη είναι μια προέκταση της ψυχής. Προτιμά να συμβολοποιήσει τις βαθιές τις επιθυμίες μετατρέποντας αυτές σε εικόνα, μουσική, κίνηση παρά να τις προφέρει λεκτικά και με τον τρόπο αυτό οδηγείται τελικά στη θεραπεία της.

4.2 Η Εικαστική Τέχνη στη Θεραπεία

Η Εικαστική Τέχνη στη θεραπεία εμφανίστηκε για πρώτη φορά στις αρχές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όπου ένας βρετανός καλλιτέχνης, ο Andrian Hill νοσηλεύόμενος σε σανατόριο κατά τη διάρκεια του πολέμου ασχολήθηκε με τη ζωγραφική. Τον ακολούθησαν και άλλοι ασθενείς που ζωγράφιζαν θέλοντας να εκφράσουν τις σκέψεις, τους φόβους και τα συναισθήματα τους. Αυτό ήταν το έναυσμα για την ένταξη της εικαστικής τέχνης στη θεραπεία. (Jennings, S. και Minde, A., 1996)

Η εικαστική ψυχοθεραπεία ή όπως έχει καθιερωθεί να ονομάζεται «Art Therapy», είναι μία μη λεκτική θεραπεία που συνδυάζει δύο πεδία, την τέχνη και τη ψυχολογία. Μία εναλλακτική μορφή θεραπείας που χρησιμοποιεί την τέχνη προκειμένου να ζωντανέψει τις λέξεις που δεν μπορούν να ειπωθούν με λόγια.

Επικοινωνεί την εσωτερική αλήθεια των ανθρώπων μέσα από εικόνες, σύμβολα ή αντικείμενα. Είναι η έκφραση των συναισθημάτων μέσα από την ύλη. Συνδυάζει τη δημιουργία και τη θεραπεία μέσα από μια διαδικασία έντονης αλληλεπίδρασης μεταξύ του ασθενούς και του θεραπευτή. (Jennings, S. και Minde, A., 1996)

Στη γέννηση της εικαστικής θεραπείας συνέβαλε η συλλογή του Γάλλου ζωγράφου και γλύπτη Zan Dubuffet που συγκέντρωσε έργα ανθρώπων που νοσηλεύονταν σε ψυχιατρικά ιδρύματα ενώ αργότερα η συλλογή αυτή γνωστή και ως «Art Brut» (Ωμή Τέχνη ή η Τέχνη των Τρελών) από τα τέλη της δεκαετίας του 40', εμπλουτίστηκε και με έργα άλλων ανθρώπων που δεν ανήκαν σε κάποιον καλλιτεχνικό χώρο, ωστόσο αποτύπωναν ιδέες και συλλήψεις πολύ διαφορετικές, σκληρές ή ακόμα και εξωπραγματικές.

Ο Φρόιντ μας μιλάει για τη λογική του ασυνειδήτου, τις εσωτερικές παρορμήσεις του ανθρώπου που η λογική του προσπαθεί να αποκρύψει αλλά η ψυχανάλυση τις αποκαλύπτει. Οι άνθρωποι όμως αντιστέκονται στη ψυχανάλυση φοβούμενοι να αντιμετωπίσουν αυτό το «άλλο» που θα αποκαλυφθεί. Οι παρορμήσεις αυτές συχνά εκφράζονται πολύ πιο αβίαστα και ανώδυνα μέσα από την τέχνη. Έτσι και η Τέχνη των Τρελών του Dubuffet

επιζητά να αναδείξει την άγρια ψυχή, την πρωτόγονη έκφραση που ο 20^{ος} αιώνας επέτρεψε στη Δύση να ανακαλύψει. Καλλιτέχνες όπως ο Βαν Γκογκ, ο Γκογκέν, ο Max Weber, ο Ματίς, ο Πικάσο, ο George Morris, ο Henri Rousseau εμπνέονται από την πρωτόγονη έκφραση της τέχνης υμνώντας έτσι την απλότητα, την ειλικρίνεια και τον αυθορμητισμό της. (France Schott – Billmann, 1995)

Στην Αγγλία τις δεκαετίες του 60' και 70', διάφοροι καλλιτέχνες πεπεισμένοι ότι η ζωγραφική και το σχέδιο προσφέρουν σημαντική διέξοδο στα άτομα που δυσκολεύονται να εκφραστούν και να επικοινωνήσουν απασχολήθηκαν σε διάφορες κλινικές και νοσοκομεία. Οι περισσότεροι από αυτούς δούλευαν ανεξάρτητα αναπτύσσοντας διαφορετικές μεθόδους όσον αφορά τις θεραπευτικές δυνατότητες της τέχνης. (David, E. 2004)

Οι θεραπευτικές δομές στις οποίες εντάσσονταν η εικαστική θεραπεία ήταν κυρίως υπερπλήρη ιδρύματα, απομονωμένα, παραμελημένα, με δύσκολα και περιορισμένα θεραπευτικά πλαίσια. Η εικαστική θεραπεία φάνηκε τότε να προσφέρει έναν τρόπο βελτίωσης της ποιότητας ζωής των ασθενών και να παρέχει μία σημαντική διέξοδο ενθαρρύνοντας τους ανθρώπους να επικοινωνήσουν, να κοινωνικοποιηθούν, να εκφράσουν τις αγωνίες τους, να τονώσουν την αυτοεκτίμησή τους, να κατανοήσουν καλύτερα τον εαυτό τους και να θεραπευτούν. Αυτό έφερε την εικαστική θεραπεία απέναντι στη ψυχιατρική που δεδομένων των κοινωνικών αλλαγών της εποχής υπέφερε μεγάλο πλήγμα. Το γενικότερο κλίμα και η ανάπτυξη διάφορων ανθρωπιστικών επιστημών ενθάρρυνε την άνθηση και εδραίωση της εικαστικής θεραπείας. Από τα μέσα της δεκαετίας του 60' η εικαστική θεραπεία κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος ενώ διεκδικεί επαγγελματική ταυτότητα και βελτίωση των συνθηκών εργασίας για τους θεραπευτές. (David, E. 2004)

Η εικαστική θεραπεία αναγνωρίζεται ως επάγγελμα στην Αμερική το 1960 ενώ το 1982 στην Αγγλία η εικαστική θεραπεία αναγνωρίζεται ως αυτόνομη επαγγελματική κατηγορία.

Στην Ελλάδα άρχισε να κάνει την εμφάνισή της ως εναλλακτικός τρόπος θεραπείας πριν από περίπου είκοσι χρόνια. (Κιλίμη, Γ., 2004)

Η εικαστική θεραπεία είναι μία πράξη δημιουργική, μία πράξη κατά την οποία ο ασθενής μέσα από το έργο του επιτυγχάνει την εξοικείωση με τον ίδιο του τον εαυτό, την εκτόνωση των συναισθημάτων του και την ανάγκη για επικοινωνία και συναισθηματική ισορροπία. Όπως αναφέρει η Rubin J. στο βιβλίο της «Θεραπεύοντας Παιδιά Μέσα από την Τέχνη», στην τέχνη εκφράζονται εμπειρίες ζωής, εμπειρίες που μπορεί να έχουν στιγματίσει τη ζωή μας και δύσκολα αντιμετωπίζονται διαφορετικά. (1997).

Η εικαστική θεραπεία συνδυάζει τη ψυχολογία με την τέχνη δημιουργώντας ένα είδος γέφυρας ανάμεσα στο ασυνείδητο και το συνειδητό, τη σκέψη και το λόγο, κάνοντας έτσι πιο εύκολη την επικοινωνία, την έκφραση και την επαφή με τον νου και το πνεύμα. (Hall, P.N., 1998)

Η Ρηγοπούλου Π., υποστηρίζει ότι ο ψυχικά ασθενής δύσκολα θα θεραπευτεί χωρίς την παρέμβαση ενός επιτυχημένου ιατρικού πρωτοκόλλου. Από την άλλη όμως όταν ένας υγιής άνθρωπος βρεθεί να βιώνει μία διαφορετική κατάσταση, ανοίκεια για τον ίδιο, όπως για παράδειγμα μία καλλιτεχνική εμπειρία που να ενεργεί ίσως και θεραπευτικά γι' αυτόν, επανέρχεται πλήρως στη φυσιολογική του κατάσταση κατακτώντας και την αίσθηση ότι έχει ολοκληρώσει και επιτύχει ένα σημαντικό έργο. (2016:170)

Σύμφωνα με τον Jones P., και την Ένωση Εικαστικών Θεραπευτών του Καναδά, οι σκέψεις και τα συναισθήματα συχνά βρίσκουν έκφραση μέσα από τις εικόνες και όχι μέσα από τις λέξεις. Στη δημιουργική πράξη οι εσωτερικές διαμάχες μπορούν να προβληθούν οπτικά. Η τέχνη λειτουργεί ως μέσο προβολής και αναβίωσης συναισθημάτων και εσωτερικών συγκρούσεων. (2005:18-19)

Μέσα από την εικαστική θεραπεία εκφράζονται επιθυμίες, προσδοκίες και όνειρα. Αισθήματα όπως θυμός, φόβος, αγωνία μπορούν να πάρουν μορφή μέσα από τα υλικά και τις διάφορες τεχνικές και να οδηγήσουν τον ασθενή σε δρόμους που μέχρι εκείνη τη στιγμή φαίνονταν απροσπέλαστοι (Κιλίμη, Γ., 2004)

Η Landgarten B. H., μία από τους πρωτεργάτες της Εικαστικής Θεραπείας, πιστεύει ότι σημαντικό ρόλο στη θεραπεία μέσω της τέχνης παίζουν τα υλικά. Το είδος των υλικών που θα χρησιμοποιηθούν εξαρτάται από το εικαστικό

έργο, ωστόσο αυτά δεν εξυπηρετούν μόνο στη δημιουργία και ολοκλήρωση του έργου αλλά έχουν τη δύναμη να επηρεάσουν το συναισθηματικό κόσμο του ατόμου, να τον απελευθερώσουν ή να τον τρομοκρατήσουν. Για το λόγο αυτό η επιλογή των υλικών είναι σημαντική στην ανάπτυξη μιας παραγωγικής και δημιουργικής σχέσης μεταξύ του θεραπευόμενου και του θεραπευτή. (1999)

Ο θεραπευτής παίζει το ρόλο του πλοηγού, εκείνου που θα δώσει τα ερεθίσματα, θα εμπνεύσει, θα δημιουργήσει ένα αίσθημα εμπιστοσύνης με τον θεραπευόμενο έτσι ώστε να τον απελευθερώσει και να τον κάνει να επικοινωνήσει με τα υλικά που έχει μπροστά του. Η διαδικασία δεν είναι απλή και διαφοροποιείται κάθε φορά ανάλογα με τις συνθήκες, τη ψυχολογική και συναισθηματική διάθεση του θεραπευόμενου αλλά και του θεραπευτή. Η σχέση που δημιουργείται είναι αμφίδρομη. (Jennings, S. και Minde, A., 1996)

Ο ρόλος του εικαστικού θεραπευτή είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την πορεία και τη ζωή της ομάδας. Μέσα από τη δική του διαχείριση μπορούν τα μέλη να νιώσουν ασφάλεια και να εξελιχθούν. Ο εικαστικός θεραπευτής θα πρέπει να κρατάει μια στάση αποδοχής, να έχει την ικανότητα δεκτικής ακρόασης και να σέβεται τις δημιουργικές ικανότητες των ανθρώπων. Οι περισσότεροι θεραπευόμενοι είναι ικανότεροι να κατανοήσουν το νόημα των εικόνων τους όταν μιλούν για αυτές με κάποιον επαγγελματία, ο οποίος μπορεί να καθοδηγήσει τη διαδικασία της ανακάλυψης.

Όπως τονίζει η Landgarten B. H., ο θεραπευτής ως κεντρικός παρατηρητής στέκεται απέναντι στους ασθενείς άλλοτε με μια στάση ουδέτερη, άλλοτε με μια πιο διεισδυτική ματιά, κατευθύνοντας ή συμμετέχοντας και ο ίδιος στη δημιουργική διαδικασία καθώς καλείται να ενθαρρύνει, να ενισχύσει αλλά παράλληλα να κατανοήσει ο ίδιος τον θεραπευόμενο συμβάλλοντας θετικά στην αλλαγή της στάσης και των συναισθημάτων του. (1999)

Όπως προαναφέραμε η δυναμική της θεραπείας μέσω της τέχνης έχει αναγνωριστεί στην Ελλάδα τα τελευταία 20 χρόνια. Οι πληθυσμοί στους οποίους αναφέρεται ποικίλουν καθώς η εικαστική θεραπεία μπορεί να εφαρμοστεί σε πολλά και διαφορετικά θεραπευτικά πλαίσια όπως νοσοκομεία, κέντρα ψυχικής υγείας, φυλακές, ειδικά σχολεία και κέντρα απεξάρτησης. (Κρασανάκης, Σ., 2004)

4.2 Η Τέχνη ως Εργαλείο στη Θεραπεία Απεξάρτησης

Στη βιβλιογραφία βλέπουμε ότι υπάρχουν ποικίλες αναφορές στις θεραπείες μέσω τέχνης. Η Α. Κ. Ηλιάδη, (2006) αναφέρει ότι «η Τέχνη είναι ένα παντοδύναμο εργαλείο, ένα μέσο έκφρασης, ένα μέσο επικοινωνίας και θεραπευτικής βοήθειας. Μέσα από την τέχνη το άτομο μπορεί να πειραματιστεί συμβολικά και να εκφράσει ιδέες και συναισθήματα πάνω στο χαρτί που μπορεί τελικά να εκφραστούν και στη ζωή».
(http://www.matia.gr/library/ebook_01/007_art_therapy-1.html#2)

Ενώ οι Μ. Τζανάκης, και Β. Τσούρτου, υποστηρίζουν ότι «Πρόθεση των θεραπευτών είναι η ανάδειξη της τέχνης ως μέσο έκφρασης συναισθημάτων, κινήτρων, επιθυμιών και αναμνήσεων, ως αφορμή επικοινωνίας, ως διαδικασία μετάβασης από τον Εαυτό στον Άλλο, από τη φαντασία στην πραγματικότητα» (2007: 13)

Οι δημιουργικές τέχνες συμπεριλαμβανομένων αυτών της κίνησης, των καλών τεχνών, της συγγραφής, της μουσικής, του διαλογισμού και της εικονοπλασίας οδηγούν στο ασυνείδητο. Αυτό επιτρέπει να εκφραστούν άγνωστες προσωπικές πτυχές και να έρθουν στο φως νέες πληροφορίες και συνειδήσεις.

Ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια των θεραπευτών κατά τη διαδικασία απεξάρτησης μέσα σε μία θεραπευτική κοινότητα είναι και η καλλιτεχνική δημιουργία, η δημιουργική δραστηριότητα, η επαφή με κάθε μορφή τέχνης με στόχο την καλλιέργεια του πνεύματος και της ψυχής, την ανακάλυψη νέων δεξιοτήτων, ταλέντων και ικανοτήτων.

Η πρακτική της Εικαστικής Θεραπείας στη θεραπεία απεξάρτησης από ουσίες ξεκινάει ήδη στην Αμερική από τη δεκαετία του 1950. Από την Αμερικανική Ένωση Εικαστικών Θεραπευτών (AAT) αναγνωρίζεται ο ρόλος της εικαστικής θεραπείας στη διαχείριση των εξαρτήσεων. Χαρακτηριστικά υπογραμμίζεται ότι μέσω της εικαστικής θεραπείας ο ασθενής έχει τη δυνατότητα να εκφραστεί μέσα από μία δημιουργική, ευφάνταστη, και μη λεκτική πρακτική. (Aletraris, L. κ.α., 2014: 3 - 4)

Σύμφωνα με την Κ. Μάτσα, « η τέχνη - θεραπεία μέσα στο πλαίσιο της απεξάρτησης έχει όχι μόνο ψυχοθεραπευτικό χαρακτήρα αλλά και ψυχοπαιδαγωγικό.» (2001:226)

Η ίδια συγγραφέας επισημαίνει επίσης ότι «η καλλιτεχνική δημιουργία μέσα στην απεξάρτηση έχει πάντα συλλογικό χαρακτήρα, ικανό ν' αναδείξει και τις ιδιαίτερες ικανότητες κάθε ατόμου ξεχωριστά.» (Μάτσα Κ., 2001: 227)

Η εικαστική θεραπεία στην απεξάρτηση περιλαμβάνει έναν αριθμό δραστηριοτήτων όπως η σχεδιαστική απεικόνιση ενός συμβάντος δηλαδή η απεικόνιση ενός επεισοδίου που συνέβη κατά τη διάρκεια της χρήσης, η χρωματική απόδοση συναισθημάτων, η ζωγραφική κατά τη διάρκεια μιας αγχωτικής ή στρεσογόνας περιόδου ή η δημιουργία ενός καλλιτεχνικού ημερολογίου ή ενός γλυπτού. (Aletraris, L. κ.α., 2014: 4)

Τα καλλιτεχνικά εργαστήρια πραγματοποιούνται μέσα στο χώρο των θεραπευτικών κοινοτήτων, σε προκαθορισμένες συναντήσεις την εβδομάδα και η συμμετοχή τους σε αυτά είναι εθελοντική. Όπως έχει παρατηρηθεί η δύναμη της τέχνης και των καλλιτεχνικών εργαστηρίων στα θεραπευτικά πλαίσια απεξάρτησης είναι πολύ μεγάλη. Ο άνθρωπος μέσα από την τέχνη αφήνεται να δημιουργήσει, να εκφράσει ολόκληρη την προσωπικότητα του ανακαλύπτοντας συνεχώς τον εαυτό του. Με αυτό τον τρόπο πολλές φορές το υπό θεραπεία άτομο ανακαλύπτει πτυχές και δεξιότητες που αγνοούσε ότι είχε, αποκτά αυτοπεποίθηση, ενισχύει την αυτοεκτίμηση του, αποκτά αξίες και νόημα, ενισχύει την αισθητική του, έρχεται σε επαφή με τον πολιτισμό ενώ παράλληλα διευρύνει τους ορίζοντες του και ανακαλύπτει νέους δρόμους και διεξόδους για τη ζωή.

Όχι τυχαία λοιπόν το ΚΕΘΕΑ σε όλες τις θεραπευτικές του δομές επενδύει σημαντικά στην τέχνη και την προώθηση του πολιτισμού και της δημιουργίας μέσω διαφόρων καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων όπως ζωγραφική, κεραμική, φωτογραφία, δραματοθεραπεία, μουσική, θέατρο, αξιοποιώντας επαγγελματίες εκπαιδευτές θεάτρου, εικαστικούς, ζωγράφους, χορευτές, μουσικούς.

Σύμφωνα με τα στοιχεία του απολογισμού έργου του ΚΕΘΕΑ όπως αυτά παρατίθενται για τα έτη 2014 - 2015, περίπου 2.000 άτομα ανά έτος συμμετείχαν σε καλλιτεχνικά εργαστήρια και εκπαιδευτικές δραστηριότητες,

γεγονός τη σημαντική θέση που κατέχει η τέχνη και η καλλιτεχνική δημιουργία στους κόλπους του ΚΕΘΕΑ (Απολογισμός Έργου ΚΕΘΕΑ 2014, σ. 51 και Απολογισμός Έργου ΚΕΘΕΑ 2015, σ. 43, Αθήνα: Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων, www.kethea.gr).

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι η υλοποίηση τέτοιων δραστηριοτήτων στις θεραπευτικές κοινότητες σε συνδυασμό με την ευελιξία του θεραπευτικού πλαισίου και την ιδιαίτερη ευαισθησία και φροντίδα των θεραπειών αυξάνουν τα κίνητρα συμμετοχής των εξαρτημένων ατόμων σε αυτά.

Καθώς δημιουργούνται ελκυστικά περιβάλλοντα με γνώμονα την ελευθερία έκφρασης και την αποδέσμευση από κάθε μορφή καταπίεσης, προσφέρονται στα άτομα επιλογές ζωής εναλλακτικές. Δίνονται δυνατότητες διεξόδων που μέχρι να έρθουν σε επαφή με το θεραπευτικό πρόγραμμα δεν είχαν ανακαλύψει ότι υπάρχουν. Αυτές οι εναλλακτικές επιλογές είναι που εφοδιάζουν τα μέλη με δύναμη και αισιοδοξία να συνεχίσουν μια ζωή ελεύθερη από κάθε είδους εξάρτηση.

Τα οφέλη της εικαστικής τέχνης για τα άτομα που βρίσκονται σε θεραπεία απεξάρτησης είναι πολλά. Ενδεικτικά αναφέρεται σύμφωνα με τη βιβλιογραφία ότι η εικαστική θεραπεία στην απεξάρτηση ρίχνει τις άμυνες και την αρνητική στάση στη θεραπεία, προβάλλει ένα μέσο επικοινωνίας, βοηθάει τα άτομα να αισθάνονται λιγότερη ντροπή, να αποκτούν κοινό ενδιαφέρον συμμετέχοντας έτσι σε ομαδικές συζητήσεις, τους δίνει κίνητρο να αλλάξουν, τους κινητοποιεί και τους βγάζει από την παθητικότητα και την μεμψιμοιρία. (Aletraris, L. κ.α., 2014: 4)

Οι θεραπευτικές κοινότητες λειτουργούν ως ένα εργαστήριο μάθησης το οποίο περιλαμβάνει μια ευρεία κλίμακα δραστηριοτήτων θεραπευτικών και εκπαιδευτικών που ανατροφοδοτεί τους συμμετέχοντες σ' αυτό και προετοιμάζει τον δρόμο προς την κοινωνική επανένταξη. (Πουλόπουλος, Χ., 2011)

Όταν ένα άτομο αποφασίζει να ενταχθεί σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης και ειδικότερα σε μία θεραπευτική κοινότητα, έχει τη δυνατότητα να πειραματιστεί με διαφορετικά είδη θεραπείας όπως ατομική συμβουλευτική,

ομαδική θεραπεία, εργασιοθεραπεία, θεραπεία μέσω τέχνης, που συνήθως εφαρμόζονται συνδυαστικά προκειμένου να προσφέρουν στο άτομο ποικίλες μορφές έκφρασης και ίασης. (*How Art Therapy Is Used in Addiction Treatment*, <http://www.foundationsrecoverynetwork.com/art-therapy-used-addiction-treatment/> [Πρόσβαση, 22.04.16])

Όπως τονίζει η Κ. Μάτσα, η αιτία της εξάρτησης είναι η «αλεξιθυμία», η αδυναμία έκφρασης των συναισθημάτων με λόγια. Η τέχνη αποτελεί το κύριο όχημα έκφρασης των προσωπικών βιωμάτων. Έχει τη δύναμη να μεταμορφώσει την πραγματικότητα του ανθρώπου, προσκαλεί τον άνθρωπο στην αλλαγή. Μέσα από την τέχνη προσφέρεται στον τοξικομανή η δυνατότητα να διακρίνει έναν νέο κόσμο όπου δε χρειάζεται τα ναρκωτικά για να επιβιώσει αλλά την ίδια την έκφραση της τέχνης. (2008)

Με τρόπο παράλληλο η θεραπεία μέσω της τέχνης ενισχύει τη βαθύτερη κατανόηση του εαυτού μέσα από τις εικόνες. Δίνει τη δυνατότητα έκφρασης των εμπειριών, των ιδεών και των συναισθημάτων. Εστιάζει στη δημιουργία εικόνων, σχημάτων και αντικειμένων που πηγάζουν ή αναδεικνύουν τον εσωτερικό κόσμο των ατόμων. Στη δημιουργική αυτή διαδικασία που συνδυάζει δύο επιστημονικά πεδία, την τέχνη και τη ψυχολογία, σημασία δεν έχει αυτό που θα παραχθεί αλλά αυτό ακριβώς που αντανακλάται από το παραγόμενο προϊόν. (Malchiodi, C. A., 2009)

Τα πολλά επίπεδα λειτουργίας της τέχνης αλλά και οι διαφορετικές της εκφάνσεις μέσα από το θέατρο, τα εικαστικά, τη μουσική ή τον χορό, δημιουργούν ένα θεραπευτικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο εξελίσσεται η θεραπευτική πορεία των μελών της κοινότητας. Σημαντικό ρόλο σ' αυτό παίζει, ο δεσμός και η σχέση εμπιστοσύνης που αναπτύσσεται μεταξύ των διαφορετικών θεραπευτών και των θεραπευόμενων ώστε να συγκροτηθεί η θεραπευτική ομάδα. Η θεραπευτική ομάδα αποτελεί τον κύριο μοχλό λειτουργίας στη θεραπεία απεξάρτησης. Μέσα σ' αυτή την ομάδα η εικαστική θεραπεία, ο χορός, η μουσική και το δράμα βρίσκουν κοινούς κώδικες επικοινωνίας και αρμονικής συνεργασίας.

Η απεξάρτηση γίνεται σύμβολα, σχήματα, χρώματα, μουσική, χορός. Η τέχνη βρίσκεται σε απόλυτη συνάφεια με τη θεραπευτική διαδικασία λειτουργώντας

διαμεσολαβητικά και ενισχύοντας τη συμβολική έκφραση όσων δεν μπορούν να εκφραστούν λεκτικά. (Μάτσα, Κ. 2008)

5. Η Εικαστική Τέχνη στο Θ.Π. ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ

5.1 Θεραπευτικό Πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ

Στην εργασία αυτή θα εστιάσουμε στο θεραπευτικό έργο και τις δραστηριότητες που υλοποιούνται στα πλαίσια του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ όπου πέρα από την ενισχυτική διδασκαλία, τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό, και την Επαγγελματική Κατάρτιση για την ενίσχυση των μελών του, υποστηρίζονται και δραστηριότητες ειδικού ενδιαφέροντος όπως η Εικαστική Τέχνη η οποία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της θεραπευτικής διαδικασίας.

Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να δώσουμε μια συνολική εικόνα των υπηρεσιών που παρέχει το πρόγραμμα και να αναφέρουμε λίγα λόγια για τη λειτουργία του που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τη γενικότερη φιλοσοφία που εκφράζει το ΚΕΘΕΑ όσον αφορά τη θεραπευτική του προσέγγιση.

Η λειτουργία του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ ξεκίνησε το 1993 όταν ιδρύθηκε η Θεραπευτική Κοινότητα διαμονής «ΝΟΣΤΟΣ» στα Σελήνια της Σαλαμίνας. Σταδιακά άρχισαν να λειτουργούν το Συμβουλευτικό Κέντρο του Πειραιά, το Κέντρο Κοινωνικής Επανάταξης, το Κέντρο Οικογενειακής Συμβουλευτικής & Υποστήριξης και το Τμήμα Εκπαίδευσης με στόχο την καλύτερη δυνατή υποστήριξη των ατόμων υπό θεραπεία καλύπτοντας έτσι ένα ευρύ φάσμα εκπαιδευτικών, αθλητικών και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων.

Με βάση την εμπειρία που αποκτήθηκε από τη μακρόχρονη πορεία των θεραπειών και τις νέες ανάγκες που προέκυπταν, το ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ προχώρησε στη δημιουργία νέων υπηρεσιών προκειμένου να ικανοποιήσει περισσότερα και διαφορετικά αιτήματα.

Σήμερα στο δίκτυο υπηρεσιών του ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ στον Πειραιά εντάσσονται επίσης: η Ανοικτή Δομή Υποστήριξης, ο Συμβουλευτικός Σταθμός Ελευσίνας, το πρόγραμμα πρόληψης και διαχείρισης

της υποτροπής, η υποστήριξη εργαζόμενων/περιστασιακών χρηστών ουσιών, η Μονάδα Συμβουλευτικής και Επανάταξης Μυτιλήνης.

Είναι σημαντικό να τονίσουμε στο σημείο αυτό ότι όλες οι υπηρεσίες του ΚΕΘΕΑ παρέχονται δωρεάν και η συμμετοχή σε αυτά είναι εθελοντική. Πρόκειται για στεγνά προγράμματα απεξάρτησης, που σημαίνει ότι δε χορηγούν κανενός είδους υποκατάστατο στη θεραπευτική διαδικασία ενώ προωθείται αποκλειστικά και μόνο η ψυχολογική υποστήριξη μέσω των θεραπευτικών και δημιουργικών δραστηριοτήτων της θεραπευτικής κοινότητας.

Μερικοί από τους βασικούς στόχους του ΚΕΘΕΑ εκτός των άλλων είναι η επαγγελματική κατάρτιση και ο επαγγελματικός προσανατολισμός παράλληλα με τη θεραπευτική πορεία των ατόμων, η πρωτογενής και δευτερογενής πρόληψη στην εκπαιδευτική κοινότητα, η δημιουργία δικτύου συνεργασίας με τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές μέσα από ειδικά σχεδιασμένες παρεμβάσεις στις τοπικές κοινωνίες. (www.kethea.gr)

Το Τμήμα Εκπαίδευσης και Επαγγελματικής Συμβουλευτικής του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ παρέχει υπηρεσίες σε ενήλικες και έφηβους χρήστες ουσιών (με εντατική ή περιστασιακή χρήση).

Βασικό στόχο έχει την υποστήριξη και την παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών στο θεραπευόμενο, έτσι ώστε να ενισχύσει την εικόνα του, να αναπτύξει δημιουργικά ενδιαφέροντα, να αποκομίσει εφόδια μέσω της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, να ανακαλύψει νέες πτυχές του εαυτού του, να αλλάξει στάση ζωής και να διεκδικήσει την επανένταξή του στον κοινωνικό ιστό.

Για να επιτευχθούν όλα τα παραπάνω ο θεραπευόμενος σε συνεργασία με τον θεραπευτή και το εκπαιδευτικό προσωπικό, καλείται να επιλέξει μία σειρά από δραστηριότητες που θα καλύπτουν πρωτίστως τα ενδιαφέροντα του ιδίου, θα τον εμπνεύσουν και θα εμπλουτίσουν – ενισχύσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητες του.

Στους παρακάτω πίνακες 1 και 2, αποτυπώνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο των ατόμων που εντάχθηκαν στη θεραπευτική κοινότητα ΝΟΣΤΟΣ τα έτη 2015 – 2016 όπως προκύπτει από τα ποιοτικά στοιχεία που συλλέχθηκαν από το Τμήμα Έρευνας και Τεκμηρίωσης του προγράμματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΔΕΙΓΜΑ: 110 ΑΤΟΜΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ Θ.Κ. 2015/ ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	Άτομα	Ποσοστό %
Απόφοιτος Δημοτικού	16	14,4
Λίγες τάξεις Γυμνασίου	11	10
Απόφοιτος Γυμνασίου	23	20,9
Λίγες τάξεις Λυκείου	6	5,5
Απόφοιτος Λυκείου	45	40,9
Λίγες τάξεις Ανώτερης Τεχνικής Σχολής (ΚΑ ΤΕΕ, ΤΕΙ)	2	1,8
Απόφοιτος Ανώτερης Τεχνικής Σχολής (ΚΑ, ΤΕΕ, ΤΕΙ)	4	3,6
Λίγα χρόνια Πανεπιστημίου	1	0,9
Απόφοιτος Σχολής ή Κολεγίου επιπέδου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	2	1,9

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΔΕΙΓΜΑ: 73 ΑΤΟΜΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ Θ.Κ. 2016/ ΑΝΩΤΑΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	Άτομα	Ποσοστό %
Απόφοιτος Δημοτικού	10	13,7
Λίγες τάξεις Γυμνασίου	8	11
Απόφοιτος Γυμνασίου	17	23,2
Λίγες τάξεις Λυκείου	5	6,8
Απόφοιτος Λυκείου	24	32,9
Λίγες τάξεις Ανώτερης Τεχνικής Σχολής (ΚΑ ΤΕΕ, ΤΕΙ)	1	1,4
Απόφοιτος Ανώτερης Τεχνικής Σχολής (ΚΑ, ΤΕΕ, ΤΕΙ)	4	5,5
Λίγα χρόνια Πανεπιστημίου	0	0
Απόφοιτος Σχολής ή Κολεγίου επιπέδου τριτοβάθμιας εκπαίδευσης	4	5,5

100

Μ. Ο. διακοπής του σχολείου είναι τα 15,9 με επικρατούσα τιμή το 15.

Από την αποτύπωση τα στοιχεία διαφαίνεται ένα σημαντικά υψηλό ποσοστό σχολικής διαρροής που συνεπάγεται βασικές ελλείψεις τόσο στο γνωστικό επίπεδο όσο και στο επίπεδο δεξιοτήτων.

Συγκεκριμένα, από την ανάλυση των πινάκων 1 και 2 άτομα που αναφέρονται στο επίπεδο εκπαίδευσης των ατόμων που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ-ΝΟΣΤΟΣ κατά τη διάρκεια του 2015 και του 2016 προκύπτει ότι:

- σχεδόν 1 στα 4 άτομα (περίπου 24%) που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα είναι απόφοιτοι δημοτικού ή έχουν τελειώσει λίγες τάξεις του Γυμνασίου
- σχεδόν 1 στα 2 άτομα (περίπου 46%) που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα είναι απόφοιτοι Γυμνασίου
- ενώ τα άτομα που έχουν φοιτήσει ή έχουν ολοκληρώσει ανώτερες ή ανώτατες σχολές είναι 8,2% το 2015 και 12,4% το 2016

Η προσπάθεια για κοινωνική επανένταξη δεν είναι απλή. Απαιτεί χρόνο, ψυχική δύναμη και θέληση του ατόμου να απεξαρτηθεί. Για το λόγο αυτό η θεραπευτική πορεία του ατόμου κατά την ένταξη του σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης περιλαμβάνει διάφορα στάδια με απώτερο και τελικό στόχο την πλήρη και ολοκληρωμένη επανένταξη του στο ευρύτερο κοινωνικό σώμα ως πολίτη υπεύθυνο και ικανό. Κατά τη διάρκεια της θεραπείας του ο θεραπευόμενος χρειάζεται να αποδεσμευτεί πλήρως από τη χρήση. Να δυναμώσει ψυχοκοινωνικά, να νιώσει ασφαλής με τον εαυτό του και να θέσει σταδιακά τις βάσεις πάνω στις οποίες θα διαμορφώσει μια νέα ταυτότητα και κατ' επέκταση μια νέα σχέση με την κοινωνία. Έχοντας κατορθώσει να φτάσει σ' αυτό το σημείο επαναδιαμόρφωσης της προσωπικής του ταυτότητας αρχίζει να νιώθει την ανάγκη να αυτονομηθεί, να οργανώσει τη δική του ζωή και να διαμορφώσει τις συνθήκες εκείνες που θα του εξασφαλίσουν μια ισότιμη θέση μέσα στην κοινωνία. (Πουλόπουλος, Χ., 2011)

5.2 Δραστηριότητες και Τέχνες στο πλαίσιο του προγράμματος

Στα πλαίσια αυτής της θεραπευτικής παρέμβασης και συνεκτιμώντας τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των μελών του το θεραπευτικό πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α), εντάσσει μέσα στο θεραπευτικό του πλαίσιο σε συστηματική βάση εργαστήρια μουσικής, θεάτρου, δημιουργικής γραφής, εικαστικών τεχνών (ζωγραφική, ψηφιδωτό).

Για τη λειτουργία των παραπάνω εργαστηρίων έχει αναπτυχθεί ένα δίκτυο συνεργασιών μεταξύ του προγράμματος και της ευρύτερης καλλιτεχνικής και εκπαιδευτικής κοινότητας όπως η Διεύθυνση συντήρησης αρχαίων & νεότερων μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού, το Κέντρο Μελέτης Νεώτερης Κεραμικής, η ΝΕΛΕ Πειραιά, το ΙΕΚ ΔΟΜΗ).

Επίσης σημαντική είναι η συμβολή και προσφορά των εθελοντών επιμορφωτών, που με ιδιαίτερη ευαισθησία προσεγγίζουν την προσπάθεια για ανεξάρτητη αξιοποιώντας την τέχνη τους και δίνοντας νέα ερεθίσματα και κίνητρα στη θεραπεία. (www.kethea-nostos.gr)

Μέσα από τη δημιουργική αλληλεπίδραση ενισχύεται η ανάπτυξη της συναισθηματικής νοημοσύνης που με τη σειρά της ενισχύει τους τρόπους συνύπαρξης με την κοινωνία αλλά και με τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Η συμμετοχή των μελών της θεραπευτικής κοινότητας στα καλλιτεχνικά εργαστήρια αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της θεραπευτικής διαδικασίας. Εκεί διαμορφώνεται ένα πλαίσιο με αρχές και κανόνες μέσα στο οποίο τα μέλη θα προσπαθήσουν να ανακαλύψουν τον εαυτό τους. Με τη βοήθεια του «πλοηγού» τους έρχονται αντιμέτωποι με οτιδήποτε τους δυσκολεύει, μπορούν και εκφράζουν εντονότερα και καλύτερα τα συναισθήματα τους. Παράλληλα τους δίνεται η δυνατότητα να διερευνήσουν τις δεξιότητες τους, τις κλίσεις τους και να εκπαιδευτούν σε λειτουργικές συμπεριφορές. (www.kethea-nostos.gr)

Το έργο και η δημιουργία γίνεται σύμβολο του ταξιδιού που κάνουν οι θεραπευόμενοι για να κερδίσουν ξανά τη ζωή. Έτσι κάθε εικόνα, αντικείμενο, σχήμα αντικατοπτρίζει την κινητήρια δύναμη που κρύβει ο καθένας μέσα του.

Προσθέτοντας και το στοιχείο της ομάδας ενισχύεται η επίδραση ατόμου – εικόνας καθώς η ομάδα σύμφωνα με τη Rubin J. A., «προσφέρει ένα πιο ασφαλές, πιο αξιόπιστο και λιγότερο απειλητικό περιβάλλον μέσα στο οποίο τα άτομα μπορούν να εξερευνήσουν τον εαυτό τους» (1997:250)

Η γνωριμία με τον κόσμο της τέχνης, η ποιότητα στη ζωή, οι στόχοι, η ομαδική προσπάθεια, η χαρά και η επικοινωνία είναι μερικά από τα κίνητρα

που τροφοδοτούν τη διάθεση για ενεργή συμμετοχή στις καλλιτεχνικές δραστηριότητες του προγράμματος.

5.3 Το Εικαστικό Εργαστήρι στη Θεραπευτική Κοινότητα

Η διαδικασία που υιοθετείται από τον εικαστικό θεραπευτή για την υλοποίηση ενός στόχου δεν είναι στατική. Αντίθετα αποτελεί μία συνεχή διεργασία που εξελίσσεται δημιουργώντας μια φιλοσοφία ζωής.

Η ομάδα των θεραπευόμενων μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία και σε συνεργασία με τον θεραπευτή, ονειρεύεται, σχεδιάζει, εμπνέεται και σχηματοποιεί την προσπάθεια για προσωπική αλλαγή και την πορεία για ένα καλύτερο μέλλον, σε μια εικαστική δημιουργία.

Τα μέλη της ομάδας μέσα από το δημιουργικό ταξίδι που τους προσφέρει η εικαστική τέχνη προσπαθούν να ανακαλύψουν τα προσωπικά τους βιώματα, να δυναμώσουν συναισθηματικά ενισχύοντας παράλληλα την αυτοεκτίμηση τους και παράλληλα να πειραματιστούν και να διερευνήσουν τις ικανότητες τους ή τα ιδιαίτερα ταλέντα τους. Βασικό τους εργαλείο είναι η δράση, η αυτενέργεια, η προσωπική αναζήτηση και η δημιουργία. (Malchiodi, C. A., 2009)

Η εικαστική τέχνη είναι ένας τρόπος να ανακαλύψεις πλεονεκτήματα ή και αδυναμίες. Ωστόσο ο θεραπευτής για να αξιοποιήσει σωστά αυτά τα ευρήματα θα πρέπει να είναι εφευρετικός και ανοικτός στο μη αναμενόμενο. Όπως αναφέρει η Kramer E., είναι πιθανό ο θεραπευτής να φτάσει σε ένα σημείο που δεν έχει αντιμετωπίσει ποτέ. Αυτό που χαρακτηρίζει την τέχνη και τη ψυχοθεραπεία είναι η ευελιξία στην ανοιχτότητα. (2000:23)

Οι στόχοι που τίθενται μέσα από τον εκπαιδευτικό και θεραπευτικό σχεδιασμό βοηθούν τα υπό-θεραπεία άτομα να γκρεμίσουν και να ξαναχτίσουν τον ίδιο τους τον εαυτό, να κερδίσουν εμπειρίες, να εκτιμήσουν τις δυνάμεις και τις ελλείψεις τους, να καλύψουν τα κενά, να ελέγχουν και να αναλαμβάνουν προσωπικές τους υποθέσεις και να προετοιμαστούν ψυχικά και σωματικά για τη συνέχεια της ζωής τους.

Έχοντας συνειδητοποιήσει τα μεγάλα και σημαντικά οφέλη της εικαστικής τέχνης στην έκβαση της θεραπευτικής πορείας των μελών το επιστημονικό

προσωπικό της κοινότητας αποφάσισε να την ενισχύσει εντάσσοντας τη σταδιακά στο θεραπευτικό πλαίσιο λειτουργίας της Μονάδας.

Έτσι από το 2013 ξεκίνησε να λειτουργεί στην κοινότητα του προγράμματος ένα εργαστήριο εικαστικών όπου τα μέλη θα έχουν το χώρο και το χρόνο που χρειάζονται για να δημιουργήσουν και να αφηθούν στη τέχνη της ζωγραφικής και του ψηφιδωτού.

Στα τρία αυτά χρόνια ζωής του εργαστηρίου εικαστικών κατατίθεται η ψυχή και το βίωμα των ανθρώπων που συμμετέχουν σ' αυτό μέσα από ποικίλες δημιουργίες ζωγραφικής και ψηφιδωτού. Επιπλέον έχουν ολοκληρωθεί δύο μεγάλα έργα, το «**Τρένο της Ζωής**» και το «**Δάσος**» στα πλαίσια μιας συνεργασίας με το Υπουργείο Πολιτισμού και τη Διεύθυνση Νεότερου Πολιτιστικού Αποθέματος και Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Τα έργα είναι αποτέλεσμα ομαδικής προσπάθειας, συνεργασίας και αλληλεπίδρασης και φέρουν τη σφραγίδα της εικαστικού και εμπυχωτριάς κας **Κωστάκου Σταυρούλας** που αποτελεί έμπνευση για τους ανθρώπους που επιλέγουν να συνεργαστούν μαζί της.

Συγκεκριμένα το «**Τρένο της Ζωής**» υλοποιήθηκε το έτος 2015 και πρόκειται για μία εικαστική κατασκευή 5,5 μέτρων, μεικτής τεχνικής, ζωγραφικής και ψηφιδωτού. Τα βαγόνια του είναι εμπνευσμένα από το καλλιτεχνικό έργο του Α. Ακριθάκη² ενώ οι επιβάτες του έχουν έντονες επιρροές από το έργο του Γ. Γαϊτή³. Το τρένο συμβολίζει το ταξίδι προς μια νέα ζωή ενώ οι βαλίτσες είναι γεμάτες από όσα κουβαλάει ο καθένας στη ψυχή του, την οποία καταθέτουν στη θεραπευτική ομάδα της κοινότητας για να συνεχίσουν από κοινού με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας αυτό το δύσκολο και συνάμα συναρπαστικό ταξίδι της επιστροφής.

² Ο Αλέξης Ακριθάκης γεννήθηκε το 1939 και πέθανε το 1994. Ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες ζωγράφους του 20^{ου} αιώνα. Ασυμβίβαστος και ανένταχτος. Μοίρασε τη ζωή του μεταξύ Ελλάδας και Ευρώπης. Εμβληματική του φιγούρα αποτελεί η ταξιδιωτική βαλίτσα. Έργα του φιλοξενούνται στην εθνική πινακοθήκη αλλά και σε μουσεία και πινακοθήκες παγκοσμίως.

³ Ο Γιάννης Γαϊτής γεννήθηκε το 1923 και πέθανε το 1984. Ένας σπουδαίος εκπρόσωπος του μοντερνισμού σεμνός, ασυμβίβαστος και επαναστάτης. Το 1968 συστήνει το αντιπροσωπευτικό και καθοριστικό για το έργο του ανθρωπάκι, το οποίο γίνεται αγγελιοφόρος των ιδεολογικών και καλλιτεχνικών του σκέψεων και τον ακολουθεί στη συνέχεια του έργου του.

Το «**Δάσος**» είναι το δεύτερο στη σειρά μεγάλο project που υλοποίησε η ομάδα εικαστικών και ξεκίνησε τον Ιανουάριο του 2016 για να ολοκληρωθεί τον Ιούνιο του 2016. Πρόκειται για μία εικαστική εγκατάσταση μήκους 20x2, 20x1.50 μέτρων, μεικτής τεχνικής, ζωγραφικής και ψηφιδωτού. Απεικονίζει δύο όψεις του δάσους, το καμένο και το ανθισμένο σε μία προσπάθεια να μεταφέρει εικονικά την αφετηρία και το τέρμα της εσωτερικής διαδρομής την οποία διανύουν τα μέλη της θεραπευτικής κοινότητας ξεκινώντας από τη μοναξιά και την οδύνη της χρήσης ουσιών και φτάνοντας στην αναγέννηση και την πραγματική ομορφιά της ζωής.

Η εικαστικός και εμπυχωτρία της ομάδας σε συνέντευξη που έδωσε στα πλαίσια της έρευνας αναφέρει στην ερευνήτρια: *«Νομίζω ότι οι άνθρωποι εδώ έχουν πλούσιο υλικό να βγάλουν. Θεωρώ από την εμπειρία μου και σε σύγκριση με τις άλλες δομές που έχω δουλέψει ότι οι άνθρωποι εδώ έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να εκφραστούν. Επειδή δεν μπορούν λεκτικά να πουν αυτό που θέλουνε, εάν τους δώσεις μια κόλλα χαρτί απελευθερώνονται. Είναι πιο σαφής η έκφραση τους με το σχήμα, με τα πλαστικά στοιχεία... δείχνουν τη θέληση τους να εκφραστούν. Γι' αυτό νομίζω ότι χαίρονται τόσο πολύ!»* Και συνεχίζει λέγοντας *«είναι σημαντικό ότι εκφράζονται μέσα από αυτό. Δεν αντέχουν να εκφραστούν λεκτικά γιατί έχουν μάθει να εσωτερικεύουν τα συναισθήματα τους και τα εκφράζουν έτσι και νομίζω ότι αυτό συμβαίνει γιατί οι ίδιοι δεν καταλαβαίνουν ότι το κάνουν. Ότι εκφράζουν τα συναισθήματα τους μέσα από τα σχέδια τους. Γιατί είναι κωδικοποιημένο και πιστεύουν ότι μπορούν να το κρύψουν».* (Κωστάκου, Σ., *Εικαστικός-Εμπυχωτρία, εθελόντρια στη Θεραπευτική Κοινότητα «ΝΟΣΤΟΣ»*. Απόσπασμα συνέντευξης στην ερευνήτρια από 18.07.16, ώρα: 17:30. Πόλη: Σαλαμίνα)

Ο στόχος είναι μέσα από την επαφή με την τέχνη και την εκπαίδευση να επιτευχθεί η ομαλή και ενεργητική επανένταξη των απεξαρτημένων ατόμων στην κοινωνία. *«Ενσωματωμένες στην καθημερινότητα των θεραπευτικών προγραμμάτων, οι δραστηριότητες εκπαίδευσης δημιουργούν τις προϋποθέσεις ώστε τα απεξαρτημένα άτομα να διεκδικήσουν με περισσότερες αξιώσεις μια θέση στη σημερινή ανταγωνιστική αγορά εργασίας ενώ συγχρόνως οδηγούν στην κοινωνική επανένταξη του πρώην χρήστη ουσιών, δίνοντας ώθηση στην πορεία*

αυτογνωσίας και επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας» (Γκιτάκος & Τσιμπουκλή, 1998: 94)

6. Μεθοδολογία και Δομή

6.1 Μεθοδολογία

Σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται παραπάνω στη βιβλιογραφική έρευνα είναι σαφές ότι η Εικαστική Τέχνη αποτελεί σημαντικό εργαλείο για τη θεραπεία απεξάρτησης και μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά στην έκβαση της θεραπείας των ατόμων ενισχύοντας την αυτοπεποίθησή τους και τη θέλησή τους να ολοκληρώσουν ένα θεραπευτικό πρόγραμμα.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παραθέτονται τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα της εμπειρικής έρευνας.

Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσουμε αν και με ποιο τρόπο η Εικαστική Τέχνη ενθαρρύνει, κινητοποιεί και συγκρατεί τα άτομα στη θεραπεία και κατά πόσο ενισχύει τη δέσμευσή τους στην επίτευξη του στόχου, δηλαδή την απεξάρτηση.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι η ποιοτική έρευνα με μέλη της ομάδας του εικαστικού εργαστηρίου της θεραπευτικής κοινότητας «ΝΟΣΤΟΣ» του ΚΕΘΕΑ αλλά και με μέλη του επιστημονικού προσωπικού του προγράμματος.

Οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος σχετίζεται τόσο με τη φύση του ερευνητικού θέματος όσο και με το δείγμα στο οποίο απευθυνόμαστε. Στην ποιοτική έρευνα υπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί τρόποι συλλογής των δεδομένων. Η συνέντευξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως βασικό μέσο συλλογής πληροφοριών καθώς επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει πληροφορίες σε βάθος που αφορούν στάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές των συνεντευξιζόμενων. Με την επίτευξη της σωστής επικοινωνίας μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου, η συνέντευξη μπορεί ακόμη, να οδηγήσει στον εντοπισμό και την διερεύνηση θεμάτων τα οποία δεν είχαν καθοριστεί από πριν. (Ιωσηφίδης, Θ., 2008: 21-29)

Πιο συγκεκριμένα μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε:

- τις στάσεις, τις αντιλήψεις και τα κίνητρα των μελών της ομάδας

- τα σημεία αλληλεπίδρασης και σύνδεσης της ομάδας σε συνάρτηση με την Εικαστική Τέχνη και τη θεραπεία
- τα βιώματα και τα ερεθίσματα που δέχονται τα άτομα κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης τους με την Εικαστική Τέχνη
- τον τρόπο με τον οποίο η τέχνη δυναμώνει και ενισχύει την αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση των ατόμων και βοηθάει στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας τους
- τις στάσεις και αντιλήψεις του επιστημονικού προσωπικού για την Εικαστική Τέχνη στην κοινότητα
- τις θέσεις του επιστημονικού προσωπικού σχετικά με τη σύνδεση Τέχνης – Θεραπείας
- τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το επιστημονικό προσωπικό την ανταπόκριση των ωφελούμενων στο εικαστικό εργαστήριο
- τις απόψεις του επιστημονικού προσωπικού όσον αφορά την αξιοποίηση της εικαστικής θεραπείας από το ΚΕΘΕΑ

Με βάση τα παραπάνω και συνυπολογίζοντας τα θεραπευτικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται από το ΚΕΘΕΑ όπως η δυναμική της ομάδας, η διαλεκτική, οι ομάδες θεραπείας, επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε ως πιο αντιπροσωπευτικό για την έρευνα μας μεθοδολογικό εργαλείο τη Συνέντευξη Έρευνας.

Κατά προτίμηση επιλέγουμε την ημιδομημένη συνέντευξη κατά την οποία ο ερευνητής κατευθύνει έχοντας κάποιους βασικούς άξονες και κάποια ερωτήματα, αλλά δίνει τη δυνατότητα στον συνεντευξιαζόμενο να εκφράσει τις σκέψεις και τις απόψεις του πιο ελεύθερα καθώς υπάρχει ευελιξία στη δομή των ερωτήσεων. Με αυτό τον τρόπο θα προσπαθήσουμε να συλλέξουμε όσο το δυνατόν περισσότερες πληροφορίες, για τις εμπειρίες, τις απόψεις και τις στάσεις των ατόμων που συμμετέχουν στην ομάδα στόχου. (Cohen, L. και Manion, L., 1994, σ.σ. 396-398).

Αυτό που ενδιέφερε τον ερευνητή εδώ ήταν το προσωπικό βίωμα του κάθε μέλους. Για τη διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήθηκε ένας γενικός Οδηγός

Συνέντευξης, ο οποίος αποτελείτο κυρίως από ερωτήματα κοινά για όλους τους συνεντευξιαζόμενους.

Η χρήση ενός διαμορφωμένου οδηγού συνέντευξης, δίνει τη δυνατότητα διερεύνησης των βασικών ερευνητικών αξόνων καθώς στοχεύει κυρίως στην περιγραφή, ανάλυση, ερμηνεία και κατανόηση κοινωνικών φαινομένων. (Ιωσηφίδης, 2008)

6.2 Δείγμα Έρευνας

Όπως προαναφέρθηκε η ομάδα στόχου αποτελείται:

- από τα μέλη της ομάδας εικαστικών του καλλιτεχνικού εργαστηρίου της Θεραπευτικής Κοινότητας **ΝΟΣΤΟΣ** του θεραπευτικού προγράμματος **ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ** του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ).

Η Θεραπευτική Κοινότητα **ΝΟΣΤΟΣ** βρίσκεται στη Σαλαμίνα και αποτελεί την κύρια θεραπευτική φάση απεξάρτησης του προγράμματος. Πρόκειται για μία κλειστή κοινότητα διαμονής διάρκειας 8-9 μηνών όπου ο κύριος στόχος των μελών με τη βοήθεια του θεραπευτικού προσωπικού είναι η «στεγνή» θεραπεία, η θεραπεία χωρίς υποκατάστατα με σκοπό τη σωματική και ψυχική απεξάρτηση αλλά και τον επαναπροσδιορισμό της ζωής τους σε σχέση με τον εαυτό τους, τους κοινωνικούς τους δεσμούς και τις επιδιώξεις τους για το μέλλον.

Σημαντικό είναι εδώ να τονίσουμε ότι η συμμετοχή στα θεραπευτικά προγράμματα του ΚΕΘΕΑ είναι εθελοντική, που σημαίνει ότι οποιαδήποτε στιγμή της θεραπευτικής του πορείας το άτομο μπορεί να διακόψει τη συμμετοχή του.

Η ομάδα εικαστικών του καλλιτεχνικού εργαστηρίου της θεραπευτικής κοινότητας «**ΝΟΣΤΟΣ**» αποτελείται από **10-15** μέλη. Αυτός ο αριθμός ενδέχεται να αλλάζει ανάλογα με τη θεραπευτική πορεία του μέλους π.χ. διακοπή συμμετοχής, ολοκλήρωση της φάσης της θεραπευτικής κοινότητας, προσωρινή διακοπή μετά από ολίσθημα ή παραβίαση βασικού κανονισμού (άσκηση λεκτικής ή σωματικής βίας, χρήση ουσιών μέσα στη κοινότητα, απόπειρα σεξουαλικής κακοποίησης)

Κατά συνέπεια η επιλογή του μεγέθους του δείγματος καθορίζεται και από την ίδια τη διαδικασία της θεραπευτικής δομής.

Στην έρευνα συμμετείχαν εννέα μέλη, εκ των οποίων τα δύο τη στιγμή της έρευνας βρίσκονταν στη φάση της Κοινωνικής Επανάταξης του προγράμματος και συμμετείχαν ως ενεργά μέλη στην πρώτη περίοδο λειτουργίας του εργαστηρίου με το έργο «**Το Τρένο της Ζωής**». Οι υπόλοιποι επτά συνεντευξιαζόμενοι βρίσκονταν στη φάση της θεραπευτικής κοινότητας και συμμετείχαν ενεργά στη δεύτερη κυρίως περίοδο λειτουργίας του εργαστηρίου με το έργο «**Το Δάσος**».

Η έρευνα διεξήχθη στο χώρο της θεραπευτικής κοινότητας «**ΝΟΣΤΟΣ**», στη Σαλαμίνα. Οι συνεντεύξεις με τα μέλη πραγματοποιήθηκαν σε δύο φάσεις, σε ημέρες και ώρες που ορίστηκαν κατόπιν συνεννόησης με το επιστημονικό προσωπικό της Μονάδας και σύμφωνα με το ημερήσιο πρόγραμμα των μελών. Πιο συγκεκριμένα οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στις 12 και 19 Ιουλίου ημέρα Τρίτη από τις 17:00 έως τις 21:00 κατά την ώρα του ελεύθερου χρόνου και των καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων της κοινότητας.

Η συνολική διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν περίπου 45 λεπτά. Οι συνεντεύξεις μαγνητοφωνούνταν με τη σύμφωνη γνώμη των υποκειμένων.

Πριν ξεκινήσει η διαδικασία η ερευνήτρια πραγματοποίησε μία ομαδική συνάντηση γνωριμίας κατά την οποία γνωστοποίησε στα μέλη του εργαστηρίου τον λόγο για τον οποίο βρίσκονταν στο χώρο της κοινότητας και ζήτησε τη συγκατάθεση και τη συμμετοχή τους σε αυτή.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η ερευνήτρια αφορούσαν κυρίως την οργάνωση, τον προγραμματισμό και τον συντονισμό των συναντήσεων καθώς έπρεπε να συμφωνεί με το συνολικό πρόγραμμα της κοινότητας για την αποφυγή οποιασδήποτε αναστάτωσης στην ομαλή λειτουργία της.

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι ενώ το δείγμα της έρευνας αρχικά είχε συμφωνηθεί να αντιστοιχεί σε δέκα άτομα/μέλη του εικαστικού εργαστηρίου, κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων ο αριθμός αυτός διαφοροποιήθηκε στα εννέα άτομα διότι ένα μέλος από τα δέκα που είχαν δηλώσει επιθυμία να συμμετέχουν στην έρευνα, αποφάσισε την τελευταία στιγμή να μη λάβει μέρος στη διαδικασία. Στη συζήτηση που είχε η ερευνήτρια μαζί του, ανέφερε ότι τον άγχωσε υπερβολικά η ιδέα της συνέντευξης και της μαγνητοσκόπησης με αποτέλεσμα να μη μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτή τη διαδικασία. Η ερευνήτρια αποφάσισε να μην αλλάξει τον τρόπο διεξαγωγής της συνέντευξης σεβόμενη αφενός το πρωτόκολλο της ερευνητικής διαδικασίας

αλλά και τη δυσκολία του θεραπευόμενου να συμμετέχει σε μία ενδεχομένως επίπονη γι' αυτόν διαδικασία.

Επιπλέον όπως θα διαπιστωθεί από την ανάλυση των συνεντεύξεων λείπει από την έρευνα η γυναικεία οπτική που πιθανά να έδινε στην ερευνήτρια διαφορετικές πληροφορίες σε σχέση με την εμπειρία και το βίωμα της παρέμβασης. Οι γυναίκες μέλη της ομάδας εικαστικών δε θέλησαν να συμμετάσχουν στην έρευνα. Η ερευνήτρια δε θέλησε να διερευνήσει τους λόγους σεβόμενη την επιλογή τους και το γεγονός ότι η συμμετοχή στην έρευνα ήταν εξαρχής εθελοντική.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σημαντικό να αναφερθεί και το ρίσκο που υπήρχε για την ομαλή διεξαγωγή της έρευνας καθώς όπως προαναφέρθηκε είναι πιθανό κάποια μέλη της ομάδας να διακόψουν τη συμμετοχή τους ή να βρεθούν υπό αυστηρό περιορισμό λόγω παραβίασης κάποιου βασικού κανονισμού της κοινότητας. Κάτι τέτοιο κατά συνέπεια θα επηρέαζε αυτόματα το δείγμα της έρευνας.

Συνέβη για παράδειγμα ένα μέλος της ομάδας εικαστικών της κοινότητας που συμμετείχε και στην έρευνα να συλληφθεί την επομένη της συνέντευξης καθώς είχε καταδικαστεί ερήμην σε ποινή φυλάκισης. Τη στιγμή της συγγραφής είναι ελεύθερος και συνεχίζει την προσπάθεια του στο θεραπευτικό πρόγραμμα.

Στην ανάλυση περιεχομένου που ακολουθεί για τις συνεντεύξεις των μελών και την καταγραφή των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκαν ψευδώνυμα για λόγους διατήρησης του προσωπικού απορρήτου.

- από μέλη του επιστημονικού προσωπικού του θεραπευτικού προγράμματος **ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ** του Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ).

Συγκεκριμένα στην έρευνα συμμετείχαν τέσσερα άτομα από το προσωπικό του προγράμματος, εκ των οποίων τα δύο ανήκουν στο δυναμικό του Τμήματος Εκπαίδευσης και τα δύο ανήκουν στο δυναμικό του Θεραπευτικού Προσωπικού. Συγκεκριμένα από το Τμήμα Εκπαίδευσης παρέθεσαν συνεντεύξεις, η Υπεύθυνη του Τμήματος Εκπαίδευσης που συντονίζει, διευθύνει και σχεδιάζει το εκπαιδευτικό έργο όλου του προγράμματος και ένα άτομο του προσωπικού του Τμήματος Εκπαίδευσης που συντονίζει και ελέγχει

το εκπαιδευτικό έργο της κοινότητας όπου εστιάζεται και το ερευνητικό ενδιαφέρον.

Από το Θεραπευτικό Προσωπικό παρέθεσαν συνεντεύξεις η Υπεύθυνη της Θεραπευτικής Κοινότητας που συντονίζει, διοικεί και σχεδιάζει το θεραπευτικό έργο της Μονάδας και ένα άτομο από το θεραπευτικό προσωπικό του προγράμματος που συντονίζει, κατευθύνει και εισηγείται σε θεραπευτικές διαδικασίες των μελών του προγράμματος, αλλά και για την περίπτωση της έρευνας, ήταν το άτομο που συμμετείχε και παρακολουθούσε ενεργά την πορεία του εικαστικού εργαστηρίου και του εικαστικού έργου των μελών.

Η επιλογή του προσωπικού που θα συμμετείχε στην έρευνα έγινε με τρόπο που θα κάλυπτε και τις δύο δομές που είναι άμεσα εμπλεκόμενες με τη λειτουργία του εικαστικού εργαστηρίου της θεραπευτικής κοινότητας. Για κανένα λόγο αυτή η επιλογή δεν αποσκοπούσε να εξυπηρετήσει μεροληπτικά την έρευνα αλλά αντίθετα να προσδώσει μια πιο ολοκληρωμένη και διευρυμένη αντίληψη της εικαστικής τέχνης στη θεραπεία ανεξάρτησης από τη προσωπική ματιά των άμεσα εμπλεκομένων.

Οι συνεντεύξεις με το προσωπικό πραγματοποιήθηκαν στους χώρους των γραφείων τους σε ημέρες και ώρες που όρισαν οι ίδιοι και που δεν παρεμπόδιζαν το πρόγραμμα της εργασίας τους. Η συνολική διάρκεια των συνεντεύξεων ήταν περίπου 45-50 λεπτά. Οι συνεντεύξεις με τα υποκείμενα μαγνητοφωνούνταν με τη σύμφωνη γνώμη των ίδιων.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε η ερευνήτρια αφορούσαν και εδώ την οργάνωση και τον προγραμματισμό των συναντήσεων λόγω ευέλικτων και διαφορετικών ωραρίων εργασίας αλλά και της απόστασης που υπάρχει στις διάφορες δομές του προγράμματος όπου στεγάζονται τα γραφεία του προσωπικού.

Επίσης καθώς όπως προαναφέρθηκε τα υποκείμενα απασχολούνται σε διαφορετικές δομές του προγράμματος με ξεχωριστές αρμοδιότητες και επίπεδα υπευθυνότητας, χρειάστηκε από την ερευνήτρια να διαφοροποιήσει τις ερωτήσεις της ανάλογα ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα στο αντικείμενο εργασίας του ερωτώμενου. Ωστόσο η διαμόρφωση των ερωτήσεων είχε ως στόχο να διευκολύνει την ομαλή διεξαγωγή της έρευνας χωρίς να επηρεάσει τον αρχικό στόχο της.

Κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων δεν υπήρχαν βοηθοί ή άλλοι παρατηρητές.

Η απομαγνητοφώνηση και επεξεργασία των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε από την ίδια την ερευνήτρια.

Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για την επεξεργασία των στοιχείων ήταν η ανάλυση περιεχομένου. Κύριος στόχος της ερευνήτριας ήταν να εστιάσει στο ιδιαίτερο νόημα που δίνεται μέσα από τον προφορικό λόγο των υποκειμένων και τις διαφορετικές ερμηνείες που αυτός μπορεί να έχει κατά τη διαδικασία της ανάλυσης του.

Η ολοκλήρωση της διαδικασίας απομαγνητοφώνησης και ανάλυσης των κειμένων των συνεντεύξεων καθώς και η καταγραφή των αποτελεσμάτων και των συμπερασμάτων της έρευνας διήρκησε συνολικά τρεις μήνες.

6.3 Άξονες Συνέντευξης

Παρακάτω παρατίθενται οι βασικοί άξονες των συνεντεύξεων για τα μέλη της ομάδας εικαστικών και για το προσωπικό του προγράμματος όπως αυτοί διαμορφώθηκαν σύμφωνα με τους κεντρικούς στόχους της έρευνας.

6.3α Άξονες Συνέντευξης για τα μέλη της ομάδας

- Βίωμα της εξάρτησης
- Η ζωή στη Θεραπευτική Κοινότητα
- Θετική ή αρνητική κινητοποίηση της εικαστικής εμπειρίας
- Είδος σχέσης στην ομάδα
- Συγκρότηση εαυτού
- Σκέψεις και μελλοντικοί στόχοι

6.3β Άξονες Συνέντευξης για το προσωπικό

- Ποια είναι η αντίληψη του προσωπικού για την εικαστική παρέμβαση
- Πώς συνδέεται η Τέχνη με τη Θεραπεία
- Πώς αντιλαμβάνεται το προσωπικό την ανταπόκριση των ωφελούμενων για το εικαστικό εργαστήρι

- Στάσεις και αντιλήψεις του προσωπικού σε σχέση με τον τρόπο που επενδύει το ΚΕΘΕΑ στην τέχνη στην απεξάρτηση.

Στο Παράρτημα 1 και Παράρτημα 2 παρατίθενται τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για τα μέλη της ομάδας και του προσωπικού του προγράμματος αντίστοιχα

7. Καταγραφή και Ανάλυση Αποτελεσμάτων

A. Παρουσίαση Προφίλ Μελών Εικαστικού Εργαστηρίου Θ.Κ. ΝΟΣΤΟΣ

1. Μάνος, 33 ετών

Σαν έφηβος βίωσε δύσκολες καταστάσεις. Στα 15 του έχασε την μητέρα του. Ο πατέρας του ήταν και ο ίδιος χρήστης ενώ με την αδερφή του έχουν να μιλήσουν πάρα πολλά χρόνια. Έμαθε να ζει μέσα στη χρήση και στην παραβατικότητα. Το μόνο που ήθελε ήταν να έχει χρήματα για να μπορεί να κάνει χρήση. Δεν εμπιστευόταν τους ανθρώπους γύρω του. Ένιωθε οργή μέσα του. Δεν πίστευε ότι μπορεί κάποιος να ενδιαφέρονταν για εκείνον.

2. Γιάννης, 39 ετών

Ο Γιάννης είναι παντρεμένος και έχει ένα παιδί τεσσάρων ετών. Έκανε χρήση από τα δεκαοχτώ του. Πάντα υποτιμούσε τον εαυτό του και τους άλλους. Αναζητούσε κάτι καλύτερο από ότι είχε καταφέρει. Εκμεταλλεύονταν τους ανθρώπους και τις καταστάσεις γύρω του. «..ο χειρισμός για μένα ήτανε ο καταλύτης..». Εδώ και ένα χρόνο βρίσκεται στην κοινότητα.

Εδώ και δέκα μήνες βρίσκεται στην κοινότητα.

3. Νίκος, 34 ετών

Ο Νίκος είναι τριάντα τεσσάρων χρονών και ήταν είκοσι τρία χρόνια χρήστης ουσιών. Μέλος επταμελούς οικογένειας, έχασε τον πατέρα του σε μικρή ηλικία και έτσι αναγκάστηκε να δουλέψει για να βοηθήσει τα υπόλοιπα αδέρφια του. Το σχολείο δεν κατάφερε να το τελειώσει. Έμεινε από απουσίες επειδή χρειάστηκε να δουλεύει τη νύχτα κι έτσι το σταμάτησε. Ο αδερφός του είναι πρώην χρήστης. Είναι δύο χρόνια μικρότερος από τον ίδιο και αποφοίτησε από

το πρόγραμμα πριν από δώδεκα χρόνια. Ο Παναγιώτης εδώ και έντεκα μήνες βρίσκεται στην κοινότητα.

4. Νάσος, 37 ετών

Ξεκίνησε τη χρήση ουσιών στα δεκατέσσερα. Από μικρός απέκτησε λάθος πρότυπα. Παρόλο που ασχολήθηκε με διάφορες δραστηριότητες καράτε, ποδόσφαιρο, τίποτα από αυτά δεν τον γέμιζαν. Δεν ήξερε πώς να γεμίσει την ώρα του .. *« εντάξει πάντα είχα μια τάση από μικρός...είχα λάθος πρότυπα»* . Στα είκοσι ένα του προσέγγισε για πρώτη φορά το θεραπευτικό πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ ΕΞΟΔΟΣ στη Λάρισα όπου ζούσε. *«Εντάξει εμένα δε με βοήθησε αυτό γιατί η κοινότητα είναι δίπλα στο σπίτι μου»*. Εδώ και επτά μήνες βρίσκεται στην κοινότητα του ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ στη Σαλαμίνα.

5. Ανδρέας, 45 ετών

Είναι χωρισμένος. Έχει μία κόρη 22 ετών από μία προηγούμενη σχέση. Επί 17 χρόνια εργαζόταν ως δημόσιος υπάλληλος σε ένα δημόσιο νοσοκομείο. Τη χρήση ουσιών τη ξεκίνησε στα 35. Είναι η πρώτη φορά που μπαίνει σε πρόγραμμα απεξάρτησης. Στην κοινότητα βρίσκεται τους τελευταίους πέντε μήνες.

6. Σπύρος, 34 ετών

Ο Σπύρος είναι ελεύθερος. Ξεκίνησε τη χρήση ουσιών στα δέκα οχτώ του όταν ήταν φαντάρος και σταδιακά το πρόβλημα της χρήσης άρχισε να γίνεται πιο έντονο. Είναι η δεύτερη προσπάθεια απεξάρτησης. Επέλεξε το ίδιο πρόγραμμα γιατί γνωρίζει τους ανθρώπους. Στην κοινότητα βρίσκεται πέντε μήνες.

7. Θάνος, 19 ετών

Ο Θάνος ξεκίνησε τη χρήση από δεκατεσσάρων ετών. Μεγάλωσε σε πολυμελή οικογένεια. Από παιδί του άρεσε η ζωγραφική και έξω ασχολούνταν με το Graffiti. Το σχολείο δεν το τελείωσε λόγω της εμπλοκής του με τα ναρκωτικά. Είναι η πρώτη φορά που βρίσκεται σε πρόγραμμα απεξάρτησης. Προσέγγισε στην αρχή το Συμβουλευτικό Κέντρο αλλά την απόφαση να μπει στην κοινότητα την πήρε πολύ αργότερα. Σήμερα βρίσκεται ήδη δύο μήνες στην κοινότητα.

8. Δημοσθένης, 33 ετών

Ο Δημοσθένης ζει μόνος του, είναι ελεύθερος και σήμερα βρίσκεται στη φάση της Κοινωνικής Επανάταξης του προγράμματος. Ξεκίνησε τη χρήση στα δεκαοχτώ του χρόνια. Έχει κάνει μία ακόμα προσπάθεια απεξάρτησης χωρίς επιτυχία. Τώρα εργάζεται, ασχολείται ερασιτεχνικά με το θέατρο και συμμετέχει σε δράσεις του προγράμματος και αθλητικές δραστηριότητες παραμένοντας κοντά με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας του.

9. Χρήστος, 35 ετών

Ο Χρήστος είναι ελεύθερος. Ξεκίνησε τη χρήση όταν ήταν δεκαέξι χρόνων. Έχει κάνει δύο ακόμα προσπάθειες απεξάρτησης η μία εκ των οποίων τον οδήγησε στην αποφοίτηση. Σήμερα βρίσκεται στο στάδιο της ολοκλήρωσης και νιώθει ότι το πρόγραμμα του έδειξε τον δρόμο. Εργάζεται, ασχολείται ερασιτεχνικά με τη μουσική ως τραγουδιστής στο συγκρότημα του προγράμματος και συμμετέχει σε δράσεις προσπαθώντας να παραμένει ενεργός και δραστήριος.

B. Παρουσίαση Συνεντεύξεων Μελών Εικαστικού Εργαστηρίου Θ.Κ. ΝΟΣΤΟΣ

1) Η εμπειρία της εξάρτησης

Ο Μάνος ήταν εξαρτημένος από ουσίες δεκαεννέα χρόνια. Ένωσε την εξαθλίωση και την παραίτηση. Έχασε δικούς του ανθρώπους, φίλους. Ήρθε αντιμέτωπος με το νόμο και φυλακίστηκε. Στη φυλακή έμεινε συνολικά οκτώμισι χρόνια

Ο Γιάννης κάνει χρήση από τα δεκαοχτώ του. Όπως λέει ο ίδιος η χρήση παγώνει τα συναισθήματα, δημιουργεί κενά που δύσκολα αναπληρώνονται. Στα σαράντα του νιώθει ότι έχει μείνει στην ηλικία των δεκαοχτώ. Η ζωή του είχε χάσει την ποιότητα της, δεν υπήρχε τίποτα που να τον γεμίζει και να τον ικανοποιεί. Όταν στα 33 του παντρεύτηκε και έκανε οικογένεια άρχισε να αντιλαμβάνεται το μέγεθος του προβλήματος. «...ήτανε κόντρα στη σχέση μου, στη γυναίκα μου, στο παιδί μου...»

Ο Νίκος στη χρήση έζησε δύσκολες καταστάσεις. Μπήκε φυλακή, έζησε την εξαθλίωση, έχασε ανθρώπους που αγαπούσε, έκανε κακό στον εαυτό του και ζούσε μόνο για τη χρήση. Είχε χάσει κάθε ενδιαφέρον για τη ζωή, ήρθε αντιμέτωπος με το θάνατο... « ..δηλαδή είχα τελειώσει, το μόνο που με ένοιαζε ήταν πώς θα πάω να πιω και νόημα ζωής κανένα...ζούσα στη ξεφτίλα, στη φυλακή και στο θάνατο»

Ο Νάσος στη ζωή του ένιωθε πάντα μεγάλη δυσκολία να έρθει σε επαφή με τους ανθρώπους. Πριν ξεκινήσει τα ναρκωτικά έπινε αλκοόλ .. « για να αισθανθώ λίγο καλύτερα, να μου φύγει αυτό το κόμπλεξ, η ντροπή ...και μετά... το 'χασα τελείως.» Η επαφή του με τα ναρκωτικά ξεκίνησε όταν ένιωσε να απογοητεύεται από τους ανθρώπους και από τη ζωή γενικότερα. Μισούσε τον εαυτό του, ήθελε να του κάνει κακό. Για εκείνον τα ναρκωτικά ήταν μια διέξοδος, ένας τρόπος να κρυφτεί από τα προβλήματα της καθημερινότητας και τις απογοητεύσεις που ένιωθε. « εμπιστευόμουνά πάρα πολύ εύκολα στη ζωή μου και είχα πληγωθεί... θύμωνα με τον εαυτό μου που άφηνά να με εκμεταλλεύονται.. η χρήση με βοηθούσε να κάνω πέρα τους ανθρώπους». Όπως λέει δεν ήρθε στην κοινότητα επειδή έμενε στο δρόμο. Δεν έκανε φυλακή, δε γύριζε στις «πιάτσες». Είχε τη δουλειά του, το σπίτι του. Χρήση έκανε γιατί «ήθελα κάτι να κουκουλώσω και το κουκούλωνα έτσι... γι' αυτό είμαι εδώ»

Ο Ανδρέας είναι είκοσι ένα χρόνια στη χρήση. Όταν ξεκίνησε πίστευε ότι κάνοντας χρήση και ζώντας παραβατικά θα φαίνονταν «κάποιος» στους άλλους. Είχε ανάγκη να νιώθει σημαντικός και να τραβάει την προσοχή των άλλων. Υπήρχαν και καλές στιγμές που δεν τις ακυρώνει. Είχε επιλέξει αυτή τη ζωή και προσπαθούσε να ζει καλά μέσα από αυτή. Ωστόσο δεν καταλάβαινε ότι κάνοντας χρήση ουσιών θα απομονώνονταν από τους ανθρώπους. «Έξω στη χρήση τα είχα διαλύσει όλα...». Έχασε τους ανθρώπους με τους οποίους μεγάλωνε στο σχολείο, απέκτησε διαφορετικές προτιμήσεις και διαφορετικό τρόπο ζωής που δεν ταίριαζε με τον δικό τους. «Η έπρεπε να είμαι καθαρός για να είμαι μαζί τους ή έπρεπε να κάνω τα δικά μου... αυτά που έκανα τέλος πάντων μέσα στη χρήση..»

Ο Σπύρος όταν ξεκίνησε τη χρήση ένιωθε άτρωτος. Δεν πίστευε ότι θα μπλέξει, δεν είχε ιδέα τι μπορούσε να του συμβεί. Αναζητούσε να καλύψει τη μοναξιά που ένιωθε στη ζωή του και τα ναρκωτικά του γέμιζαν αυτό το κενό.

Μετά από δέκα χρόνια στη χρήση είδε τη ζωή του να ισοπεδώνεται. Έχασε όλους τους ανθρώπους που είχε δίπλα του, μαζί και την εμπιστοσύνη τους. Άλλαξε, έχασε κιλά, αρρώστησε. Επιβαρύνθηκε με χρέη και αντιμετώπισε προβλήματα με την οικογένεια του, με το νόμο, με δικαστήρια. Εγκατέλειψε τη δουλειά του και ζήτησε βοήθεια από το πρόγραμμα. *«Δε γινόταν αλλιώς. Ένιωθα ότι πηγαίνω προς το θάνατο!»*

Ο Θάνος βρέθηκε στο δρόμο, άστεγος. Ένιωθε κατεστραμμένος. *«Δεν πήγαινε άλλο.. ξύπνησα, είδα τον εαυτό μου σε έναν καθρέφτη... και ήρθα!»*. Πήρε την απόφαση μόνος του όταν κάποια μέρα κατάλαβε ότι είχε εξαθλιωθεί. Έχασε πολύ σημαντικά κομμάτια του εαυτού του. Κάθε μέρα ένιωθε να πέφτει και περισσότερο. ... *«στην ηλικία που έμπλεξα είναι όταν αρχίζει ο άνθρωπος και βρίσκει τον εαυτό του...»*.

Ο Δημοσθένης ξεκίνησε τη χρήση ουσιών θέλοντας να γεμίσει τη μοναξιά που βίωνε έντονα μέσα του. Το επάγγελμα του ως ψηφιοθέτης απαιτούσε πολλές ώρες ενασχόλησης και απόλυτης αφοσίωσης σε αυτό με αποτέλεσμα να απομονωθεί και να μη μπορεί να δημιουργήσει εύκολα σχέσεις εμπιστοσύνης με τους ανθρώπους γύρω του! Το βάρος των ευθυνών και των υποχρεώσεων που επωμίστηκε από πολύ μικρός τον οδήγησαν τελικά στη χρήση.

Στη ζωή του **Χρήστου** η εμπλοκή με τα ναρκωτικά ήταν συνέπεια του κενού που αισθανόταν μέσα του. Ένιωθε μπερδεμένος, χωρίς στόχους, χωρίς όνειρα. Η χρήση τον κούρασε, τον εξαθλίωσε. Είχε την ανάγκη να πιαστεί από κάπου. Να βρει μια διέξοδο σε όσα τον βασάνιζαν. Αυτή είναι η τρίτη προσπάθεια του. Για εκείνον κάθε προσπάθεια είναι διαφορετική *«Μένω σ' αυτά που παίρνω κάθε φορά και αυτά κρατάω»*.

2) Η ζωή στη Θεραπευτική Κοινότητα

Ο Μάνος μετά από κάποιες αποτυχημένες προσπάθειες και δύο χρόνια χορήγησης υποκατάστατων που δεν τον βοήθησαν αποφάσισε να μπει στην κοινότητα. *«Αποφάσισα να έρθω στο ΚΕΘΕΑ, να μπει κάποιο πρόγραμμα στη ζωή μου, ν' αρχίσω να κάνω κάτι...»*. Σήμερα η κοινότητα είναι το σπίτι του, ζει με ανθρώπους που ενδιαφέρονται για εκείνον και εκείνος γι' αυτούς. Όπως

λέει ο ίδιος συγκινημένος «...ήταν κάτι που αναζητούσα, να ανήκω κάπου, να είμαι καλά, να είμαι καθαρός, κι αυτό το σπίτι, μου το έχει δώσει»

Το προσωπικό της κοινότητας του έμαθε να εμπιστεύεται. Του ήταν δύσκολο να πιστέψει ότι υπάρχουν άνθρωποι που θέλουν να τον βοηθήσουν χωρίς να ζητήσουν κάτι πίσω ως αντάλλαγμα. Θέλουν να τον βοηθήσουν να γνωρίσει καλύτερα τον εαυτό του. Για εκείνον αποτελούν ένα άλλο πρότυπο οικογένειας «...ας πούμε εγώ σαν πατέρα μου είχα άλλο πρότυπο, τώρα από τον Διονύση που είναι επόπτης μου...κοιτάω να πάρω σωστά πράγματα από εκείνον!» Με τα μέλη της κοινότητας νιώθει ότι έχει μια κοινή πορεία, έναν κοινό στόχο «πώς να μείνουμε καθαροί..»

Ο Γιάννης μετά από πολλές προσπάθειες που είχε κάνει στο παρελθόν πήρε την απόφαση να έρθει στην κοινότητα «ΝΟΣΤΟΣ». Στην κοινότητα όπως λέει μαθαίνει να αναγνωρίζει και να αποδέχεται τον εαυτό του. Βρήκε το δικό του στίγμα, τι θέλει να κάνει στη ζωή του. Με τον καιρό έβλεπε ότι κέρδιζε πράγματα, η ζωή του αποκτούσε μία ποιότητα. Το σημαντικό είναι όπως λέει ο ίδιος «να βρεις τη δική σου απόφαση». Δέχεται ότι οι δυσκολίες είναι πολλές αλλά οι σχέσεις που δημιουργούνται με τους ανθρώπους τον δυναμώνουν. Ένωσε ενδιαφέρον και ότι τον νοιάζονταν. Κάποια άτομα του προσωπικού όπως λέει αποτέλεσαν σταθμό στη ζωή του όπως ο Αποστόλης. «Αυτόν που διάλεξα για επόπτη από το προσωπικό.. είναι ο άνθρωπος που με δυσκόλεψε πάρα πολύ στην κοινότητα.. Αυτόν που στις αρχές απέφευγα, αυτόν διάλεξα για επόπτη.» Με τα μέλη της κοινότητας νιώθει δέσιμο. Είναι αυτοί που τον κρατάνε στην κοινότητα, όλα αυτά που περνάνε μαζί, «...η δυσκολία, η χαρά, ο ενθουσιασμός.. όλα αυτά είναι που σε ενώνουν.»

Ο Νίκος μετά από κάποιες αποτυχημένες κινήσεις που είχε κάνει στο παρελθόν κυρίως επειδή τον πίεζαν άλλοι, αποφάσισε να μπει στην κοινότητα. Για τον Νίκο η κοινότητα είναι μία αγκαλιά. Βρήκε ανθρώπους που νοιάζονται και θέλουν να βοηθήσουνε... «έχω βρει ανθρώπους εδώ πέρα, που δεν είναι δίπλα μου από συμφέρον όπως είχα συνηθίσει.. ενδιαφέρονται για μένα..» Πολλές φορές σκέφτηκε να φύγει αλλά το δέσιμο με τα μέλη της κοινότητας και με το προσωπικό τον βοήθησε να συνεχίσει.

Μέσα στην κοινότητα βρήκε ένα νόημα στη ζωή του. Οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες και οι λειτουργικές ομάδες τον βοήθησαν να ξαναβρεί τις αξίες της ζωής, να αναλάβει ευθύνες, να μάθει να εκτιμάει τον εαυτό του, να θέτει στόχους και να τους κερδίζει. .. *«είναι δύσκολο να έχεις στην ευθύνη σου τόσα άτομα, να ξέρεις ανά πάσα στιγμή τη συναισθηματική τους κατάσταση... η αναγνώριση που παίρνεις ότι ναι έκανες κάτι δύσκολο, έβγαλες ένα μεγάλο έργο, έκανες το φαγητό ποιοτικό, το σπίτι είναι καθαρό, παίρνεις ικανοποίηση από όλα αυτά. Δηλαδή είδα ότι αξίζω, μπορώ!»*

Η κοινότητα για τον **Νάσο** είναι μια *«μικρογραφία της κοινωνίας»*. Αισθάνεται καλά όταν βρίσκει πράγματα που τον ικανοποιούν και γεμίζουν τις ώρες του. Στις λειτουργικές ομάδες υπάρχει μια ρουτίνα και η δουλειά γίνεται μηχανικά. Δε φοβάται τις ευθύνες γιατί μέσω της δουλειάς του είχε μάθει να είναι υπεύθυνος απέναντι στις υποχρεώσεις του. Στην κοινότητα έμαθε να διαχειρίζεται καλύτερα το θυμό του, να μην αντιδρά, να μπορεί να συνυπάρχει με άλλους και διαφωνώντας μαζί τους. Για εκείνον η μεγαλύτερη δυσκολία είναι να αφήσει τους ανθρώπους να τον πλησιάσουν. Τώρα βρίσκεται σε μία φάση με τη βοήθεια της ομάδας του που προσπαθεί να δείξει εμπιστοσύνη *«προσπαθώ σκαλοπάτι, σκαλοπάτι... το έχω καταφέρει με κάποιους ανθρώπους..»* Τώρα μπορεί να μιλήσει για πράγματα που αισθάνεται ή που τον στενοχωρούν .. *« είδα ότι όσο τα κρατούσα μέσα μου απλά συσσωρεύονταν και απλά έσκαγα και σε άλλη περίπτωση το έκανα χρήση, το έκανα αλκοόλ πιο παλιά..»* Η Ηρώ, η θεραπεύτρια του στην κοινότητα ήταν το πρώτο άτομο που κατάφερε να εμπιστευτεί *« της είπα, να μιλήσουμε θέλω γιατί είμαι εδώ τέσσερις μήνες και νομίζω ότι θα σκάσω ή θα φύγω δε ξέρω.. δε μπορώ.. και έκατσα και της μίλησα. Ήταν το πρώτο άτομο εδώ μέσα που μίλησα έτσι... για μένα...»*

Για τον **Ανδρέα** είναι η τρίτη προσπάθεια απεξάρτησης. Είναι στην κοινότητα ήδη επτά μήνες. Όταν πρωτοήρθε δεν πίστευε ότι θα μπορούσε να την αγαπήσει. Τώρα το σπίτι αυτό το νιώθει δικό του. Γνωρίζει κάθε γωνία του. Στην κοινότητα κατάφερε να αποκτήσει σχέσεις με τους ανθρώπους και έχει νιώσει φροντίδα και ενδιαφέρον από αυτούς. *«Τα παιδιά είναι η οικογένεια μου τώρα! Όταν καθόμαστε όλοι μαζί για να χαιρετήσω έλεγα καλησπέρα κοινότητα. Τώρα λέω καλησπέρα οικογένεια!»* Μέσα από τις διαδικασίες ανακαλύπτει πράγματα για τον εαυτό του, τον κατανοεί καλύτερα. *«Έχω συνειδητοποιήσει*

πράγματα που ούτε καν φανταζόμουνα...» Νιώθει ότι γεμίζει μπαταρίες, γίνεται άλλος άνθρωπος.

Η ζωή στην κοινότητα για τον **Σπύρο** είναι γεμάτη. Δουλεύει στην ομάδα γραμματείας και οργανώνει όλο το πρόγραμμα της κοινότητας, τις ομάδες, τις παρέες, τις θεραπευτικές ημέρες, την τήρηση των χρόνων. Αν και η δουλειά στη γραμματεία τον απομονώνει λίγο από τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας αυτό τον κάνει να διεκδικεί περισσότερο χρόνο μαζί τους στα διαλείμματα. Γι' αυτό άλλωστε βρίσκεται στην κοινότητα. Θέλει να εστιάσει στη δυσκολία που έχει να εκτίθεται, να έρχεται σε επαφή με ανθρώπους, να δημιουργεί σχέσεις. Πάντα στη ζωή του βίωνε έντονη μοναξιά *«Τη μοναξιά μου ήρθα να δουλέψω εδώ και τη δυσκολία στο να ανοιχτώ... να πω πράγματα μέσα από εμένα, να με νιώσουν οι άνθρωποι»* Το προσωπικό της κοινότητας τον πιέζει πολύ αλλά δεν τα παρατάει. Αναγνωρίζει τη βοήθεια που του προσφέρεται και πεισμώνει πιο πολύ με τον εαυτό του.

Ο Θάνος στην κοινότητα νιώθει όμορφα. Έχει συνδεθεί με τα υπόλοιπα παιδιά. *«Έχω μια οικογένεια!»*.. Στην κοινότητα τον κρατάνε οι σχέσεις με τους ανθρώπους. Του αρέσει που έχει κάποιο ρόλο στις ομάδες, που τα πράγματα λειτουργούν με κάποιο πρόγραμμα. Είναι στην ομάδα σπιτιού και φροντίζει καθημερινά για την καθαριότητα του. Εμπιστεύεται το προσωπικό, ειδικά ένα συγκεκριμένο άτομο στο οποίο νιώθει ότι μπορεί να εκμυστηρευτεί τις ενοχές που τον βασανίζουν. Τα μέλη και το προσωπικό αλλά και η χαρά που πρόσφερε στην μητέρα του, του δίνουν δύναμη για να συνεχίσει.

Ο Δημοσθένης παρέμεινε δεκατέσσερις μήνες στην κοινότητα και εδώ και έξι μήνες είναι στο στάδιο της επανένταξης. Στην κοινότητα πάλεψε με τις αδυναμίες του όπως λέει ο ίδιος και τη δυσκολία του να εμπιστευτεί, να μοιραστεί και να δημιουργήσει σχέσεις με ανθρώπους. Ο ρυθμός της καθημερινότητας ήταν δύσκολος. *«Στην κοινότητα έχει ζόρια...»* Οι ομάδες είναι πολλές και η τριβή καθημερινή. Η συμβίωση ήταν μια βασική δυσκολία που έπρεπε να ξεπεράσει... *«ήταν ένα κομμάτι μαζί με άλλα της κοινότητας που με βοήθησαν... χωρίς να το γνωρίζω στην αρχή»*. Ασχολήθηκε με την ομάδα ψηφιδωτού γιατί ήθελε να ροκανίσει όπως λέει το χρόνο του στην κοινότητα.

Ο Χρήστος στην κοινότητα παρέμεινε έντεκα μήνες και ένιωθε ότι βρίσκεται σε έναν χώρο όπου οι άνθρωποι νοιάζονται και από όπου μπορεί να λάβει φροντίδα. Η καθημερινότητα ήταν δύσκολη και απαιτητική στις ομάδες αλλά απαραίτητη όπως λέει για τη θεραπεία του εκείνη την περίοδο. Το γεγονός ότι ασχολήθηκε με τα εικαστικά και τη μουσική τον βοήθησαν να κρατηθεί εκεί. *« Ήταν σαν να έμπαινα σε έναν άλλο κόσμο... δηλαδή στην κοινότητα μέσα αλλά σε έναν άλλο κόσμο...»*

3) Το βίωμα της εικαστικής εμπειρίας

Ο Μάνος αν και του άρεσε από μικρός η ζωγραφική και το σχέδιο δεν είχε ασχοληθεί ποτέ σοβαρά. Στην κοινότητα ως δοκιμαστικό μέλος του πρότειναν να μπει στην ομάδα ζωγραφικής... *« ...πήγα...με στερητικά.. βρήκα από ένα βιβλίο ένα πρόσωπο κι άρχισα να σχεδιάζω»*. Η Σταυρούλα η εικαστικός και συντονίστρια της ομάδας τον είδε, τον ενθάρρυνε λίγο κι έτσι ξεκίνησε. Όπως αναφέρει *« ... θα προτιμήσω σ' έναν άνθρωπο για να με γνωρίσει ή για να δει κάτι καλό από εμένα να του ζωγραφίσω κάτι»*. Η ζωγραφική τον ηρεμεί, τον γαληνεύει, τον βοηθάει να εκτονώσει τον θυμό του και τα συναισθήματα του. *« ...με κάνει να ακούγομαι...»*

Ο Γιάννης συμμετείχε στην ομάδα ψηφιδωτού του εικαστικού εργαστηρίου. Ποτέ δεν είχε κανενός είδους επαφή με οποιαδήποτε μορφή τέχνης στο παρελθόν. Το ψηφιδωτό ειδικά δεν του άρεσε ποτέ. Καταλυτικό ρόλο για τη συμμετοχή του στην ομάδα έπαιξε η εικαστικός. *«Εντάξει είναι ένας άνθρωπος που μπαίνει στην κοινότητακαι γεμίζει η κοινότητα.»* Σιγά, σιγά ξεκίνησε να εντάσσεται στην ομάδα με την ενθάρρυνση της εικαστικού. Δεν πίστευε ποτέ τα συναισθήματα που θα νιώσει. *« ...είναι η μαγεία ότι μαθαίνω κάτι καινούριο...σίγουρα είναι μαγεία»*. Η συμμετοχή του στην ομάδα τον βοήθησε να κρατηθεί στην κοινότητα, να γίνει καλύτερος, να προσπαθήσει για έναν κοινό στόχο. Όπως λέει ο ίδιος είναι σημαντικό να βάζεις έναν στόχο και να τον πετυχαίνεις ... *« γιατί μόνο έτσι παίρνεις ικανοποίηση, υπάρχουν!»*. Τα εικαστικά τον βοήθησαν να ανακαλύψει και άλλες πτυχές του εαυτού του. *«Εδώ ανακάλυψα ότι έχω υπομονή, επιμονή, πείσμα»*.

Ο Νίκος δεν είχε ασχοληθεί ποτέ με τις τέχνες *« ούτε καν το σκεφτόμουνα.. ..έλεγα ζωγραφική... ούτε καν...»* Στην κοινότητα και με την παρότρυνση της

εικαστικού εντάχθηκε στην ομάδα ζωγραφικής. « *Το χέρι μου πήγε μόνο του.. δηλαδή όταν έκανα το πρώτο μου έργο ένιωσα τέτοια ικανοποίηση...*». Στη ζωγραφική αποτυπώνει τη συναισθηματική του κατάσταση, το θυμό, το άγχος, τις αντιδράσεις του. Για εκείνον η ζωγραφική είναι ένα μέσο για να εκφράζει τα αισθήματα του. «*Άμα δεις τη ζωγραφιά μου, τότε είχα πάρει την πρώτη μου βοήθεια ξέρω 'γω... είναι ένας άνθρωπος φοβισμένος έτσι...είχα κάνει κάποια παραβατικά τέλος πάντων και είχα φοβία μέσα μου...άμα το δεις το έργο θα καταλάβεις!*». «*Μία Μονή έχω φτιάξει όταν ήμουν σε ηρεμία μέσα μου, μία Μονή και ένα ηλιοβασίλεμα...πολλά έργα*» Οι ώρες της ζωγραφικής όπως αναφέρει τον γεμίζουν χαρά, ικανοποίηση. Η ζωγραφική τον απορροφά, τον κάνει να ξεχνιέται και τον γεμίζει συναισθηματικά. Από τα έργα του παίρνει ικανοποίηση και θέλει να παροτρύνει τα νεότερα μέλη να ασχοληθούν. Είναι ένας τρόπος να μη φοβούνται και να παραμείνουν στη κοινότητα «*όπως και μένα όταν ήρθα ήταν άλλοι που ασχολούνταν με τη ζωγραφική. Μέσα από αυτούς ασχολήθηκα και είμαι τώρα στην κοινότητα...*»

Ο Νάσος εντάχθηκε στην ομάδα εικαστικών πιο πολύ από περιέργεια. Όπως λέει ο ίδιος « *δεν το είχα με τα καλλιτεχνικά.. πιο πολύ πήγα να σου πω την αλήθεια για να λουφάρω*». Επέλεξε να μπει στην ομάδα του ψηφιδωτού. Τα συναισθήματα που ένιωθε ήταν πρωτόγνωρα. Κατάφερε να έρθει πιο κοντά με τους ανθρώπους, να τους δει διαφορετικά και πέρα από τον ρόλο που είχαν στις λειτουργικές ομάδες. «*Ήτανε για μένα στιγμές χαλάρωσης, δημιουργίας.* » Στο ψηφιδωτό όπως λέει παρατηρούσε τα συναισθήματα της ομάδας «*φαινότανε από τον τρόπο που κόβεις τα πλακάκια και τα στήνεις το ένα δίπλα στο άλλο, αν κάποιος είναι θυμωμένος, αν είναι στεναχωρημένος, αν έχει κάποιο πρόβλημα*». Για τον Νάσο όλη αυτή η εμπειρία ήταν ξεχωριστή. Η ολοκλήρωση του έργου ήταν συγκινητική. «*Όταν το είδα έτσι στημένο και είδα τι είχαμε φτιάξει...εγώ βούρκωσα να σου πω την αλήθεια.. και δεν έχω κλάψει ποτέ μου στην κοινότητα...*»

Ο Ανδρέας από μικρός ζωγράφιζε, του άρεσε να βλέπει πράγματα και να τα ζωγραφίζει. Όταν μπήκε στην κοινότητα τα μεγαλύτερα μέλη του πρότειναν αν θέλει να ασχοληθεί με κάποια δραστηριότητα, όπως ζωγραφική, ψηφιδωτό, μπάσκετ, ποδόσφαιρο. Διεκδίκησε να ενταχθεί στην ομάδα ζωγραφικής περισσότερο για να γεμίζει τις ώρες του και να ξεφεύγει από το λειτουργικό.

Στην πορεία κατάλαβε ότι η ζωγραφική τον χαλάρωνε, τον ηρεμούσε. «*Η ζωγραφική με βοήθησε, με κράτησε.*» Στην παρουσίαση του έργου ένωσε «*τρομερή ικανοποίηση*». Τις ώρες της εκδήλωσης είχε αναλάβει να εξηγήει στους επισκέπτες τον συμβολισμό του έργου. Τα συναισθήματα που ένωσε ήταν πρωτόγνωρα. «*Δεν είχα άλλη φορά τέτοια επικοινωνία με τον κόσμο. Ήμουν κοινωνικός μόνο μέσα από τη χρήση.. καθαρός έτσι να το νιώσω όλο αυτό...να τον τραβήξω εγώ τον κόσμο...τρελά συναισθήματα!*»

Τώρα που ολοκληρώθηκε το έργο του λείπει η ζωγραφική. «*Είναι ανάγκη, είναι ανάγκη μου πάλι να νιώσω έτσι.*» Ως μέλος της ομάδας ενδιαφέροντος ψάχνει να βρει αντίστοιχες δράσεις για την κοινότητα. Θέλει να νιώσει πάλι ότι κάνει κάτι, ότι αφήνει κάτι πίσω του.

Στον **Σπύρο** άρεσε ο τρόπος που τον προσέγγισε η Σταυρούλα και θέλησε να τη γνωρίσει σαν άνθρωπο.. του πρότεινε να ενταχθεί στην ομάδα ψηφιδωτού.. «*δεν είχα ιδέα από αυτά.. κάποια πλακάκια είδα...κόφτες.. δεν ήξερα*». Ξεκίνησε από περιέργεια και για να γεμίσει τις ώρες του. Όταν ξεκίνησε να δουλεύει πάνω στο έργο το συνδύασε αμέσως με τη ζωή του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει τοποθετώντας τις ψηφίδες ένωθε σαν να κολλάει τα σπασμένα κομμάτια του εαυτού του. Ένωθε ανακούφιση, ξέφευγε από τις άσχημες σκέψεις και τις δυσκολίες της κοινότητας. «*ανυπομονούσα να πάω εκεί...σοβαρά σου μιλάω! Ένωθα στεναχώρια όταν για κάποιο λόγο δεν μπορούσα να πάω...*». Αφοσιώθηκε σ' αυτό και στόχευε στο καλό αποτέλεσμα. Στην ολοκλήρωση του έγραψε ένα κείμενο που ανέλαβε να το διαβάσει στην εκδήλωση που έγινε για την παρουσίαση του. Τα συναισθήματα που ένωσε ήταν συγκίνηση και υπερηφάνεια. «*Μόλις το είδα ολοκληρωμένο μου άρεσε πάρα πολύ... μιλούσα σε κόσμο που δεν ήξερα και του μιλούσα λες και τον ήξερα καιρό... έτσι μου είχε βγει... κι ανακάλυψα οτι μπορώ να είμαι και κοινωνικός ...*»

Ο Θάνος επέλεξε να ασχοληθεί με την ομάδα ζωγραφικής γιατί η ζωγραφική είναι κάτι που τον εκφράζει από παιδί. Στην ομάδα άρχισε για πρώτη φορά να σκισάρει. Στην αρχή ξεκίνησε πολύ διστακτικά κι έπειτα εντάχθηκε πιο ενεργά συμμετέχοντας στο έργο με το πανό. Με τη ζωγραφική ξεχνιέται, ξεφεύγει. Η ζωγραφική τον βοήθησε να μη σκέφτεται τη χρήση. Του έδινε δύναμη να συνεχίσει. «*Ειδικά στην αρχή που ακόμα δεν είχα ξεκαθαρίσει τα*

συναισθήματα μου.. σκεφτόμουνα τη χρήση... σκεφτόμουνα τη χρήση και με έκανε και ξεχνιόμουν!» Ανυπομονούσε να έρθει η ώρα των εικαστικών και ευχόταν να κράταγε περισσότερο. Η ολοκλήρωση του έργου του έδωσε πολύ μεγάλη χαρά και ικανοποίηση. Τον έκανε να πιστέψει ότι μπορεί να αλλάξει, ότι αξίζει. Χάρηκε με την παρουσίαση του έργου στο κοινό αν και ο ίδιος δεν μπόρεσε να είναι εκεί. « Δείξαμε στον κόσμο ότι αξίζουμε κι εμείς! Ότι διορθώνουμε κάποια λάθη που κάναμε στο παρελθόν!»

Ο Δημοσθένης βρήκε στην ομάδα ψηφιδωτού όσα δεν είχε ανακαλύψει στη μέχρι τότε ζωή του. Ένιωθε ασφάλεια μέσα σε κάτι που γνώριζε καλά. Δεν πίστευε πόσο πολύ θα τον βοηθούσε στην πορεία του αυτή η ομάδα. *«Δεν είχα δώσει αξία στο ότι θα κάνω κάτι ομαδικά..δεν εμπιστευόμουνα».*

Έμαθε να συνεργάζεται, να διεκδικεί, να μοιράζεται, να εμπιστεύεται. Δουλεύοντας μαζί με την ομάδα ψηφιδωτού καταλάβαινε και συνειδητοποιούσε προσωπικές του αδυναμίες που έπρεπε να βελτιώσει... *«ήμουνα δύσπιστος να εμπιστευτώ τον άλλο... δουλεύοντας μαζί με την ομάδα καταλάβαινα ότι έχω να δουλέψω κι αυτό... και αφέθηκα..»* Η ομάδα ήταν για εκείνον δέσμευση. Τον έκανε να αισθάνεται ότι δημιουργεί κάτι που έχει αξία, ποιότητα *«Νιώθεις σημαντικός, νιώθεις πραγματικά θετικά!»* Είναι ένας από τους λόγους που προσπάθησε να εντάξει αυτή τη δραστηριότητα και στην επανένταξη. Δημιούργησε μια ομάδα με την οποία κατασκευάζουν ένα μικρό ψηφιδωτό έργο στο ξενώνα της επανένταξης... *«μου λείπει κι η Σταυρούλα σα Σταυρούλα.. ψάχνουμε να βρούμε έναν τρόπο... είναι άλλο πράγμα με τη Σταυρούλα!»*

Ο Χρήστος μέσα στην κοινότητα αποφάσισε να ασχοληθεί με τη ζωγραφική γιατί του άρεσε από παιδί. Με το ψηφιδωτό δεν είχε ασχοληθεί ποτέ και δεν του άρεσε καθόλου η ιδέα. *«Ωσπου μια μέρα πήγα για να βοηθήσω λίγο...γινότανε τότε το έργο «Το Τρένο της Ζωής»...ε μόλις έβαλα το πρώτο κομμάτι αυτό ήτανε κόλλησα!»* Για εκείνον το ψηφιδωτό ταίριαζε με τη θεραπεία του *« Έχτιζα τον εαυτό μου...στην ουσία αυτό έκανα!»* Οι ώρες που περνούσε στο εργαστήρι ήταν ώρες δημιουργικές. Ήξερε ότι θα πάει και θα περάσει καλά. Ένιωθε ικανοποίηση και ελευθερία. Του έδινε ένα νόημα ότι υπήρχε σχέδιο, στόχος και δημιουργία μαζί. *«Γιατί και στη θεραπεία έτσι γίνεται. Βάζουμε στόχους, βάζουμε σχέδιο και πάνω εκεί χτίζουμε τα νέα*

πράγματα». Η ολοκλήρωση του έργου τον έκανε να νιώσει συγκίνηση. *«Το έργο ήταν καταπληκτικό!»* Έκλεισε γι' αυτόν η πορεία του στην κοινότητα και ξεκίνησε η πορεία του στην Επανένταξη

4) Οι σχέσεις με την ομάδα

Ο Μάνος με τη βοήθεια της εικαστικού απέκτησε ένα όνειρο. *« Η Σταυρούλα είναι δασκάλα μου. Η χρήση και τα ναρκωτικά δεν με άφησαν να έχω μια σχέση μαθητή και δασκάλου...Πολύ σημαντικό πρόσωπο για μένα η Σταυρούλα*». Η ζωγραφική τον έφερε πιο κοντά με ανθρώπους, στην αρχή ήταν κλειστός, απομονωμένος, τώρα προσπαθεί να ενθαρρύνει και μικρότερα μέλη να ασχοληθούν με τη ζωγραφική.

Για την ομάδα ψηφιδωτού ο **Γιάννης** αναφέρει ότι υπήρχε κοινός στόχος. Ήξερε ότι αν εκείνος δεν ένιωθε καλά ή είχε μία δύσκολη στιγμή θα τον αναπλήρωνε η ομάδα του. Υπήρχε δέσιμο και φροντίδα. Όπως λέει το ίδιο συμβαίνει και στις λειτουργικές ομάδες της κοινότητας αλλά στο ψηφιδωτό ήτανε διαφορετικά *«αυτό που γινότανε στο ψηφιδωτό.. ήτανε μεγάλο το στοίχημα.. ήτανε πολύ θεραπευτικό, πολύ»*. Κυρίως όμως αναφέρει την αγάπη που ένιωθαν για την εικαστικό.. *«η αγάπη που είχαμε στη Σταυρούλα έτσι...η αγάπη που είχαμε γι' αυτό τον άνθρωπο μας κινητοποιούσε..»*

Ο Νίκος με την ομάδα των εικαστικών ένιωθε να είναι σαν μια *«γροθιά»*. Υπήρχε δέσιμο με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας. Την ώρα που βρίσκονταν στην ομάδα ήτανε όλοι ενωμένοι. Έτσι κατάφεραν να ολοκληρώσουν το «Δάσος». Χρειάστηκε κόπο και πολύ χρόνο. *«Σου μιλάω για πολλές ώρες δουλειάς...μπήκαμε όλοι και αποδώσαμε εξαιρετικά...είναι η ανταπόδοση του κόπου και του χρόνου που δώσαμε και το μεράκι που βάλουμε όλα τα παιδιά.»* Στη Σταυρούλα νιώθει ότι χρωστάει πολλά *«Δε ξέρω, η Σταυρούλα είχε τον τρόπο...είναι ένας άνθρωπος που με το που θα με έβλεπε καταλάβαινε τι έχω...της το έχω πει ότι της χρωστάω πολλά εδώ μέσα.»*

Για τον **Νάσο** στην ομάδα υπήρχε άψογη συνεργασία. Δεν υπήρχαν προστριβές, διαφωνίες, καυγάδες. *«Μπορεί μες την ημέρα να τρωγόμαστε και εκεί μέσα ήμασταν ένα άλλο πράγμα δεμένο, ήμασταν μια ομάδα...κι όταν ένας προσπαθούσε να βγει από την ομάδα αμέσως τον ζανατραβούσαμε πίσω.»* Η Σταυρούλα ήταν όπως αναφέρει *«η μαμά»* της ομάδας. Ήταν ήρεμη και

συγκαταβατική. Η παρουσία της και ο τρόπος που τους μιλούσε μετέδιδε ένα κλίμα ηρεμίας. Ήταν αυτή που κατάφερε να τον ‘ξεκλειδώνει’ και να τον ηρεμεί «Μόνο με τη φωνή της, με την παρουσία της.» Η Σταυρούλα τον έκανε να αγαπήσει το ψηφιδωτό.

Ο Ανδρέας αναφέρει ότι στην αρχή με την ομάδα δεν είχαν δεθεί. Δούλευαν στο έργο απλά για να ξεφεύγουν από τις δουλειές της κοινότητας. Μετά από μία παρέμβαση της Σταυρούλας όμως το κλίμα στην ομάδα άλλαξε. Κατάλαβαν ότι αυτό που κάνανε το κάνανε για τους εαυτούς τους, ότι αυτοί θα είναι το κέντρο αυτής της δράσης. Ήταν κάτι δικό τους. *«Εντάξει είναι και άνθρωπος που φέρνει απλά εδώ μέσα αυτά που λέει..»* Από εκείνη τη στιγμή γίνανε ένα και η ομάδα προχώρησε καλά.

Ο Σπύρος ένιωθε ότι με τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας είχαν ένα κοινό στόχο. Τους έδενε η αγάπη τους για το έργο και την εικαστικό. Υπήρχε μεγάλο δέσιμο μεταξύ τους και αυτό φάνηκε έντονα την ημέρα της παρουσίασης όταν αισθάνθηκε ανακούφιση από το άγγιγμα του Νάσου, μέλους και συμπαρουσιαστή του έργου στην εκδήλωση... *«τη στιγμή που διάβαζα το ένιωθα άλλαζε η φωνή μου, έτρεμαν τα χέρια μου...και ξαφνικά νιώθω ένα χέρι...ήταν το χέρι του Νάσου.. και με εμπύχωσε εκείνη τη στιγμή...ανατρίχιασα.. ένιωθα ότι ήμασταν οι δυο μας..»*. Αυτή η ομάδα τον βοήθησε να θυμηθεί που ήτανε και ποια μπορεί να είναι η πορεία του. Κάποια στιγμή της ζωής του ένιωσε χαμένος «σοβαρά σου μιλάω, με βοήθησε αυτή η ομάδα να καταλάβω.» Η θετική αύρα της εικαστικού «ο τρόπος που τα λέει...» τους ένωνε και τους δυνάμωνε όλους. Μετά το κλείσιμο του έργου, η Σταυρούλα του λείπει και επιθυμεί να τη ξανασυναντήσει στην Επανένταξη.

Η σχέση του **Θάνου** με την ομάδα ήταν πάρα πολύ καλή. Παρά τις εντάσεις που υπήρχαν μεταξύ τους στις ομάδες του σπιτιού, εκεί έβγαινε κάτι διαφορετικό. Συνεργάζονταν, γελούσαν. *«Μας έβγαζε τον καλό μας εαυτό! Δηλαδή του μικρού παιδιού που έχουμε μέσα μας!»* Η Σταυρούλα αποτελούσε για την ομάδα το συνδετικό κρίκο. Κανείς ποτέ δε θέλησε να διακόψει από την ομάδα. Ούτε και ο ίδιος. *«Ακριβώς το αντίθετο! Τώρα περιμένω να ξαναέρθει η Σταυρούλα! »*

Αυτό που τονίζει ο **Δημοσθένης** για τη συμμετοχή του στην ομάδα του εικαστικού είναι ότι τον έφερε πιο κοντά με τους ανθρώπους. Στην κοινότητα μέσα στις διάφορες λειτουργικές και θεραπευτικές ομάδες χάνονταν προσπαθώντας να τηρεί τον προγραμματισμό. Οι σχέσεις που δημιουργήθηκαν μέσα σ' αυτή την ομάδα, όπως λέει, ήταν οι πιο ουσιαστικές. *« η δραστηριότητα αυτή μας ένωνε... η ομάδα των εικαστικών μας βοήθησε να έρθουμε πιο κοντά και να είμαστε μαζί! »* Τα άτομα που συμμετείχαν στο εργαστήριο ήταν αφοσιωμένα σ' αυτή. Υπήρχε αγάπη για την ομάδα... *« Δεν μπαίνεις στο παζάρι.. είναι κάτι που όλοι μας αγαπούσαμε. »* Αυτό φάνηκε και αργότερα στη φάση της Επανάταξης. Τα παιδιά που συμμετείχαν στην ομάδα των εικαστικών συνεχίζουν να βρίσκονται, να συζητούν γι' αυτό, να βάζουν νέους στόχους για να δημιουργήσουν κάτι καινούριο. *« Αυτό το κομμάτι μας ενώνει πιστεύω... »* Η σχέση με την εικαστικό ήταν πολύ σημαντική. Υπήρχε μεγάλο δέσιμο από όλα τα μέλη της ομάδας. Ο Δημοσθένης πιστεύει ότι αυτή ήταν η ψυχή της ομάδας.

Για τον **Χρήστο** στην ομάδα υπήρχε πολύ όρεξη και διάθεση. Υπήρχε συνεργασία και πολύ θετικό κλίμα. *« Ο καθένας έβαζε τον εαυτό του! Γελάγαμε, ακούγαμε μουσική... ήμασταν πιο ελεύθεροι! »* Όπως λέει για εκείνον η ομάδα δούλεψε με ένα κοινό στόχο... *« ξεκινήσαμε το ταξίδι με τα παιδιά, με τη Σταυρούλα και με το πρόγραμμα όλο... »*. Για εκείνον η ομάδα του εργαστηρίου ήταν ένας άλλος κόσμος αλληλένδετος όμως με τον κόσμο της κοινότητας. *« Για να ολοκληρωθεί το έργο χρειαζόταν ανθρώπους, συνεργασία και αγάπη. »*

5) Συμβολισμός του εικαστικού έργου «Το Δάσος»

Για τον **Μάνο** το «Δάσος» συνδέεται άμεσα με την εξέλιξη της ζωής του *« από εκεί που ήμουνα παραιτημένος... ζω, είμαι καθαρός, έχω συναισθήματα... »*. Όταν είδε το έργο στημένο και ολοκληρωμένο αισθάνθηκε ότι έκανε κάτι καλό. Αισθάνθηκε ικανοποίηση, χαρά και υπερηφάνεια γιατί καταφέρανε κάτι όλοι μαζί!

Το έργο αυτό για τον **Γιάννη** είναι η πορεία του στην κοινότητα.. *« είχα πει ότι φτιάχνοντας το ψηφιδωτό, ένα, ένα κομμάτι έτσι θα φτιάξω και τη ζωή μου, έτσι θα φτιάξω και την πορεία μου στην κοινότητα. Έτσι θα φτιάξω ότι κομμάτι είχα διαλύσει από τη ζωή μου! »* Για τον Γιάννη η ολοκλήρωση του έργου

σηματοδοτεί και το πέρασμα του στη φάση της Κοινωνικής Επανάσταξης. Όπως λέει ο ίδιος αυτό το έργο είναι από τους λίγους στόχους που έχει καταφέρει να ολοκληρώσει στη ζωή του γιατί όπως λέει *«σε μια πρώτη δυσκολία τα παράταγα»*. Ο ίδιος είχε την τελική του ευθύνη αλλά για θεραπευτικούς λόγους δεν συμμετείχε στην παρουσίαση του... *«είναι ένα κομμάτι κενό σ' όλη την πορεία μου...με πείραζε.. θα ήταν καλύτερα αν το έβλεπα από κοντά...»*

Ο Νίκος συνδέει το έργο αυτό με τη ζωή του. Το καμένο δάσος του θυμίζει τη ζωή του στη χρήση *« τα είχα κάψει όλα, φίλους, οικογένεια, την ίδια μου τη ζωή...»*. Το ανθισμένο δάσος σηματοδοτεί τον ερχομό του στην κοινότητα *« πώς άρχισα να βάζω κάποιες βάσεις, αρχίζω να ξεκλειδώνομαι..»* Για εκείνον το καμένο και το ανθισμένο δάσος απεικονίζει όλη του την προσπάθεια και τη θεραπεία στην κοινότητα *«πώς έρχεσαι καμένος, κατεστραμμένος και στην πορεία αρχίζεις και εξελίσσεσαι. Έχεις πάρει από εδώ αξίες, έχεις να μιλήσεις για συναίσθημα.. ζαναέρχεσαι κανονικά στη ζωή.»* Στην παρουσίαση του έργου ένιωσε μεγάλη ικανοποίηση. Χάρηκε από τα θετικά σχόλια του κόσμου και γέμισε συναισθήματα.

Για τον **Νάσο** η στιγμή της παρουσίασης του έργου ήταν πολύ δυνατή. Μαζί με ένα μέλος της ομάδας είχε αναλάβει να γράψει και να διαβάσει κάτι στην εκδήλωση. *«...δεν το πίστευα αυτό που έγινε.. κατάλαβα μετά ότι με αντιμετώπιζαν αλλιώς, ότι με έβλεπαν διαφορετικά, το ένιωσα αυτό...»*

Το καμένο συμβολίζει τη ζωή του στη χρήση *« την κατάπτωση όλη αυτή που είχα μέσα στη χρήση. Την καταστροφή, τη ξευτίλα...»* Στη χρήση όπως λέει δεν υπάρχει φως, όλα είναι μαύρα ... *«ασπρίζουνε για λίγο όταν έχεις τη χρήση μπροστά σου, για λίγο όμως...αυτό ήταν για μένα το καμένο δάσος»* Στο καμένο βάζει και τις τραγικές καταστάσεις που έβλεπε καθημερινά και μέσα από το επάγγελμα του στο νοσοκομείο όπου εργάζονταν.. *«όταν σε ρωτάει κάποιος κι εσύ να ξέρεις τι έχει...να βλέπεις την αγωνία, τους συγγενείς, τα παιδάκια...»* Στο ανθισμένο τοποθετεί τη ζωή του όπως την ονειρεύεται σε πέντε χρόνια. *Να μπορεί να δίνει νόημα σε απλά πράγματα, καθημερινά. Να χαιρέται τη ζωή «Να μπορώ να ξυπνώ το πρωί και να λέω τι ωραία μέρα που είναι σήμερα...Να ζανακερδίσω τη ζωή μου πίσω.»*

Για τον **Ανδρέα** το καμένο δάσος συμβολίζει τη ζωή του μέσα στη χρήση *«Ζωή χωρίς καμία ουσία, χωρίς συναισθήματα, χωρίς να αισθάνομαι τίποτα. Ήμουν μες στην μαυρίλα...Μια μαύρη εικόνα...»*. Το ανθισμένο συμβολίζει την κοινότητα. *«Η κοινότητα είναι το ποτιστήρι»* Για εκείνον το καμένο και το ανθισμένο δάσος συμβολίζει την προσπάθεια που γίνεται στην κοινότητα. Όπως στη φύση χρειάζεται χρόνος για να ζωντανέψει ξανά το χρώμα έτσι και στην κοινότητα χρειάζεται χρόνος και κόπος για να ξανακτίσεις τον εαυτό σου. *«Η φύση για μένα είναι η κοινότητα»*

Το έργο για τον **Σπύρο** συμβολίζει τη ζωή του. Η πλευρά του καμένου του θυμίζει την «κατρακύλα» που είχε βιώσει μέσα στη χρήση. Ένωθε άτρωτος και κήκε, μαύρισε, αρρώστησε. *«Δούλευα τα κομμάτια και το συνδύασα αυτόματα με τη ζωή μου! Πολύ μαυρίλα!»* Το ανθισμένο μέρος συμβολίζει όπως λέει την αναγέννηση, τη χαρά, την ευτυχία, τα όνειρα. Του θυμίζει τη φυσιολογική ζωή που είχε πριν την εμπλοκή του με τα ναρκωτικά και που θα ήθελε να ξανακερδίσει.

Για το **Θάνο** το «Δάσος» συμβολίζει τη ζωή του. Το πανό με το οποίο ασχολήθηκε απεικονίζει ανθρώπους σκιές που περπατάνε από το καμένο προς το ανθισμένο δάσος. Τα σώματα στο πανό είναι σε πραγματικό μέγεθος και είναι των παιδιών. *«Έξω κυριολεκτικά ήμουν καμένος κι αρχίζω και ανθίζω τώρα...»* Η ζωή του τώρα όπως λέει, αρχίζει και φεύγει από το σκούρο και αποκτά χρώμα. *« με τα χρώματα γενικά.. σα συναισθήματα τα βλέπω τα χρώματα...»*.

Ο Δημοσθένης, «Το Τρένο της Ζωής» που δημιούργησε μαζί με την ομάδα το παρομοιάζει με ένα βιβλίο που κάθε φορά που θα το διαβάσεις μπορεί να σου δώσει κι ένα καινούριο νόημα. Όταν ήταν στην κοινότητα και έβλεπε τις εποχές που απεικονίζονταν στα βαγόνια του, ένιωθε να βλέπει τη ζωή του και το πέρασμα του από τον χειμώνα στην άνοιξη και το καλοκαίρι. ... *« από τις κακές εποχές ρε παιδί μου ξέρεις... στις καλύτερες... με τις δυσκολίες που έχει η κάθε εποχή..»* Τώρα που βρίσκεται σε άλλη φάση πια στο πρόγραμμα και η κοινότητα του φαίνεται πιο μακρινή, το έργο απέκτησε διαφορετικό συμβολισμό για εκείνον... *«σαν τρένο... πώς να στο εξηγήσω.. το ταξίδι.. το ταξίδι από μόνο του»* Ο Δημοσθένης μιλάει για το δικό του ταξίδι μέσα στο πρόγραμμα που ξεκίνησε από την κοινότητα, την επανένταξη και συνεχίζει να

ταξιδεύει. Θυμάται τις βαλίτσες που είχαν μπει στα βαγόνια και πάλι τις συνδυάζει με δικά του βιώματα.. *«Η δικιά μου βαλίτσα κουβαλούσε πόνο, κουβαλούσε χρήση, κουβαλούσε μοναξιά.. βάρη!»* Σήμερα μιλάει για τις αναμνήσεις που του πρόσφερε η ομάδα και όλα τα θετικά που εισέπραξε από τη ζωή του στην κοινότητα. *« Αυτά βάζω στη βαλίτσα μου σήμερα και τους στόχους που έχω στην καρδιά μου».* Στην παρουσίαση που έγινε θεωρεί ότι κερδήθηκε ένα μεγάλο στοίχημα. Το έργο εντυπωσίασε τον κόσμο και η ικανοποίηση που ένιωσε ήταν απεριγράπτη. *« Ήρθαν και καλλιτέχνες που ασχολούνταν με το αντικείμενο... εκεί ήταν η μεγαλύτερη επιβεβαίωση και επιβράβευση για το έργο μας!»*

Για **τον Χρήστο**, «το Τρένο της Ζωής» συμβόλιζε το νέο του ξεκίνημα. *«Αν δεν είχα το τρένο δε θα ξεκινούσα το ταξίδι..»* Όπως λέει έβαλε τις βάσεις για να ξεκινήσει ένα ταξίδι. Το τρένο απεικόνιζε στα βαγόνια του τις τέσσερις εποχές του χρόνου... *«τόσο όσο μου πήρε να φτάσω στην κοινότητα..»* Μέσα στα βαγόνια του είχαν σχεδιαστεί επιβάτες από χαρτόνι. Ο Χρήστος είναι ένας από τους επιβάτες το τρένου. Έτσι φαντάστηκε τον εαυτό του. *«Ναι, γιατί το έφτιαξα εγώ! Τον εαυτό μου έχτιζα, τα όνειρα μου»* Για εκείνον η ολοκλήρωση του έργου ήταν μία σημαντική στιγμή καθώς σηματοδότησε και το πέρασμα του στην Επανένταξη.

6) Συγκρότηση εαυτού και μελλοντικοί στόχοι

Στην κοινότητα ο **Μάνος** έμαθε να εμπιστεύεται, να ενδιαφέρεται για τους ανθρώπους... *«..έχω μάθει να έχω έναν καθαρό τρόπο ζωής...».* Ανακάλυψε ότι έχει ταλέντο στη ζωγραφική και το σχέδιο. Στην κοινότητα αποφάσισε να πάρει το απολυτήριο Λυκείου με σκοπό να δώσει εξετάσεις για τη Καλών Τεχνών. Τώρα προετοιμάζεται για την επανένταξη του. Όπως λέει *«χρειάζεται πολύ προσοχή, καλή προετοιμασία, χρειάζεται να προσέξω πολλά σενάρια της υποτροπής μου και να κάνω ένα σχέδιο να τα αποτρέψω...χρειάζεται δουλειά γενικώς!»*

Το επόμενο βήμα για **τον Γιάννη** το σκέφτεται με αγωνία... *«η χρήση είναι τόσο δίπλα σου που κάποιες στιγμές με φοβίζει».* Γνωρίζει ότι μέχρι τώρα στην κοινότητα βρίσκονταν σε ένα ασφαλές περιβάλλον. Γι' αυτόν πρώτος στόχος είναι να μείνει στην επανένταξη και στην ομάδα του. Να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις του. Να συνεχίσει να κάνει πράγματα που του αρέσουν *«το ψηφιδωτό,*

το μπάσκετ. Πράγματα που με βοήθησανε εδώ μέσα θέλω να τα κάνω κι έξω! Να τα έχω μέσα στη ζωή μου.» Για τον Γιάννη η δημιουργία δίνει δύναμη, σε γεμίζει ικανοποίηση και σε κάνει να θέλεις να προσπαθείς.

Ο **Νίκος** τώρα αισθάνεται ότι έχει βάλει τις βάσεις. Έχει ξεκαθαρίσει κάποια πράγματα μέσα του παρόλο που «υπάρχουν κάποια αγκάθια...έχω τη σχέση μου με τον αδερφό μου...είναι δύσκολο κομμάτι αυτό..» Στην κοινότητα τελείωσε το σχολείο και πήρε το απολυτήριο Λυκείου. Στόχος του για την επανένταξη είναι να βρει μια δουλειά, να πάρει το δίπλωμα αγγλικών και να σπουδάσει ξενοδοχειακές επιχειρήσεις. Αν δεν τα καταφέρει θα μπει σε κάποια σχολή μαγειρικής. Η μαγειρική είναι κάτι που επίσης αγαπάει πολύ. Τη ζωγραφική θα την κρατήσει στη ζωή του ως χόμπι .. « εγώ το έχω πει στη Σταυρούλα, δεν χάνομαι.. της το έχω πει αυτό.»

Ο **Νάσος** Σήμερα νιώθει εμπιστοσύνη στο πρόγραμμα. Του αρέσουν οι αλλαγές που βλέπει στον εαυτό του και θέλει να βελτιώσει πράγματα που του επισημαίνουν οι επόπτες του και τα μέλη της κοινότητας. Θέλει τελειώνοντας την κοινότητα να ακολουθήσει τη διαδικασία, να φτιάξει το σπίτι του και τις σχέσεις του με τους συγγενείς του « θέλω να μπορέσω να δω την κόρη μου και να της εξηγήσω γιατί την απέρριψα...να δω τις ανιψιές μου διαφορετικά... να δω την αδερφή μου και τον γαμπρό μου με άλλο συμβόλαιο..». Όσον αφορά το ψηφιδωτό δεν θα το αφήσει. Θέλει να δημιουργήσει κάτι στο σπίτι του «Κάτι που να θυμάμαι ότι αυτό ήτανε δώρο από εκεί.. ότι έμαθα να το κάνω κι αυτό». Άλλωστε έχει δεσμευτεί στη Σταυρούλα ότι θα ψάξει να τη βρει μετά την κοινότητα. «Θα είναι στο Δήμο Δραπετσώνας και θα φτιάχνουνε έναν τοίχο...θέλω να συμμετέχω και εγώ εκεί!»

Σε λίγο καιρό ο **Ανδρέας** θα διεκδικήσει να περάσει στη φάση της Επανένταξης. Στεναχωριέται που θα αφήσει το «σπίτι» αλλά πρέπει να προχωρήσει. Είναι αισιόδοξος αλλά θέλει να είναι συγκρατημένος «θέλω να έχω την αίσθηση του φόβου για να μην το πάρω απήφιστα...είναι πολλά τα χρόνια στη χρήση» Οι στόχοι του είναι να μείνει κοντά στην ομάδα του, να βρει μια δουλειά αλλά κυρίως να βάλει δραστηριότητες στη ζωή του. Θεωρεί πολύ σημαντικό να ασχολείται με πράγματα που του αρέσουν και τον γεμίζουν. Τη ζωγραφική δε θα την αφήσει. «Αν τα είχα κι έξω αυτά τα πράγματα, κάποιες ασχολίες...πιστεύω ότι μπορεί και να μην έπεφτα στα ναρκωτικά..»

Σήμερα ο **Σπύρος** προετοιμάζεται για την μετάβαση του στην Επανάταξη. Νιώθει περισσότερο έτοιμος και προσπαθεί να αποφύγει τα λάθη του παρελθόντος. Θέλει να επενδύσει στις σχέσεις με τους ανθρώπους, να μη μένει μόνος του. Με το απολυτήριο Λυκείου πια στα χέρια του νιώθει ότι μπορεί να κάνει όνειρα ... « γιατί έχω δυνατότητες.. το ξέρω μέσα μου ότι έχω δυνατότητες να σταθώ στα πόδια μου για άλλη μια φορά... για μένα.. για τη ζωή μου.!»

Ο Θάνος νιώθει σήμερα καλύτερα τόσο ψυχολογικά όσο και σωματικά. Δε θέλει να σκέφτεται τη συνέχεια. Έχει καιρό μπροστά του. Θέλει να ξανά βρει τον εαυτό του «τον εαυτό που έχασα μέσα σ' όλα αυτά τα χρόνια. Αυτός είναι ο στόχος μου!» Έχει ακόμα έξι μήνες για να ολοκληρώσει την κοινότητα και ίσως τότε να μπορεί να ονειρεύεται το μέλλον. «Νιώθω ότι αρχίζω και κάνω κάτι στη ζωή μου!»

Ο Δημοσθένης έχει μάθει από το πρόγραμμα να βάζει μικρούς και εφαρμόσιμους στόχους. « *Να κλείνουν και σιγά, σιγά να βάλουμε και μεγαλύτερους...*» Οι στόχοι του σήμερα είναι να φτιάξει το σπίτι του, να δουλέψει με την ομάδα του και να προχωρήσει. Συμμετέχει σε μια ομάδα θεάτρου μαζί με άλλα παιδιά της επανάταξης αλλά και στην ομάδα ποδοσφαίρου όπου διοργανώνουν τουρνουά με το πρόγραμμα. Τον Σεπτέμβρη θέλει να συναντήσει τη Σταυρούλα και να μπει σε κάποια ομάδα δική της... «*Δράσεις και πράγματα που με γεμίζουν!*»

Ο Χρήστος μόλις πριν από δύο εβδομάδες ολοκλήρωσε τη φάση της επανάταξης και είναι στη φάση της ολοκλήρωσης. Σε λίγο καιρό θα αποφοιτήσει από το πρόγραμμα. Μέσα από το πρόγραμμα συνάντησε τη ζωγραφική, το ψηφιδωτό, τη μουσική. Εργάζεται και παράλληλα τραγουδάει με το συγκρότημα του προγράμματος. Συμμετέχει σε συναυλίες και σε επιλεγμένες εκδηλώσεις. Ο στόχος του είναι να κρατήσει την μπάντα ζωντανή όπως λέει. «*Γιατί ο καθένας βάζει αυτό που ξέρει και βάζει και τη ψυχή του...για να τα κάνουμε αυτά θέλουν ψυχή!*» Πιστεύει ότι αξίζει που έφτασε ως εδώ και που είναι καλά. Φοβάται την καθημερινότητα και όλα αυτά που συμβαίνουν γύρω αλλά νιώθει αισιοδοξία γιατί κάνει πράγματα που του αρέσουν. «*Αμα δεν έκανα κι αυτά που είναι αυτά που γουστάρω στην ουσία... δε θα είχε κάτι νόημα...*»

Γ. Παρουσίαση Προφίλ προσωπικού Θ.Π. ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ

1. Γενικό Προφίλ

α) Νεκταρία, Υπεύθυνη Θεραπευτικής Κοινότητας ΝΟΣΤΟΣ

Η Νεκταρία σπούδασε Φιλοσοφία και Παιδαγωγική Ψυχολογία με κατεύθυνση Ψυχολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ολοκλήρωσε το πρώτο Μεταπτυχιακό της στη Κοινωνική, Κλινική Ψυχολογία στο τμήμα Ψυχολογίας της Θεσσαλονίκης ενώ στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου ολοκλήρωσε το Master of Science στη Ψυχολογία Υγείας.

Στο ΚΕΘΕΑ εργάζεται δεκαεπτά χρόνια.

Σήμερα είναι Υπεύθυνη της Θεραπευτικής Κοινότητας ΝΟΣΤΟΣ του Θ.Π. ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του ΚΕΘΕΑ.

β) Τζένη, Θεραπευτικό Προσωπικό Κοινότητας ΝΟΣΤΟΣ

Η Τζένη εργάζεται στο ΚΕΘΕΑ τα τελευταία δέκα χρόνια. Έχει σπουδάσει ψυχοπαιδαγωγός και οικογενειακή θεραπεύτρια. Σήμερα απασχολείται ως προσωπικό θεραπείας στη θεραπευτική κοινότητα ΝΟΣΤΟΣ στη Σαλαμίνα.

γ) Εύη Μα., Υπεύθυνη Τμήματος Εκπαίδευσης Θ.Π. ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ - ΕΞΑΝΤΑΣ

Η Εύη έχει σπουδάσει Ιστορική Κοινωνιολογία στο Κρατικό Πανεπιστήμιο Λομονόσοφ της Μόσχας στη Ρωσία και είναι κάτοχος διπλώματος Μάστερ στις Ιστορικές Επιστήμες από το ίδιο πανεπιστήμιο. Έχει εργαστεί ως μεταφράστρια και καθηγήτρια σε ιδιωτικά φροντιστήρια πριν ενταχθεί στο δυναμικό του ΚΕΘΕΑ το 2001. Εργάστηκε τρία χρόνια ως προσωπικό εκπαίδευσης του Θ.Π. ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ και στη συνέχεια ανέλαβε τη θέση της Υπεύθυνης του Τμήματος Εκπαίδευσης του προγράμματος.

δ) Εύη Μ., Προσωπικό Εκπαίδευσης στη Θ.Κ. ΝΟΣΤΟΣ

Η Εύη είναι φιλόλογος και εργάζεται στο ΚΕΘΕΑ τα τελευταία είκοσι χρόνια. Τα πρώτα δύο χρόνια της επαγγελματικής της πορείας στον φορέα εργάστηκε

ως ωρομίσθια φιλόλογος στο Μεταβατικό Σχολείο του θεραπευτικού προγράμματος απεξάρτησης εφήβων ΚΕΘΕΑ ΣΤΡΟΦΗ. Αργότερα προσελήφθη ως προσωπικό εκπαίδευσης στο θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης εφήβων ΚΕΘΕΑ ΕΞΑΝΤΑΣ και από το 2009 εργάζεται ως προσωπικό εκπαίδευσης του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ. Τα τελευταία δύο χρόνια απασχολείται μόνιμα στη δομή της θεραπευτικής κοινότητας ΝΟΣΤΟΣ του προγράμματος, που βρίσκεται στη Σαλαμίνα.

2. Βασικοί Στόχοι της Θεραπευτικής Κοινότητας

Η **Νεκταρία** μιλώντας για τη λειτουργία της Θεραπευτικής Κοινότητας εξηγεί ότι πρόκειται για μία Μονάδα διαμονής όπου βασικό της στόχο έχει την πλήρη αποχή από τη χρήση και την παραβατικότητα αλλά και την ενεργή συμμετοχή των ανθρώπων στο κοινόβιο. Αυτό που αποτελεί την κύρια μέριμνα είναι η φροντίδα του ανθρώπου σε θέματα υγείας, θέματα υγιεινής, θέματα ψυχικής υγείας αλλά και οικογενειακά, εκπαιδευτικά και επαγγελματικά του ζητήματα. Τελικός στόχος της κοινότητας είναι το άτομο να αλλάξει στάση και συμπεριφορά απέναντι στη ζωή... *«Να απαλλαχθεί από την ταυτότητα του χρήστη και να αποκτήσει μία νέα ταυτότητα.»*.

Η διάρκεια παραμονής σε μία θεραπευτική κοινότητα σήμερα κυμαίνεται από 8 – 10 μήνες. Ωστόσο γίνονται πιλοτικές προσπάθειες ο χρόνος αυτός να μειωθεί στους έξι μήνες και η θεραπευτική πορεία των μελών να συνεχιστεί σε μία πιο διευρυμένη περίοδο στη φάση της Κοινωνικής Επανάταξης.

Για τη **Τζένη** η κοινότητα ως βασικό στόχο όπως εξηγεί, έχει να βοηθήσει τους ανθρώπους να αποκτήσουνε μία λειτουργική ζωή. Δηλαδή να δομήσουνε τη ζωή τους έχοντας πάρει τα κατάλληλα εφόδια και έχοντας αποκτήσει τις δεξιότητες ώστε να ενταχθούν ισότιμα στην κοινωνία. *« Μαθαίνουνε πώς να λειτουργούνε χωρίς να χρειάζεται ούτε να νοθεύουνε τη συνείδηση τους, ούτε να αντέχουν αυτό που τους συμβαίνει...»*

2.1 Βασικοί Στόχοι του Τμήματος Εκπαίδευσης

Σύμφωνα με την **Εύη Μα.**, ο γενικός στόχος στην εκπαίδευση ενηλίκων είναι η απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων μέσα από μία διαδικασία εκπαιδευτικού

χαρακτήρα που θα βοηθήσουνε τους εξυπηρετούμενους να βελτιώσουνε την επαγγελματική τους εξέλιξη. Ο Στόχος του Τμήματος Εκπαίδευσης στο πρόγραμμα όπως περιγράφει είναι διττός. Από τη μία πλευρά στοχεύει στο να αποκτήσουνε οι άνθρωποι βασικά προσόντα όπως απολυτήριο Γυμνασίου ή Λυκείου, να αποκτήσουνε δεξιότητες και μία επαγγελματική ταυτότητα. Από την άλλη πλευρά προσπαθεί να δώσει στους ανθρώπους πολλά και διαφορετικά ερεθίσματα με στόχο να αποκτήσουνε ενδιαφέροντα, να ευαισθητοποιηθούν, να κινητοποιηθούν και να αποκτήσουνε κοινωνική συνείδηση. *«Το πιο δύσκολο πράγμα είναι όταν ρωτάς κάποιον άτομο τι του αρέσει και δεν μπορεί να σου απαντήσει. Δε ξέρει. Ήξερε ότι του άρεσε η χρήση, δε ξέρει κάτι άλλο...»*

Η **Εύη Μ.**, στους βασικούς στόχους του Τμήματος Εκπαίδευσης αναφέρει πρωταρχικά τον επαγγελματικό προσανατολισμό και την επαγγελματική συμβουλευτική που πραγματοποιείται από τη φάση της θεραπευτικής κοινότητας και συνεχίζεται στη φάση της κοινωνικής επανένταξης με σκοπό την καλύτερη προετοιμασία τους και την απόκτηση εφοδίων για την ομαλή ένταξη τους στην αγορά εργασίας. Σαν δεύτερο στόχο αναφέρει την οργάνωση και τον συντονισμό των εκπαιδευτικών εργαστηρίων των μελών που περιλαμβάνουν αθλητικές και καλλιτεχνικές ομάδες, εκμάθηση Ηλεκτρονικών Υπολογιστών αλλά και αγγλικών.

3. Τρόπος Θεραπευτικής Παρέμβασης

Η **Νεκταρία** εξηγεί ότι η βασική αρχή και κυρίαρχη φιλοσοφία της κοινότητας είναι το άτομο να μάθει να είναι ενεργό και παρόν στο χώρο όπου ζει και να είναι συμμετοχό στα θέματα του κοινοβίου, την καθαριότητα του χώρου του, του σπιτιού, τη φροντίδα για το φαγητό του κοινοβίου, τις εργασίες που έχει ένα σπίτι. Με αυτό τον τρόπο όπως τονίζει η Νεκταρία το άτομο θα μάθει να προγραμματίζει την καθημερινότητα του και να έχει έναν καθημερινό στόχο. Επίσης θα μάθει να παίρνει και να δίνει βοήθεια, να σέβεται τους κανόνες και τα όρια του συστήματος της κοινότητας, να διαχειρίζεται τα συναισθήματα του, να εκφράζει τις σκέψεις του, να μοιράζεται τους προβληματισμούς του και να ζητάει βοήθεια από τους συμβίους του. Όλα αυτά επιτυγχάνονται μέσα από μία σειρά διαδικασιών της κοινότητας όπως το αντιπαραθετικό γκρουπ, η οικογενειακή συνάντηση ή αλλιώς Family, η πρωινή και η βραδινή κοινότητα, οι οργανωτικές συναντήσεις, οι «παρέες». Όπως επισημαίνει στην κοινότητα οι

άνθρωποι ξεκινάνε από την αρχή. *«Πρέπει να ελέγξουν τον παρορμητισμό της χρήσης, να εκπαιδευτούν στην έκθεση. Είναι πολύ δύσκολο για έναν χρήστη να εκτεθεί».*

Η **Τζένη** αναφέρεται στην κοινότητα ως μια *«προσομοίωση της πραγματικής μας ζωής»*. Μοιάζει όπως μας λέει με μια οικογένεια που θα φροντίσει τα παιδιά της, θα τους δώσει τα εφόδια που χρειάζονται και θα τα προετοιμάσει να αυτονομηθούν και να ανεξαρτητοποιηθούν. *«Οι άνθρωποι έρχονται σαν μικρά παιδιά στην κοινότητα και δεν είναι τυχαίο που τα λέμε μικρά παιδιά.»* Η παρέμβαση που γίνεται στην κοινότητα έχει τρεις κατευθύνσεις. Όπως αναφέρει, πρόκειται για τη θεραπευτική ζώνη, την εκπαιδευτική ζώνη και τη ζώνη των εργασιών. Τα άτομα μέσα από διάφορες ομάδες θεραπευτικές, εκπαιδευτικές και εργασίας μαθαίνουν να *«ξαναγνωρίζουν τον εαυτό τους»*, αποκτούν νέες δεξιότητες, ανακαλύπτουν τις κλίσεις και τα ταλέντα τους, αποκτούν βασικά προσόντα, ζούνε και λειτουργούνε μαζί με άλλα άτομα μέσα σε συγκεκριμένους κανόνες και όρια και μαθαίνουν να διαχειρίζονται σημαντικά προσωπικά τους ζητήματα. *«Γίνεται ένα πάντρεμα, ένας συνδυασμός που θα βοηθήσει τους ανθρώπους να ξαναφτιάξουνε μια νέα ταυτότητα και να μάθουν να συστήνονται όχι σαν πρώην χρήστες αλλά σαν άνθρωποι ισότιμοι με εμάς.»*

3.1 Τρόπος Εκπαιδευτικής Παρέμβασης

Η **Εύη Μα.**, τονίζει ότι οι άνθρωποι που εντάσσονται στα θεραπευτικά προγράμματα έχουν ξεκινήσει τη χρήση από πάρα πολύ μικρή ηλικία με αποτέλεσμα να έχουν πολύ μεγάλα κενά βασικής εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι με βάση τα στοιχεία έρευνας του προγράμματος περίπου το 40% ίσως και παραπάνω των ανθρώπων που βρίσκονται στη θεραπευτική κοινότητα δεν έχουν ολοκληρώσει το σχολείο, Γυμνάσιο ή Λύκειο ενώ επίσης ένα μεγάλο ποσοστό δεν έχουν επαγγελματική ταυτότητα. Για το λόγο αυτό αξιοποιώντας το νόμο για τους **«κατ' ιδίαν διδαχθέντες»**⁴ δημιούργησε μία δομή τυπικής εκπαίδευσης στην κοινότητα. *«Εδώ και δώδεκα χρόνια που λειτουργεί πάρα πολύς κόσμος έχει πάρει απολυτήρια ή έχουν*

⁴<https://www.minedu.gov.gr/2015-12-17-11-44-30/18224-21-02-16-oi-diatakseis-tou-yppeith-pou- psifistikan-apo-tin-olomeleia-4>

ενταχθεί σε κάποιο ΙΕΚ». Παράλληλα με τη λειτουργία τους σχολείου πραγματοποιούνται και συναντήσεις Εκπαιδευτικής και Επαγγελματικής Συμβουλευτικής ώστε να προετοιμαστούν οι άνθρωποι κατάλληλα για την επανένταξη τους στην αγορά εργασίας. Με αυτό τον τρόπο η δουλειά που γίνεται από το Τμήμα Εκπαίδευσης όπως επισημαίνει, λειτουργεί πολύ βοηθητικά και στην πρόληψη της υποτροπής. *«Γιατί όσο πιο πολλά βάζεις, τα δοκιμάζει ο άλλος, τα διαλέγει, έχει αγωνιστεί για να τα κάνει πολύ πιο δύσκολα θα τα γκρεμίσει όλα για να ξαναβγεί στη χρήση.»* Επιπλέον η ομάδα του Τμήματος Εκπαίδευσης προσπαθεί να ενθαρρύνει την ανάπτυξη ενδιαφερόντων στους ανθρώπους. Μέσα από σεμιναριακού τύπου εκπαιδεύσεις ή καταρτίσεις όπως φωτογραφία, θέατρο, εικαστικά, μουσική δίνονται ερεθίσματα μέσα από τα οποία αντλούν ικανοποίηση και κίνητρα και μαθαίνουν πώς να αξιοποιούν καλύτερα τον ελεύθερο τους χρόνο.

Η **Εύη Μ.** εξηγεί ότι ο τρόπος που γίνεται ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός των μελών στην κοινότητα εξαρτάται σημαντικά από τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ίδιων των ανθρώπων. Σκοπός της εκπαίδευσης όπως μας λέει είναι να εμπνεύσει τους ανθρώπους, να δώσει ερεθίσματα και να ανοίξει νέες οδούς για την προσωπική τους ανάπτυξη. *« Επομένως χρειάζεται και η δική τους διάθεση, η συγκατάθεση. Να δούνε κάτι, να το ονειρευτούνε...»*. Οι άνθρωποι που έρχονται στην κοινότητα όπως μας λέει χρειάζεται να δυναμώσουν συναισθηματικά αλλά παράλληλα να αποκτήσουν όλα εκείνα τα εφόδια που θα τους επιτρέψουν να εξελιχθούν και σαν άτομα και να ξεκινήσουν να εντάσσουν ενδιαφέροντα πράγματα στην καθημερινότητα τους. Με την υποστήριξη εθελοντών προσπαθεί το Τμήμα Εκπαίδευσης να εντάξει στο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα διάφορες δράσεις, σεμινάρια, καταρτίσεις και projects που θα διατηρούν ζωντανό το ενδιαφέρον των ανθρώπων με έναν τρόπο δημιουργικό και παραγωγικό ενισχύοντας παράλληλα και την αυτοπεποίθηση τους αλλά δίνοντας τους κίνητρα να συνεχίσουν την προσπάθειά τους.

4. Εκπαιδευτικές Δραστηριότητες στην κοινότητα

Η **Νεκταρία** μιλάει για τις εκπαιδευτικές ομάδες τονίζοντας ότι θεωρεί επίσης πολύ σημαντικές για τη θεραπευτική διαδικασία. Οι εκπαιδευτικές ομάδες όπως αναφέρει περιλαμβάνουν το σχολείο, το οποίο ανάλογα με τις ανάγκες

των ανθρώπων παρέχει μαθήματα ορθογραφίας για τους λειτουργικά αναλφάβητους, μαθήματα υπολογιστών, μαθήματα αγγλικών και προετοιμασία όσων θέλουν να πάρουν το απολυτήριο Γυμνασίου ή Λυκείου. Επιπλέον υπάρχουν οι αθλητικές δραστηριότητες αλλά και τα καλλιτεχνικά. *«Κάτι πολύ βασικό για την κοινότητα που τα τελευταία χρόνια λειτούργησε πολύ θετικά είναι τα εικαστικά και η ζωγραφική».* Για την Νεκταρία είναι πολύ σημαντικό τα άτομα που βρίσκονται σε θεραπεία απεξάρτησης να γίνονται αποδέκτες πολλών ερεθισμάτων. Όπως αναφέρει σύμφωνα με τις στατιστικές οι περισσότεροι χρήστες ξεκινούν τη χρήση ουσιών από πολύ νεαρή ηλικία με αποτέλεσμα να σταματούν και το σχολείο. Κατά συνέπεια συμφωνεί ότι οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην κοινότητα βοηθούν σημαντικά τους θεραπευόμενους να μαθαίνουν να λειτουργούν μέσα σε ομάδες και να έχουν μια γεμάτη ζωή από ενδιαφέροντα που θα μπορέσουν να αξιοποιήσουν αργότερα στη κοινωνική τους επανένταξη. *«Δηλαδή ο στόχος είναι να ευχαριστιέμαι μια ζωή χωρίς ναρκωτικά και αυτό δεν μπορεί να γίνει χωρίς να έχω μια γεμάτη ζωή».* Ένας λόγος υποτροπής των ανθρώπων στην επανένταξη είναι η έλλειψη ενδιαφερόντων *«εξάλλου η χρήση είναι μια αναζήτηση νοήματος προς λάθος κατεύθυνση...»*

Για τη **Τζένη** οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην κοινότητα αφορούν ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της θεραπευτικής πορείας των ατόμων. Όπως μας εξηγεί, *«Ο πληθυσμός των ανθρώπων που απευθυνόμαστε έχουν μεγάλη εμπλοκή με τη χρήση και έντονη παραβατικότητα από την αρχή της εφηβείας τους.»* Στόχος, όπως τονίζει, είναι οι άνθρωποι να καλύψουν τα κενά που έχουν. Να μάθουν πράγματα που δεν είχαν την ευκαιρία να μάθουν ή που τα εγκατέλειψαν λόγω της χρήσης. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά τέτοια κενά μπορεί να είναι το απολυτήριο του Γυμνασίου ή Λυκείου, η γνώση μιας ξένης γλώσσας, η γνώση Η/Υ και η ανάπτυξη ενδιαφερόντων όπως άθληση, μουσική, ζωγραφική. *«Εδώ λοιπόν έρχονται οι κοινότητες σαν μια επανορθωτική εμπειρία να προσφέρουν ερεθίσματα».* Αυτό θα είναι σημαντικό για την μετέπειτα πορεία των ανθρώπων που έχοντας αποδυσμενθεί από τη χρήση ουσιών καλούνται να γεμίσουν τα κενά που κάποτε κάλυπταν οι ουσίες. Αυτό επιτυγχάνεται ενισχύοντας και ενθαρρύνοντας τους να προσπαθούν να έχουν μια γεμάτη καθημερινότητα. *« Προσπαθούμε την επιθυμία για χρήση να την κάνουμε επιθυμία για ζωή.»*

Η **Εύη Μα.**, αναφέρει για τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες μέσα στην κοινότητα εκτός από το σχολείο, τα μαθήματα αγγλικών και Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, τις αθλητικές δραστηριότητες που κυρίως είναι μπάσκετ, ποδόσφαιρο και μαζικός αθλητισμός και τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Όπως αναφέρει η Εύη παλαιότερα λειτουργούσαν σε πιο μόνιμη βάση πολλές και διαφορετικές καλλιτεχνικές ομάδες φωτογραφία, κόσμημα, κεραμική, θέατρο, μουσική. Σήμερα λόγω κρίσης και έλλειψης μόνιμου ανθρώπινου δυναμικού το πρόγραμμα στηρίζεται κυρίως στο έργο και την υποστήριξη των εθελοντών. *«Με την αλλαγή των νόμων και λόγω κρίσης φύγανε κάποιοι άνθρωποι και δεν είχαμε τη δυνατότητα μετά να προσλάβουμε κανέναν. Οπότε τώρα λειτουργούμε με τον τρόπο αυτό περισσότερο εξ' ανάγκης.»* Έτσι εδώ και τρία χρόνια λειτουργεί το εργαστήριο εικαστικών με τη μόνιμη συνεργασία μίας εθελόντριας εικαστικού στην κοινότητα και η ομάδα μουσικής που πραγματοποιείται από τον μόνιμο επιμορφωτή του προγράμματος με τη βοήθεια του οποίου έχει δημιουργηθεί και το μουσικό συγκρότημα του προγράμματος «Χορδές» που συμμετέχει σε διάφορες εκδηλώσεις και συναυλίες με μεγάλη επιτυχία και ανταπόκριση από τον κόσμο.

Η **Εύη Μ.**, αναφέρει ότι η εκπαιδευτική ζώνη στην κοινότητα πραγματοποιείται κυρίως τις απογευματινές ώρες και περιλαμβάνει αθλητικές ομάδες που γίνονται υπό την επίβλεψη ενός επιμορφωτή γυμναστή, μουσική με τη συνεργασία του επιμορφωτή μουσικού και το εργαστήριο των εικαστικών με την εκμάθηση της ζωγραφικής και του ψηφιδωτού το οποίο υλοποιείται με την υποστήριξη μίας εθελόντριας εικαστικού. Παράλληλα κατά καιρούς και κατόπιν αιτήματος των ίδιων των μελών διοργανώνονται εκπαιδευτικά προγράμματα σεμιναριακού τύπου από συνεργάτες και φίλους του προγράμματος. *«Δηλαδή φέτος το ένα αφορούσε μια θεατρική ομάδα και ένα άλλο ήταν η δημιουργική γραφή.. γενικά όταν υπάρχει ένας εθελοντής με κάποιο αντικείμενο που είναι αρκετά ελκυστικό το εντάσσουμε στις υπηρεσίες μας.»*

5. Πώς αντιλαμβάνεται το προσωπικό την εικαστική παρέμβαση στη Θ.Κ.

Η Νεκταρία πιστεύει ότι τα εικαστικά και γενικά οτιδήποτε αφορά την τέχνη στη θεραπεία απεξάρτησης είναι πολύ βοηθητικό. Ειδικά αναφέρεται στην εικαστική τέχνη και τα οφέλη της σε ανθρώπους με δύσκολο παρελθόν. Όπως μας λέει, για τους ανθρώπους που ήταν λίγο καιρό στην κοινότητα, η ένταξη τους στην ομάδα εικαστικών τους βοήθησε να παραμείνουν. Αυτό σε ένα μεγάλο βαθμό οφείλεται όπως λέει και στην εικαστικό εθελόντρια που με τη στάση και τη φιλοσοφία ζωής που έχει, που ταιριάζει με αυτή της κοινότητας, συγκίνησε και συγκινεί τους ανθρώπους. Το ίδιο το project το καμένο και το ανθισμένο δάσος επίσης ενέπνευσε και έδωσε ιδιαίτερο νόημα στην ομάδα. Η Νεκταρία πιστεύει ότι τα εικαστικά στη θεραπεία προσφέρουν σε πολλαπλούς τομείς. Είναι μία διέξοδος χαράς και δημιουργίας για τα μέλη αλλά και ένας τρόπος *« να εκπλαγούν και οι ίδιοι από τον εαυτό τους, από το τι ευαισθησίες κρύβανε και τους δόθηκε η ευκαιρία να τις εκφράσουν...»*. Είναι πολλοί άνθρωποι που μέσα από τη ζωγραφική και την τέχνη ανακάλυψαν ταλέντα και δεξιότητες που δε γνώριζαν ότι είχαν, δημιούργησαν ένα όραμα, ένα όνειρο... *« ένας άνθρωπος αποφάσισε να τελειώσει το Λύκειο στην κοινότητα για να μπορέσει να δώσει εξετάσεις στη Σχολή Καλών Τεχνών...»*

Για τη Τζένη το εικαστικό εργαστήριο στην κοινότητα είναι όπως λέει *« ο χώρος έμπνευσης των μελών μας.»* Παρακολουθώντας και η ίδια την πορεία του εργαστηρίου βλέπει πόσο χρήσιμο είναι για τους ίδιους τους ανθρώπους. Διαπιστώνει όπως μας λέει πόσο πιο εύκολο είναι για τους ανθρώπους που δεν έχουν δεξιότητες λόγου, που δε ξέρουν να μιλάνε σωστά και να εκφράσουν λεκτικά τα συναισθήματα τους, να συμβολίσουν πολλά πράγματα πάνω στα χαρτιά και μέσα από σκίτσα και χρώματα που θα βάλουνε.. *«να σου δώσουν μια φωτογραφία του εσωτερικού τους κόσμου και των αναγκών και το τι νιώθουν, τι έχουν ανάγκη...»* Όταν ένας άνθρωπος, αναφέρει, δεν μπορεί να εκφράσει τη θλίψη του αλλά την ίδια στιγμή ζωγραφίζει έναν άνθρωπο στο καμένο δέντρο, αυτό δίνει τη δυνατότητα στον θεραπευτή να το αντιληφθεί και να τον βοηθήσει. *«Να συνειδητοποιήσει τι του συμβαίνει.»* Στο σημείο αυτό η Τζένη κάνει λόγο και στον τρόπο με τον οποίο καθοδηγεί την ομάδα και η εκπαιδευτρια η οποία όπως μας λέει *«είναι πάρα πολύ καλή στο να μπορεί να κάνει συνδέσεις με τους ανθρώπους...»*. Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί το

εργαστήριο βοηθάει τα μέλη να δημιουργήσουν και να εκτονωθούν. Όπως τονίζει είναι πολύ δύσκολο και επίπονο να συμβιώνεις με τόσους ανθρώπους σε μία απαιτητική καθημερινότητα και το εργαστήριο αυτό τους δίνει τον χώρο που χρειάζονται να αφήσουν τον εαυτό τους ελεύθερο και να εκφράζονται μέσα από την τέχνη... *«Όταν οι άνθρωποι δημιουργούνε κάτι αντικατοπτρίζεται πολύ ο εσωτερικός τους κόσμος και εμείς αυτό τον κόσμο τον χρειαζόμαστε στην κοινότητα. Είναι η δουλειά μας.»* Η Τζένη αποδέχεται ότι παρακολουθώντας τα μέλη μέσα στο εργαστήριο έμαθε αρκετά πράγματα και προβληματίστηκε σχετικά με τον τρόπο που θα πρέπει να προσεγγίσει θεραπευτικά κάποιους ανθρώπους. Η ίδια ανακάλυψε ότι άνθρωποι που ενώ είναι καιρό στην κοινότητα, *«δεν έχουν ανοίξει το στόμα τους στις ομάδες αλλά παράλληλα στην ομάδα εικαστικών έχουν ζωγραφίσει τεράστιες επιφάνειες... αυτό με βάζει να σκεφτώ...»*

Όπως αναφέρει η **Εύη Μα.**, το εργαστήριο εικαστικών λειτουργεί με δύο ομάδες, την ομάδα ζωγραφικής και την ομάδα ψηφιδωτού. Στα χρόνια λειτουργίας του έχουν ολοκληρωθεί δύο μεγάλα έργα που όπως τονίζει εμπεριέχουν και έναν έντονο συμβολισμό. Πιο χαρακτηριστικά αναφέρεται στον τρόπο που σχεδιάζεται και στήνεται το κάθε έργο. *«Ψηφίδα, ψηφίδα φτιάχτηκαν τα έργα. Σαν να ξαναστήνονε έτσι οι άνθρωποι τη ζωή τους.»* Μέσα από τη συμμετοχή τους στην ομάδα αυτή τους δίνεται η δυνατότητα να επικεντρωθούν στον εαυτό τους. Να αναπτύξουν δεξιότητες, να μαθαίνουν να συνεργάζονται ανήκοντες σε μια ομάδα. Όντας συμμετοχοί σε αυτό που συμβαίνει μέσα σ' αυτό το εργαστήριο αισθάνονται σημαντικοί τόσο ατομικά όσο και ως μέλη μιας ευρύτερης ομάδας. Γνωρίζουν ότι από τη δική τους τη δουλειά, τη δική τους τη ψηφίδα εξαρτάται και η δουλειά του διπλανού τους και αυτό όχι μόνο τους ενώνει αλλά τους δίνει και κίνητρο να συνεχίσουν. Όπως τονίζει *« όλη η ιστορία της απεξάρτησης βασίζεται στην ομάδα αυτοβοήθειας άρα η ομάδα είναι πάρα πολύ σημαντική γι' αυτούς»* Η Εύη επισημαίνει επίσης την ικανοποίηση που εισπράττουν τα μέλη από το αποτέλεσμα της δουλειάς τους και ειδικά όταν αυτό εκτίθεται στην κοινωνία, σε μια έκθεση ή σε μια εκδήλωση. Μέσω αυτής της διαδικασίας η δουλειά τόσο των μελών αλλά και του προσωπικού αναγνωρίζεται από την κοινωνία και αυτό, όπως λέει *«αποτελεί ένα θετικό βίωμα και μία πολύ σημαντική*

εμπειρία γι' αυτούς. Για το λόγο αυτό άλλωστε το εργαστήριο εικαστικών είναι και πάρα πολύ θεραπευτικό»

Η **Εύη Μ.**, πιστεύει ότι το εργαστήριο εικαστικών στην κοινότητα είναι πολύ σημαντικό για τα μέλη. Τα χρόνια λειτουργίας του έχει δείξει μεγάλο έργο ενώ παράλληλα προσφέρει μια διαφορετική προοπτική στο κομμάτι της θεραπείας. Εδώ η Εύη τονίζει ιδιαίτερα την ιδιαιτερότητα της εικαστικής τέχνης καθώς όπως περιγράφει δίνει τη δυνατότητα στους ανθρώπους να χρησιμοποιούν τα χέρια τους, να έρχονται σε επαφή με διάφορα υλικά όπως χρώματα, πηλό, χαρτί, κόλλα, ψηφίδες. Να παίζουν με την ύλη δίνοντας τους μορφή, σχήμα. Αυτό είναι κάτι που τους αποφορτίζει, τους βοηθάει να μη σκέφτονται τη χρήση, τους αφυπνίζει τη φαντασία και τη δημιουργικότητα τους. Τους βοηθάει επίσης να επικοινωνούν και να συνεργάζονται όντας σε ένα ομαδικό πλαίσιο. Μ' αυτό τον τρόπο καταφέρνουν και αναπτύσσουν δεξιότητες επικοινωνίας. *«Νομίζω ότι τα εικαστικά όπως και κάθε άλλη μορφή τέχνης είναι από μόνα τους θεραπευτικά. Δίνουν μια άλλη διάσταση στο πώς βλέπει ο καθένας κάποια πράγματα, δίνουν μια άλλη οπτική...»*. Εξίσου σημαντικό για την κοινότητα αλλά και για όλο το πρόγραμμα είναι το γεγονός ότι αυτή η δουλειά που γίνεται στο εργαστήριο εικαστικών, τα έργα των μελών, δεν μένουν εκεί. *«ταξιδεύουν τη δουλειά τους σε χώρους μουσειακούς»*. Με τον τρόπο αυτό υπάρχει μία σημαντική αναγνώριση της δουλειάς αυτής κι αυτό δίνει πολύ μεγάλη ικανοποίηση τόσο στα ίδια τα μέλη του προγράμματος αλλά και στην προσπάθεια όλου του προσωπικού του καθώς όπως τονίζει δίνεται μεγάλος αγώνας για να κρατηθούν όλες αυτές οι εκπαιδευτικές ομάδες και να συνεχίζουν να λειτουργούν.

«Επικοινωνούμε με τον κόσμο μέσα από την Τέχνη και αυτά που δημιουργούνε τα παιδιά...»

6. Πώς αντιλαμβάνεται το προσωπικό τα οφέλη των εικαστικών στους ωφελούμενους

Η **Νεκταρία** εισπράττει το ενδιαφέρον και την αγάπη των μελών για το εργαστήρι εικαστικών με διάφορους τρόπους. Όπως λέει είναι κάτι που τους δίνει νόημα, χαρά και ικανοποίηση. *« Στην κοινότητα είναι σημαντικό να κάνεις χρήσιμες εμπειρίες.»* Η ίδια αναφέρεται σε κάποια παραδείγματα όπως ένα μέλος της ομάδας που διώχτηκε από το πρόγραμμα εξαιτίας μίας παραβίασης βασικού κανονισμού. Όταν στη συνάντηση που έγινε με το προσωπικό ρωτήθηκε για ποιους λόγους θα ήθελε να ξαναγυρίσει στην κοινότητα, ένας από τους λόγους που ανέφερε ήταν η επαφή του με τη ζωγραφική. Κάποιο άλλο μέλος της ομάδας ψηφιδωτού λίγο πριν την παρουσίαση του έργου «Το Δάσος» στη Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών πήρε μόνος του την πρωτοβουλία να φτιάξει μία *«υπέροχη χελώνα από μια μπάλα που έντυσε με ψηφίδες...»*. Αυτό όπως λέει είχε έναν ιδιαίτερο συμβολισμό για τον ίδιο και παράλληλα έδειχνε την αγάπη του για το έργο και την ομάδα. Εξηγεί επίσης ότι η προσπάθεια απεξάρτησης και διαμονής σε μία κλειστή κοινότητα είναι μια διαδικασία επίπονη και δύσκολη. Η χαρά, η ευχαρίστηση, η έμπνευση, το αίσθημα της ικανοποίησης που παίρνουν τα άτομα από μία δημιουργική δραστηριότητα είναι λόγοι που μπορούν να κρατήσουν τους ανθρώπους στη θεραπεία. *« οι άνθρωποι τον πρώτο καιρό μπορεί να κρατηθούνε στην κοινότητα και μόνο από μία εκπαιδευτική δραστηριότητα.»*

Η **Τζένη** εδώ αναφέρεται στην ανάγκη των ανθρώπων να έχουν στόχους και όραμα. Όταν οι άνθρωποι κατακτούν έναν στόχο νιώθουν πολύ μεγάλη χαρά και ικανοποίηση. Νιώθουν ικανοί και άξιοι και αυτό ενισχύει πολύ την αυτοπεποίθησή τους. Αυτό ακριβώς εισπράττει και από τα μέλη της ομάδας εικαστικών. Δεν είναι τυχαίο όπως επισημαίνει ότι *«με το που ξεκινάνε δε θέλουν να σταματήσουνε. Το επιλέγουνε και δε φεύγουνε εύκολα...»* Η Τζένη το διάστημα που απασχολείται στην κοινότητα και ακολουθεί τη θεραπευτική πορεία των μελών διαπίστωσε πόσο έντονα υπήρχε στους καθημερινούς στόχους τους η ολοκλήρωση του εικαστικού έργου. *«Το έργο αυτό για τα παιδιά ήτανε πολύ μεγάλο δημιούργημα »* Όπως λέει αποτελούσε κύριο θέμα συζήτησης στην πρωινή τους κοινότητα, στις συναντήσεις τους. Τους

δημιουργούσε έντονο αίσθημα χαράς, ικανοποίησης και υπερηφάνειας. Είναι πολύ σημαντικό και δίνει πολλά πράγματα στη θεραπεία τους. Η ίδια περιγράφει γλαφυρά την περίπτωση ενός μέλους που ενώ εκείνο το διάστημα χρειάστηκε να τον πιέσει έντονα στις θεραπευτικές του ομάδες να αναλάβει κάποιες ευθύνες, εκείνος μπορεί να αφοσιωνόταν επί ώρες στο εργαστήρι μέχρι να κόψει μία ψηφίδα στο μέγεθος που την ήθελε για να την τοποθετήσει στο έργο. «Ήταν σαν να μου έλεγε να μην τον πιέζω, να του δώσω λίγο χρόνο και θα κάνει αυτό που πρέπει...» Η συμμετοχή τους στην ομάδα εικαστικών τους δυνάμωνε, τους ένωνε, τους εκπαίδευε στη δημιουργία σχέσεων. Στο σημείο αυτό η Τζένη αναφέρεται στη σημασία των σχέσεων. Καθώς οι χρήστες πολύ δύσκολα δημιουργούν σχέσεις και ακόμα πιο δύσκολα εμπιστεύονται, το γεγονός ότι καταφέρνουν μέσα από την ομάδα εικαστικών να δεθούν τόσο πολύ με άλλους ανθρώπους είναι μία εντελώς καινούρια εμπειρία γι' αυτούς. Όπως λέει αξίες όπως η συνεργασία, η δουλειά, η επιμονή, η αλληλεπίδραση, η αλληλοβοήθεια, η υποστήριξη αναδείχθηκαν και ζυμώθηκαν μέσα σ' αυτή την ομάδα. «Οι μεγάλες εμπειρίες δένουν τους ανθρώπους. Ο στόχος είναι που ενώνει τους ανθρώπους..»

Η **Εύη Μα.**, ξεχωρίζει την ανταπόκριση των μελών από τον τρόπο που ζωγραφίζουν. Όπως λέει οι περισσότεροι έχουν έντονο και πλούσιο συναισθηματικό κόσμο που για πολλούς λόγους τον είχαν καταπιέσει. Οι περισσότεροι από αυτούς τους ανθρώπους όπως επισημαίνει θεωρούν τη συναισθηματική έκφραση ως αδυναμία προσωπική. Άλλοι έχουν πολύ χαμηλή αυτοεκτίμηση με αποτέλεσμα να φοβούνται να εκφραστούν. Από τα ζωγραφικά τους έργα όμως, που όπως μας λέει είναι «*έργα που στέκονται..*» φαίνεται πόσο έντονα επιζητούν ένα μέσο έκφρασης. Αυτό το μέσο έκφρασης το έχουν βρει στο εργαστήρι εικαστικών γιατί «*πολύ πιο εύκολα θα πιάσουν το χαρτί και το μολύβι παρά θα ανοίξουν το στόμα τους να μιλήσουνε και να εκφραστούνε..*» Για το λόγο αυτό τα μέλη δύσκολα εγκαταλείπουν αυτή την ομάδα. Νιώθουν αγάπη γι' αυτό που κάνουν αλλά και για την εικαστικό που τους εκπαιδεύει. Επιπλέον όπως επισημαίνει είναι μια ομάδα στην οποία επιλέγουν οι ίδιοι να συμμετέχουν. Δεν αποτελεί μια λειτουργική ομάδα της κοινότητας που πρέπει να ακολουθήσει αλλά μία δημιουργική διαδικασία στην οποία καταθέτει τον εαυτό του, ενώνεται με ανθρώπους που έχουν ένα κοινό

ενδιαφέρον. *«Συμμετέχουν σε μια διαδικασία που είναι θεραπευτική από μόνη της...»*

Σύμφωνα με την **Εύη Μ.**, τα μέλη μέσα από το εργαστήρι εικαστικών έχουνε γνωρίσει πολύ μεγάλη ικανοποίηση ενώ παράλληλα όπως μας λέει ανακαλύπτουν πολλά πράγματα για τον ίδιο τους τον εαυτό. *«Είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο τα εικαστικά γ' αυτούς, τους έδωσε πάρα πολλά πράγματα πίσω και αυτό φάνηκε και εκ του αποτελέσματος...»* Καταλυτικό ρόλο σε αυτό όπως επισημαίνει έπαιξε και ο τρόπος που λειτουργεί η εικαστικός που ταίριαξε με το πλαίσιο και τις αξίες του ΚΕΘΕΑ, και αποτελεί ένα πολύ σημαντικό πρότυπο για τα μέλη. *«Είναι μια πολύ αγαπητή φιγούρα για τα παιδιά της κοινότητας η Σταυρούλα...»* Μέσα από το πρόσωπο της γεννήθηκαν στα μέλη προσδοκίες, σκέψεις και οράματα. Κάποιοι ανακάλυψαν ότι έχουν πολύ μεγάλο ταλέντο στη ζωγραφική ή στο σχέδιο και επιθυμούν να το εξελίξουν. Τα μέλη μέσα από τα εικαστικά παίρνουν όπως μας λέει, μαθήματα ζωής. *«Από εκεί που είσαι στη φυλακή ή στο δρόμο χωρίς να έχεις τίποτα να βρεθείς να έχεις βάλει τη ζωή σου σε μια πορεία, να κάνεις όνειρα και να βάζεις στόχους για τη συνέχεια...»* Η Εύη αναφέρει με πόση ανυπομονησία και υπερηφάνεια τη φωνάζουν, κάθε φορά που θα βρεθεί στο εργαστήρι, για να τις δείξουνε τα έργα τους. Όπως μας λέει οι άνθρωποι που βρίσκονται σε διαδικασία απεξάρτησης έχουν τρομερή ανάγκη αναγνώρισης της προσπάθειας τους καθώς οι περισσότεροι από αυτούς αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα αυτοεκτίμησης. *«Είναι σαν να μου λένε «δες, είμαι καλός, είμαι και κάποιος καλός...»* Όπως τονίζει αυτή ακριβώς είναι η δουλειά της εκπαίδευσης μέσα στα προγράμματα. Να ενισχύσει την αυτοπεποίθηση των ανθρώπων και να τους βοηθήσει να ξανασταθούν στα πόδια τους. *«Ένας άνθρωπος δεν μπορεί να έχει μόνο άσχημα. Στην πορεία των είκοσι χρόνων μου στο χώρο αυτό θεωρώ ότι αρκετοί από αυτούς είναι και χαρισματικοί! Αυτό έχω να καταθέσω!»*

7. Σύνδεση Θεραπείας και Εκπαίδευσης

Η **Νεκταρία** αναφέρει ότι στο κομμάτι της σύνδεσης και της συνεργασίας τα πράγματα δεν είναι λυμένα. *«Χρειάζεται να βελτιωθεί το κομμάτι της αλληλεπίδρασης ώστε να μη λειτουργούμε ως δύο ξεχωριστά συστήματα».* Είναι πολλές οι χρήσιμες πληροφορίες για τη θεραπευτική και την εκπαιδευτική πορεία των μελών στις αντίστοιχες ομάδες που λόγω διαφορετικών ωραρίων

και διαφορετικού πλαισίου λειτουργία δεν μεταφέρονται σωστά και στο σωστό χρόνο ώστε να μπορέσουν να αξιοποιηθούν κατάλληλα. Αυτό δημιουργεί διάφορα προβλήματα και μπλοκάρει το έργο των θεραπειών. Είναι πολύ σημαντικό όπως λέει, οι άνθρωποι να συνυπάρχουν στη ζωή της κοινότητας, να βρίσκονται μεταξύ τους και να συζητάνε τα θέματα των μελών. Επίσης αναφέρεται και σε θέματα εποπτείας προσωπικού, καθώς όπως εξηγεί το προσωπικό της εκπαίδευσης και το προσωπικό της κοινότητας εποπτεύονται διοικητικά από διαφορετικά πρόσωπα με αποτέλεσμα να υπάρχει και σε αυτό το σημείο μία δυσκολία στη συνεργασία και τον κοινό σχεδιασμό των δράσεων. Στις δυσκολίες που υπάρχουν στη σύνδεση αναφέρει και το ζήτημα της απόστασης καθώς όπως εξηγεί η κοινότητα του προγράμματος βρίσκεται στη Σαλαμίνα με αποτέλεσμα να περιπλέκεται το θέμα των μετακινήσεων του προσωπικού από και προς την κοινότητα. Οι περισσότεροι εκπαιδευτές δε είτε ωρομίσθιοι είτε εθελοντές έχουν στο καθημερινό τους πρόγραμμα και άλλες εργασίες και ο χρόνος παραμονής τους στη Θεραπευτική Κοινότητα στη Σαλαμίνα είναι εξαιρετικά περιορισμένος. Ωστόσο η επίλυση των ζητημάτων συνεργασίας και σύνδεσης και η βελτίωση του θεραπευτικού και εκπαιδευτικού προγραμματισμού της κοινότητας αποτελεί βασικό στόχο για την ομάδα του προσωπικού... *«Δεν είναι μόνο πρακτικό το ζήτημα, είναι και θέμα βούλησης, κατά πόσο δηλαδή το σχεδιάζεις για να το κάνεις.»*

Η **Τζένη** τονίζει τις δυσκολίες που υπάρχουν στη συνεργασία και την αλληλεπίδραση του προσωπικού θεραπείας με το προσωπικό εκπαίδευσης. Όπως η ίδια αναφέρει αυτός ο διαχωρισμός μπορεί μεν να λειτουργεί πρακτικά αλλά το γεγονός ότι οι πληροφορίες που αφορούν στην εκπαιδευτική ή/και θεραπευτική πορεία των μελών μεταφέρονται μέσω τρίτου και πολλές φορές σε δεύτερο χρόνο δημιουργεί πολλά προβλήματα τόσο στην έγκαιρη αξιοποίηση των πληροφοριών και των θεμάτων που προκύπτουν αλλά και στη σύνδεση του προσωπικού. Αυτό δημιουργεί περαιτέρω δυσκολίες και στο θεραπευτικό σχεδιασμό των μελών αλλά και στον γενικότερο εκπαιδευτικό και θεραπευτικό προγραμματισμό των ομάδων. Ένα επιπλέον αρνητικό στοιχείο που δημιουργεί προβλήματα στη συνύπαρξη της ομάδας προσωπικού είναι και η απόσταση καθώς η κοινότητα βρίσκεται στη Σαλαμίνα και υπάρχει μεγάλη δυσκολία στην μετακίνηση των εργαζομένων αλλά και τη διαμόρφωση του ωραρίου εργασίας τους. Η Τζένη επισημαίνει ότι είναι απαραίτητο να υπάρχει αλληλεπίδραση με

τους συναδέλφους, να γίνεται ένα follow up μελών και να πραγματοποιούνται κάποιες παράλληλες δράσεις. *« Θα μπορούσα να ζητήσω από τη Σταυρούλα στη δική μου θεραπευτική ομάδα να έρθει να κάνουμε κάτι μαζί και να το συνεκτιμήσουμε στη συνέχεια..»*

Η **Εύη Μα.**, θεωρεί ότι τα εικαστικά και η δουλειά που γίνεται στο συγκεκριμένο εργαστήριο δεν αξιοποιείται στο βαθμό που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από τους θεραπευτές του προγράμματος. *«Νομίζω ότι έχει να κάνει με το φόρτο δουλειάς του καθενός. Με τα κουράγια που έχει νομίζω.»* Ωστόσο όπως τονίζει πάντα γίνονται προσπάθειες να βελτιωθεί το επίπεδο συνεργασίας και να υπάρχει μεγαλύτερη αλληλεπίδραση με το προσωπικό θεραπείας ώστε να αξιοποιείται καλύτερα το έργο της εκπαίδευσης. Θεωρεί ότι οι δεξιότητες που αποκαλύπτονται μέσα από μια καλλιτεχνική διαδικασία, οι κλίσεις, τα ταλέντα ή ακόμα και θέματα που μπορεί να μην έχουν αποκαλυφθεί σε μία θεραπευτική ομάδα μπορεί να αποτελούν στόχο θεραπευτικό για τη θεραπευτική πορεία των ατόμων. Θεωρεί ότι είναι σημαντικό να γίνονται συχνά follow up μελών σε συνεργασία με το θεραπευτικό προσωπικό ώστε να Η Εύη πιστεύει ότι ο τρόπος που θα εστιάσει κάποιος και πώς θέλει να εργαστεί αφορά και τους προσωπικούς του στόχους. *« Έχει να κάνει με τη διάθεση.. υπάρχουν απόψεις..»*

Η **Εύη Μ.**, πιστεύει ότι η θεραπεία και η εκπαίδευση λειτουργούν συμπληρωματικά. *«Κι αυτή είναι και η λογική γιατί το ένα έρχεται να βοηθήσει το άλλο»*. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από συζητήσεις και με το θεραπευτικό προσωπικό ώστε να βγει ένα κοινό πρόγραμμα και να υπάρχει ένας συντονισμός στα πράγματα που πρέπει να γίνουν. Η Εύη εντοπίζει κάποια προβλήματα που αφορούν στην οργάνωση της καθημερινότητας και την τήρηση του προγράμματος και που φαίνεται να χρειάζονται βελτίωση, καθώς συχνά συμβαίνει μία θεραπευτική διαδικασία να επικαλύψει την ώρα της εκπαιδευτικής ομάδας. Κάτι ακόμα σημαντικό που δεν είναι βοηθητικό σε ότι αφορά την αλληλεπίδραση και την αξιοποίηση των πληροφοριών είναι η έλλειψη χρόνου. Η καθημερινότητα στην κοινότητα όπως μας λέει είναι πολύ έντονη και τα ζητήματα που αντιμετωπίζει το προσωπικό καθημερινά είναι πολλά και φλέγοντα για να μπορέσει να αξιοποιήσει πλήρως και σε βάθος μία πληροφορία που θα μεταφέρει η εικαστικός σχετικά με την πορεία ενός μέλους.

Ωστόσο όπως λέει «*υπάρχει αρκετά μεγάλη αποδοχή σε σχέση με την προσφορά και τις υπηρεσίες της εκπαίδευσης στο πρόγραμμα και νομίζω ότι βρισκόμαστε σε έναν καλό δρόμο*»

8. Πώς επενδύει το ΚΕΘΕΑ στην Τέχνη στη θεραπεία

Η **Νεκταρία**, αναφέρει ότι σύμφωνα με την εμπειρία της όλα τα προγράμματα δίνουν ένα δικό τους στίγμα στο κομμάτι των καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων χωρίς όμως αυτό να πηγάζει από μία γενική κατεύθυνση του φορέα. Περισσότερο όπως λέει οφείλεται στην ίδια τη θέληση των ανθρώπων που εργάζονται στον φορέα να επενδύσουν σ' αυτό. Για παράδειγμα αναφέρει τις προσπάθειες που καταβάλει η Υπεύθυνη του Τμήματος Εκπαίδευσης του προγράμματος προς αυτή την κατεύθυνση ή την «ευτυχή συγκυρία» να έχει το πρόγραμμα τη συγκεκριμένη συνεργασία με την εικαστικό. Τα τελευταία χρόνια ίσως ο φορέας να επενδύει περισσότερο με αφορμή την εκλογή του ζωγράφου Μανώλη Χάρου ως μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του ΚΕΘΕΑ αλλά σίγουρα πιστεύει ότι θα μπορούσε να έχει κάνει περισσότερα πράγματα στον τομέα αυτό. «*Δηλαδή περισσότερο μιλάμε για μια πιο προσωπική επένδυση των ανθρώπων που είναι στα προγράμματα.*»

Η **Τζένη** ενώ πιστεύει στα οφέλη που μπορεί να προσφέρει η τέχνη στη θεραπεία ωστόσο συνυπολογίζει και άλλους παράγοντες που θα πρέπει κανείς να αξιολογήσει. «*Θεωρώ ότι δεν είναι τυχαίο ότι ένα τέτοιο εργαστήριο παρά το πόσο σημαντικό είναι δεν έχει μια μόνιμη βάση μέσα στην κοινότητα... δυστυχώς...*». Όπως αναφέρει είναι πάρα πολλά αυτά που πρέπει να γίνουν αλλά είναι σημαντικό είναι να υπάρχει μία ιεράρχηση των αναγκών. Η ίδια συνεχίζει λέγοντας ότι τα άτομα που εξυπηρετεί ο φορέας είναι άνθρωποι πολύ επιβαρυνμένοι που χρίζουν μεγάλης υποστήριξης τόσο όσον αφορά τη σωματική τους υγεία όσο και τη ψυχοσωματική τους. Η οικονομική κρίση δεν αφήνει πολλά περιθώρια επένδυσης στην τέχνη. «*Βρισκόμαστε σε μία εποχή που σε όλους τους τομείς μας ενδιαφέρει ο χρόνος και το χρήμα... ε η θεραπεία δε θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση...*»

Η **Εύη Μα.**, θεωρεί ότι ο φορέας επενδύει στην τέχνη στη θεραπεία. Επιζητά την τέχνη ως θεραπευτικό εργαλείο για τις δομές του αλλά και ως μέσο

προβολής του στην κοινωνία. Δεν είναι τυχαίο ότι επιδιώκει καλλιτεχνικές συνεργασίες και συναντήσεις με διάφορους άλλους κοινωνικούς φορείς, Δήμους, οργανώσεις, συλλόγους. Μέσω της συμμετοχής των θεραπευτικών προγραμμάτων σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, κοινωνικές δράσεις, τοπικές παρεμβάσεις, ενημερωτικές συναντήσεις και ομιλίες, ο φορέας επιδιώκει να παρουσιάσει, να αναδείξει και να ευαισθητοποιήσει τον κόσμο για την προσπάθεια των μελών του σε όλα τα επίπεδα. Όπως υπενθυμίζει η Εύη, όλα τα υλικά που χρειάστηκαν για να σχεδιαστούν και να ολοκληρωθούν τα εικαστικά έργα των μελών χρηματοδοτήθηκαν από το Υπουργείο Πολιτισμού. Αυτή η συνεργασία με το Υπουργείο Πολιτισμού αποτελεί μία πρωτοβουλία του φορέα και αφορά όλα τα θεραπευτικά προγράμματα του ΚΕΘΕΑ ανεξάρτητα με το ποια και πόσα από αυτά τελικά επωφελούνται της συνεργασίας αυτής. *« Αλλά έχει να κάνει πάντα με αυτό που σου λέω. Ποιοι είναι οι άνθρωποι που ασχολούνται με αυτά τα θέματα. Ναι είναι μέσα στη λογική του φορέα βέβαια...»*

Η **Εύη Μ.**, πιστεύει ότι το ΚΕΘΕΑ δεν έχει αξιοποιήσει όσο θα έπρεπε την τέχνη στις θεραπευτικές του δομές. Κι αυτό είναι αρκετά οξύμωρο όπως λέει *«δηλαδή ενώ η τέχνη πολλές φορές είναι το πρόσωπο του φορέα προς τα έξω, στην καθημερινότητα κάνουμε μεγάλο αγώνα για να την κρατήσουμε...»*. Αυτό έχει να κάνει όπως μας λέει από το ποια είναι η αφετηρία του οργανισμού, πώς ξεκίνησε και τι εξυπηρετούσε. Η θεραπευτική προσέγγιση του ΚΕΘΕΑ όταν ξεκίνησε δεν ήταν ψυχοκοινωνική, εστίαζε καθαρά στην ανεξάρτηση. Η Εύη δε διστάζει να αναφέρει ότι όταν ανακαλύφθηκε η αξία της τέχνης στη θεραπεία δεν έτυχε μεγάλης αποδοχής από τον φορέα. *«στην αρχή να σου πω ότι υπήρξε και μία αντιπαλότητα ας πούμε... τι κερδίζει από το ένα, πού βρίσκεται το ένα, πού βρίσκεται το άλλο...»* Θεωρεί ότι τώρα υπάρχει χώρος για όλα, πόσο μάλλον για την εικαστική τέχνη αλλά σε εποχές οικονομικής κρίσης όπως αναφέρει δεν υπάρχουν οι κατάλληλοι πόροι ώστε να αξιοποιηθεί ως θεραπευτικό εργαλείο. *«Ενώ αναγνωρίζει ότι είναι σημαντική η τέχνη μέσα στα προγράμματα δε ξέρω πόσο παραπάνω μπορεί να ασχοληθεί ώστε να δώσει μεγαλύτερο χώρο και να το αναπτύξει...»*

9. Εικαστική Θεραπεία και Κοινότητες Απεξάρτησης

Η **Νεκταρία** διαπιστώνει τα οφέλη που μπορεί να προσφέρει η εικαστική θεραπεία στις διάφορες θεραπευτικές δομές όπως ελευθερία έκφρασης, ανάπτυξη δεξιοτήτων, χαρά και ικανοποίηση, απελευθέρωση συναισθημάτων, ενίσχυση της αυτοπεποίθησης. Πιστεύει ωστόσο ότι η εφαρμογή της θα απαιτούσε περισσότερο χρόνο παραμονής των μελών στις θεραπευτικές κοινότητες κάτι που θα έδινε τη δυνατότητα μεγαλύτερης εξατομίκευσης στη θεραπεία. Οι κοινότητες απεξάρτησης όπως αναφέρει δε λειτουργούν ως ψυχοθεραπευτικά κέντρα και μεταφέροντας τις σκέψεις του De Leon για τις Θεραπευτικές Κοινότητες αναφέρει ότι η εικαστική θεραπεία μπορεί να αποτελεί ένα διάνθισμα αλλά δεν είναι στο επίκεντρο της δουλειάς που κάνουν οι κοινότητες. Παρ όλα αυτά αναγνωρίζει τη θεραπευτική δύναμη της Τέχνης όπως και το χάρισμα ενός ανθρώπου να εμπνεύσει μια ομάδα και να την κινητοποιήσει θετικά, ωστόσο για ότι αφορά τις δομές του ΚΕΘΕΑ κάτι τέτοιο θα μπορούσε να ενταχθεί στη φάση της Κοινωνικής Επανάταξης των ανθρώπων.

Η **Τζένη** αναφέρεται στην περίοδο που εργαζόταν με μία θεραπευτική ομάδα εφήβων και συνεργαζόταν με μία εθελόντρια εικαστικό η οποία ως καθηγήτρια εικαστικών ενέπνεε πολύ την ομάδα. *«Ε, λοιπόν αυτή η ομάδα άνθιζε!»*.

Είναι πεπεισμένη ότι η εφαρμογή της εικαστικής θεραπείας θα μπορούσε να φέρει πολύ *«τροφή»* στους θεραπευτές ωστόσο πιστεύει ότι κάτι τέτοιο «θα ήθελε μια διαφορετική δομή του όλου θεραπευτικού σχεδιασμού του ατόμου. Επισημαίνει το ζήτημα της περιορισμένης διάρκειας παραμονής των μελών στις θεραπευτικές κοινότητες που δε δίνει τη δυνατότητα μεγαλύτερης εμπάθουσας. *«Στο τώρα κανένα θεραπευτικό μοντέλο απεξάρτησης δε στοχεύει εκεί. Εμάς η δουλειά μας δεν είναι ψυχοθεραπευτική. Αυτό στο οποίο στοχεύουμε είναι να βοηθήσουμε τον άνθρωπο να απεξαρτηθεί από τα ναρκωτικά και να αυτονομηθεί.»*

Όπως τονίζει η **Εύη Μα.**, η εικαστική θεραπεία με τη στενή έννοια του όρου δεν εφαρμόζεται στα θεραπευτικά μοντέλα του ΚΕΘΕΑ σήμερα. Ωστόσο πιστεύει ότι θα μπορούσε να εφαρμοστεί κάλλιστα στις δομές των

θεραπευτικών προγραμμάτων όπως έχει ενταχθεί και εφαρμόζεται με επιτυχία στο θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης 18ΑΝΩ. Κάτι τέτοιο προσθέτει, θα απαιτούσε διαφορετικού τύπου δέσμευση και αφοσίωση στη δουλειά. *«Η φιλοσοφία του οργανισμού είναι να αντιμετωπίζουμε τον άνθρωπο σαν όλο και να προσπαθούμε ο καθένας από τη μεριά του να συνδράμουμε ώστε ο άνθρωπος να βρίσκει κίνητρα, ενδιαφέροντα και στόχους...»*. Παρ' όλα αυτά, ως ένα άνθρωπος με όραμα και στόχους η Εύη προσπαθεί και επενδύει για το καλύτερο. Σχεδιάζει να υποστηρίξει τη θεραπευτική δύναμη που ασκεί η τέχνη στη ψυχή των ανθρώπων και να διευρύνει τις υπηρεσίες της επανένταξης προσφέροντας περισσότερες επιλογές και ερεθίσματα στα μέλη της. *«Να, αυτό το παιδί απ' έξω... ζωγραφίζει υπέροχα. Του έχω πει να κάνει μαθήματα για να δώσει στη Καλών Τεχνών... θα το παλέψω με τον Υπεύθυνο της Επανένταξης...»*

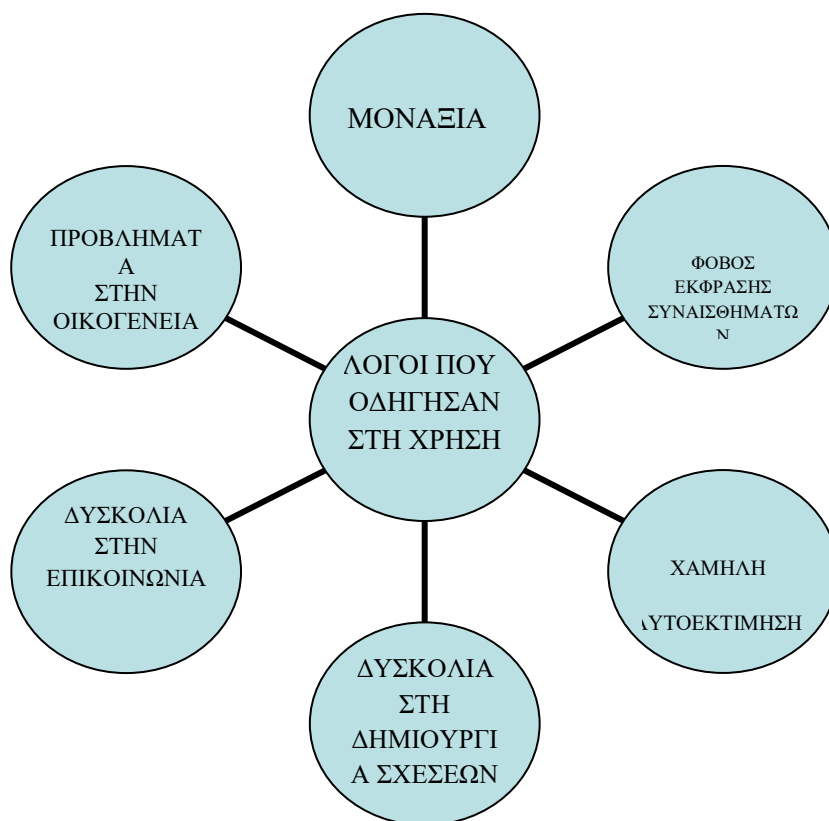
Η **Εύη Μ.**, θεωρεί ότι το ΚΕΘΕΑ θα πρέπει να εντάξει την τέχνη ως εργαλείο θεραπείας μέσα στα θεραπευτικά προγράμματα και κυρίως στις θεραπευτικές κοινότητες. Μορφές θεραπείας όπως εικαστική θεραπεία, μουσικοθεραπεία, δραματοθεραπεία θεωρεί ότι δείχνουν στους ανθρώπους έναν άλλο δρόμο που μπορεί να είναι αποκαλυπτικός για τη ζωή τους σε πολλά επίπεδα. Όπως μας αποκαλύπτει, μέσα από την εμπειρία της έχει δει πάρα πολλά περιστατικά παιδιών που ένιωθαν πολύ μειονεκτικά στη ζωή τους γιατί αντιμετώπιζαν προβλήματα δυσλεξίας και το ανέδειξαν μέσα από έργα τους. Ακόμα άνθρωποι που υπέφεραν από υποβόσκουσα κατάθλιψη και έβρισκαν διέξοδο στη χρήση το εργαστήρι εικαστικών τους βοήθησε να αποκαλυφθούν και να μπορέσουν να το αντιμετωπίσουν με διαφορετικό τρόπο. Η Εύη πιστεύει ότι η τέχνη είναι σημαντική και ταιριάζει με όλους τους ανθρώπους... *«πόσο μάλλον με ανθρώπους που ήταν στη χρήση και έχουν πράγματα δηλαδή από πίσω που χρειάζεται να επουλωθούν ή να πάνε παρακάτω... Είναι ευεργετική η δύναμη της τέχνης. Ευεργετική!»*

7.1.1 Ανάλυση Δεδομένων Συνεντεύξεων Μελών

Παρακάτω παρουσιάζονται τα στοιχεία που καταγράφηκαν κατά την ανάλυση του κειμένου των συνεντεύξεων, όπως αυτά κατηγοριοποιήθηκαν με βάση τους κεντρικούς άξονες για την καλύτερη ερμηνεία των αποτελεσμάτων:

➤ **Λόγοι που οδήγησαν στη χρήση**

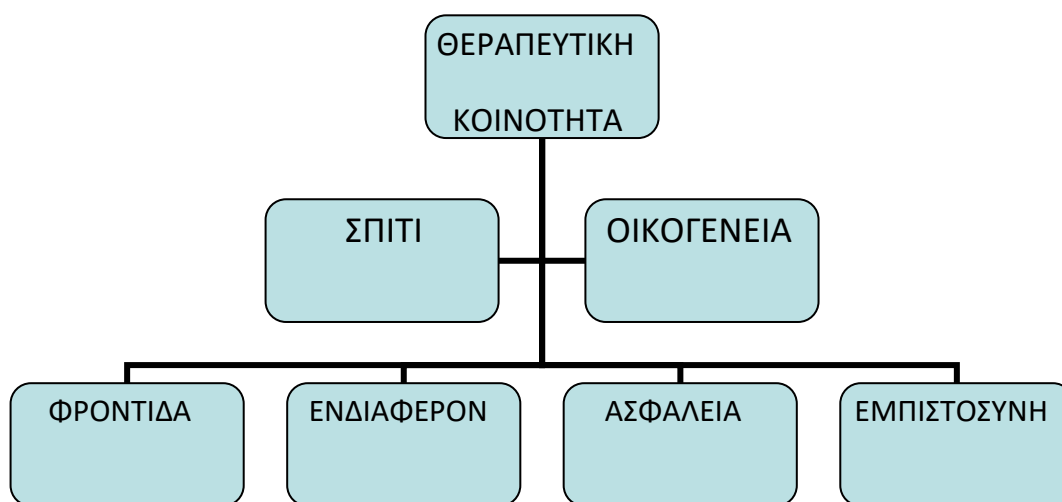
Από την ανάλυση των συνεντεύξεων φαίνεται ότι η χρήση και η εξάρτηση ήταν για τους περισσότερους συνέπεια προσωπικών αδιεξόδων και άσχημων βιωμάτων, που απορρέουν κυρίως από το οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον. Οι περισσότεροι από τους συνεντευξιζόμενους μεγάλωσαν σε δύσκολα οικογενειακά περιβάλλοντα. Βίωναν μοναξιά, δυσκολεύονταν να κοινωνικοποιηθούν ενώ αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης. Φοβόνταν να δημιουργήσουν σχέσεις και να εξωτερικεύσουν συναισθήματα. Η χρήση ουσιών ήταν για όλους ένας τρόπος διαφυγής από την πραγματικότητα. Είχαν τη ψευδαίσθηση ότι μέσω της χρήσης θα ένιωθαν πιο δυνατοί να αντιμετωπίσουν τις αδυναμίες τους. Πολλοί πίστευαν ότι μόνο έτσι θα μπορούσαν να υιοθετήσουν και να προβάλουν έναν τρόπο και μία στάση ζωής πολύ διαφορετική από τη δική τους.

➤ **Η ζωή στη Θεραπευτική Κοινότητα**

Οι συνεντευξιζόμενοι αναφερόμενοι στη θεραπευτική κοινότητα μιλούν για την ευκαιρία που τους δόθηκε να κάνουν μια νέα αρχή στη ζωή τους. Οι περισσότεροι είχαν βρεθεί σε τεράστια προσωπικά αδιέξοδα και η θεραπευτική κοινότητα φαινόταν ως η μοναδική λύση για τη σωτηρία τους. Στους

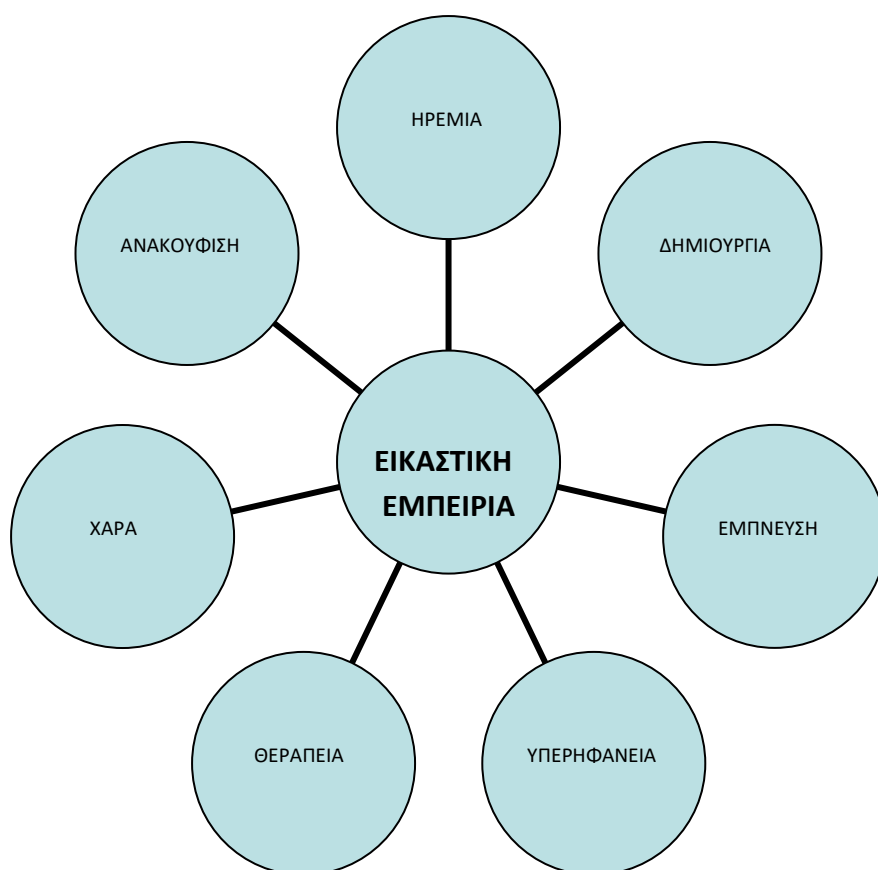
περισσότερους ερωτώμενους φαίνεται να καλύπτει πλευρές οικογενειακού, σπιτικού, κοινωνικού, φιλικού περιβάλλοντος που απουσίαζε από τα παιδικά τους χρόνια. Τους παρέχει ένα σπίτι, ένα πρότυπο οικογένειας, φροντίδα, ενδιαφέρον και επικοινωνία. Όλοι εκφράζουν το αίσθημα ασφάλειας που νιώθουν ως μέλη της κοινότητας. Αισθάνονται ότι μπορούν να εμπιστευτούν και να εκφράσουν ανοικτά τα συναισθήματά τους. Ότι έχουν ανθρώπους να εμπιστεύονται. Οι περισσότεροι μέσα στην κοινότητα ανακαλύπτουν ξανά τον εαυτό τους και καλύπτουν τα κενά που είχαν δημιουργήσει τα χρόνια της χρήσης.

➤ **Θετική ή αρνητική κινητοποίηση της εικαστικής εμπειρίας**

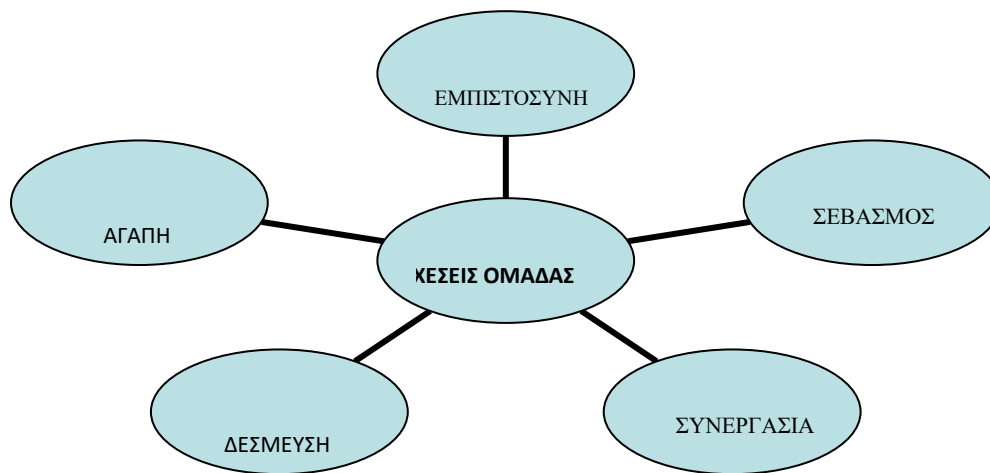
Το εργαστήριο εικαστικών στην κοινότητα ήταν ένας χώρος ηρεμίας, δημιουργίας και έμπνευσης. Το κλίμα που επικρατούσε ήταν ξεχωριστό. Ήταν ο χώρος όπου κατάφερναν να διώχνουν τις όποιες αρνητικές σκέψεις είχαν αλλά και την ανάγκη τους για χρήση. Με την πρώτη κιόλας επαφή με το εργαστήριο εικαστικών όλοι έβλεπαν μία πτυχή του εαυτού τους που δεν γνώριζαν ότι είχαν. Ήταν η ομάδα που τους ένωνε και τους έδινε δύναμη να συνεχίσουν. Το εργαστήριο εικαστικών γέμιζε τα μέλη του με ένα αίσθημα ικανοποίησης και υπερηφάνειας. Οι περισσότεροι μέσα από τα έργα τους ένιωσαν για πρώτη φορά, όπως αναφέρουν στις συνεντεύξεις τους, άξιοι, ικανοί και σημαντικοί. Ανακάλυψαν ότι μπορούν να συνυπάρχουν σε μια ομάδα και να δημιουργούν κάτι πολύ σημαντικό μέσα από αυτή. Κανείς από τους ερωτώμενους δε σκέφτηκε να εγκαταλείψει την προσπάθεια του στην ομάδα ενώ οι περισσότεροι εξέφρασαν έντονα την ανάγκη να συνεχίσουν την

επαφή τους με την εικαστική τέχνη και μετά την ολοκλήρωσή τους από την κοινότητα. Πολλοί επίσης ανακάλυψαν δεξιότητες που δε γνώριζαν ότι είχαν ή και σε ποιο βαθμό. Όλοι ανυπομονούσαν για τις ώρες που θα βρίσκονταν μέσα στο εργαστήριο και περιμένουν να ξεκινήσουν και πάλι τις συναντήσεις τους σύντομα σε αυτό με ένα νέο project.

➤ **Είδος σχέσης στην ομάδα**

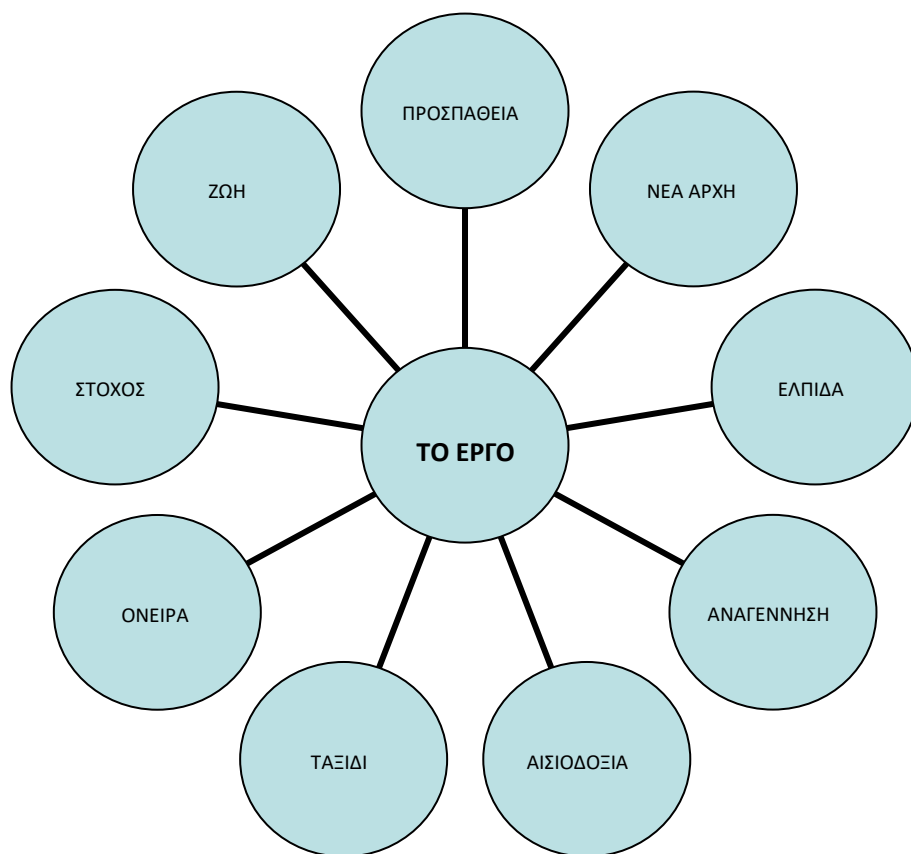
Μεταξύ τους τα μέλη της ομάδας ανέπτυξαν σχέσεις εμπιστοσύνης και συνεργασίας. Ένιωθαν δεμένοι και αυτό που τους ένωνε ήταν ο κοινός στόχος για την ολοκλήρωση του έργου, η δέσμευση και η αγάπη που έτρεφαν όλοι προς το πρόσωπο της εικαστικού αλλά και η έντονη επιθυμία τους να αποδείξουν ότι μπορούν να τα καταφέρουν. Η τέχνη τους ένωνε. Όσα προβλήματα κι αν αντιμετώπιζαν στην καθημερινότητα τους και στις ομάδες της κοινότητας, τα άφηναν έξω από το εργαστήριο εικαστικών. Η αλληλοβοήθεια, ο σεβασμός, η συνεργασία είναι μερικές μόνο από τις έννοιες που αναφέρονται από όλους όσους ερωτήθηκαν.

➤ **Συμβολισμός του έργου**

Όλοι οι ερωτώμενοι συνδύασαν το εικαστικό έργο «Το Δάσος» με τη ζωή τους ως χρήστες. Οι περισσότεροι δουλεύοντας την πλευρά του καμένου δάσους αναβίωναν τις στιγμές εξαθλίωσης, πόνου και καταστροφής που είχαν ζήσει την περίοδο που ήταν χρήστες. Οι περισσότεροι ταύτισαν την πορεία και την ολοκλήρωση του έργου με τη προσπάθεια ανεξάρτησης τους μέσα στην κοινότητα και τη θεραπευτική τους πορεία. Για πολλούς η τοποθέτηση των ψηφίδων τους δημιουργούσε την αίσθηση ότι χτίζουν τη ζωή τους από την αρχή. Στο ανθισμένο κομμάτι του έργου όλοι οι ερωτώμενοι τοποθετούν τα όνειρα και τις προσδοκίες τους για το μέλλον. Αισθάνονται αισιόδοξοι και νιώθουν ότι μπορούν και αξίζουν μια νέα ευκαιρία στη ζωή.

Για τα δύο μέλη της επανένταξης που δούλεψαν στο εικαστικό έργο «Το τρένο της Ζωής» ένα χρόνο νωρίτερα, τα συναισθήματα δε διαφοροποιούνται. Το έργο συμβολίζει γι' αυτούς το ταξίδι τους από τη ζωή στη χρήση σε μια ζωή καθαρή από ουσίες. Το έργο γι' αυτούς ήταν η ίδια η θεραπεία τους μέσα στην κοινότητα. Ενώ οι βαλίτσες που απεικονίζονται στα βαγόνια του είναι οι βαλίτσες που κάποτε έκρυβαν πόνο και μοναξιά ενώ σήμερα κουβαλούν χαρά και αισιοδοξία. Το τρένο όπως είπαν συνεχίζει το ταξίδι.

➤ **Συγκρότηση εαυτού και μελλοντικοί στόχοι**

Οι περισσότεροι ερωτώμενοι αισθάνονται ότι με την ένταξη τους στη Θεραπευτική Κοινότητα έχουν κάνει μια νέα αρχή στη ζωή τους. Συνειδητοποίησαν προσωπικές δυσκολίες τους, τις αδυναμίες και τις ελλείψεις τους και νιώθουν έτοιμοι να τις αντιμετωπίσουν και να τις ξεπεράσουν. Πιστεύουν πια ότι είναι πιο ικανοί, σημαντικοί και άξιοι για περισσότερα πράγματα από όσα πίστευαν στη ζωή τους και σε αυτό συνεισέφερε σημαντικά η συμμετοχή τους στην ομάδα εικαστικών αλλά και στην τελετή παρουσίασης του έργου. Οι περισσότεροι ατενίζουν με αισιοδοξία το μέλλον. Για το επόμενο στάδιο της επανένταξης εκφράζουν αγωνία που θα αποχωριστούν την ασφάλεια του σπιτιού αλλά ταυτόχρονα και ανυπομονησία για να προχωρήσουν. Κάνουν όνειρα και θέτουν στόχους για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους. Η ολοκλήρωση του θεραπευτικού προγράμματος είναι ένας από αυτούς.

7.2.1 Ανάλυση Δεδομένων Συνεντεύξεων Προσωπικού

Παρακάτω παρουσιάζονται τα κύρια στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση του κειμένου των συνεντεύξεων των μελών του προσωπικού του θεραπευτικού προγράμματος, όπως αυτά κατηγοριοποιήθηκαν με βάση τους κεντρικούς άξονες που είχε θέση η ερευνήτρια:

➤ Ποια είναι η αντίληψη του προσωπικού για την παρέμβαση

Για τη λειτουργία του εικαστικού εργαστηρίου στην κοινότητα και την αποτελεσματικότητά του και οι τέσσερις ερωτώμενοι συμφωνούν ότι είναι ένα μεγάλο και σημαντικό όφελος τόσο για τα ίδια τα μέλη αλλά και για το πρόγραμμα γενικά.

Όπως αναφέρουν οι ερωτώμενοι, τα project που υλοποιήθηκαν τα τελευταία τρία χρόνια, το «Τρένο της Ζωής» και το «Δάσος», με την εθελοντική υποστήριξη επαγγελματία εικαστικού βοήθησαν ώστε:

- Να υπάρχει ένας συμβολισμός σε σχέση με την προσπάθεια των μελών
- Να υπάρχει ένας κοινός στόχος ανάμεσα στα μέλη της ομάδας
- Να εξοικειωθούν τα μέλη με την έννοια της ομαδικότητας και της συνεργασίας
- Να εκπαιδευτούν στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης
- Να αποκτήσουν ερεθίσματα και νέα ενδιαφέροντα
- Να αποβάλλουν την επιθυμία της χρήσης και να αποφορτιστούν από το λειτουργικό πλαίσιο της κοινότητας

Το έργο του εικαστικού εργαστηρίου σύμφωνα με τους ερωτώμενους βοήθησε και στην ανάδειξη και προβολή του προγράμματος και της δουλειάς των μελών του, στο ευρύτερο κοινό. Εκθέτοντας τα έργα σε μουσεία, πολιτιστικά κέντρα, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις και παρεμβάσεις, τα μέλη εισπράττουν σημαντική κοινωνική και ηθική αναγνώριση και ικανοποίηση γεγονός που τους δίνει κίνητρο για ζωή, τους προετοιμάζει για την ομαλή επανένταξη τους σε μία

ευρύτερη κοινωνική ομάδα και τους δίνει ερεθίσματα διευρύνοντας τους ορίζοντες και τα ενδιαφέροντα τους.

Εύη, Μα., «είναι ένα θετικό βίωμα, μια πολύ σημαντική εμπειρία και έχει έναν πολύ κεντρικό χαρακτήρα στην προσπάθεια που κάνουνε. Γι' αυτό άλλωστε είναι και πάρα πολύ θεραπευτικό.»

Νεκταρία, Α. «οι άνθρωποι τον πρώτο καιρό μπορεί να κρατηθούνε στην κοινότητα και μόνο από μία δραστηριότητα εκπαιδευτική.»

Εύη, Μ. «αυτοί οι άνθρωποι ζούσανε μέσα στην παθητικότητα και η ενασχόληση με το ψηφιδωτό και τη ζωγραφική τους δίνει κάτι άλλο πολύ σημαντικό... να επικοινωνούνε και να λειτουργούνε σε ένα ομαδικό πλαίσιο.»

Τζένη, Π. «ο τρόπος που λειτουργεί το συγκεκριμένο εργαστήριο βασίζεται στη βασική φιλοσοφία των κοινοτήτων, ότι οι άνθρωποι χρειάζεται να έχουν στόχους για να αλλάζουνε οι στόχοι αυτοί... ο στόχος ενώνει τους ανθρώπους.»

➤ **Πώς συνδέεται η Τέχνη με τη Θεραπεία**

Οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι η τέχνη αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια των θεραπευτών. Αναγνωρίζουν τα πολλαπλά οφέλη που προσφέρει η εικαστική τέχνη στη θεραπευτική πορεία των ανθρώπων τονίζοντας ιδιαίτερα τα ακόλουθα:

- 1) ενισχύει την αυτοπεποίθηση
- 2) βοηθάει στην έκφραση συναισθημάτων και έντονων εμπειριών
- 3) αποκαλύπτει ιδιαίτερες πτυχές των ανθρώπων (κατάθλιψη, δυσκολία έκφρασης) που δύσκολα ανιχνεύονται σε μία θεραπευτική ομάδα
- 4) αναπτύσσει επικοινωνιακές δεξιότητες
- 5) αφυπνίζει τη φαντασία και δημιουργικότητα
- 6) αναδεικνύει ιδιαίτερα ταλέντα και κλίσεις
- 7) εκτονώνει και ψυχαγωγεί
- 8) βοηθάει στην πρόληψη της υποτροπής

Τζένη, Π., «μέσα από το σκίτσο που θα σχεδιάσουνε θα δώσουνε μία φωτογραφία του εσωτερικού τους κόσμου, τι νιώθουν, τι έχουν ανάγκη. Οπότε το εργαστήριο αυτό είναι πάρα πολύ χρήσιμο για τους ίδιους τους ανθρώπους.»

Εύη, Μ. «αν κάποιος ζωγραφίζει ας πούμε μόνο καμένο δάσος, εκεί λοιπόν κάτι συνδέεις, κάτι έχεις να πεις, είναι πολύ χρήσιμη πληροφορία...»

Εύη, Μα. «όσο πιο πολλά βάζεις και τα ενσωματώνει ο άλλος και τα κάνει δικά του μετά πιο δύσκολα υποτροπιάζει. Βοηθάει πάρα πολύ στη μείωση του ποσοστού της υποτροπής.»

Νεκταρία, Α., «άνθρωποι με δύσκολο παρελθόν που δεν είχαν επαφή με τα εικαστικά ανακάλυψαν τι ευαισθησίες κρύβανε μέσα τους...»

➤ **Πώς αντιλαμβάνεται το προσωπικό την ανταπόκριση των ωφελούμενων για το εικαστικό εργαστήριο**

Οι ερωτώμενοι αναφέρονται στη μεγάλη αγάπη και αφοσίωση των μελών στην ομάδα εικαστικών αλλά και την εθελόντρια εικαστικό και εμπυχώτρια της ομάδας. Πιο συγκεκριμένα και οι τέσσερις ερωτώμενοι όσον αφορά στον τρόπο που ανταποκρίνονται τα μέλη στην ομάδα εικαστικών, εστίασαν στα ακόλουθα:

- Δέσμευση και αφοσίωση στην ομάδα εικαστικών
- Χαρά και ευχαρίστηση
- Ικανοποίηση και υπερηφάνεια
- Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου
- Σύνδεση και αλληλοϋποστήριξη

Σύμφωνα με τους ερωτώμενους η πλειοψηφία των ανθρώπων που προσεγγίζουν την κοινότητα έχουν ξεκινήσει την εμπλοκή με τα ναρκωτικά από πολύ μικρή ηλικία με αποτέλεσμα να έχουν τεράστιες ελλείψεις σε γνωστικό επίπεδο. Το εικαστικό εργαστήριο λειτουργεί επουλωτικά και δίνει ένα έναυσμα στους ανθρώπους να αποκτήσουν μία θετική στάση για τη ζωή τους. Σ' αυτό σημαντικό ρόλο παίζει και ο τρόπος με τον οποίο εμπυχώνει την ομάδα η εικαστικός. Όπως αναφέρουν πρόκειται για έναν άνθρωπο κλειδί για την επιτυχή πορεία του εργαστηρίου που ταίριαζε με τη φιλοσοφία, τις αρχές και τις αξίες της κοινότητας και κέρδισε μια σημαντική θέση στη ζωή των μελών της. Επισημαίνουν επίσης ότι όσοι άνθρωποι συνεργάζονται με την κοινότητα, είτε είναι προσωπικό του προγράμματος ή εθελοντές επιμορφωτές

αποκτούν έναν ρόλο προτύπου για τα μέλη της. Τα μέλη έχουν την ανάγκη από ανθρώπους που θα τους εμπνεύσουν, θα τους δείξουν μια άλλη, περισσότερο υγιής κατεύθυνση για τη ζωή τους και θα λειτουργήσουν ως πρότυπα γι' αυτούς.

Νεκταρία, Α. *«Ο στόχος της ικανοποίησης είναι πολύ σημαντικός μέσα στην κοινότητα.»*

Εύη, Μα. *«Αυτός είναι ο στόχος δηλαδή, τα ερεθίσματα που του δίνουμε εμείς να αρχίσει να τα εντάσσει στη ζωή του..»*

Τζένη, Π. *«Για έναν άνθρωπο που αν δεν έκανε χρήση δεν έκανε τίποτε άλλο, το να ξυπνάει το πρωί και να λέει εγώ πρέπει να τελειώσω το ψηφιδωτό γιατί έχω να το παρουσιάσω τον άλλο μήνα είναι πολύ σημαντικό και για το πώς προχωράει στη θεραπεία του...»*

Εύη, Μ. *«Ένας άνθρωπος δεν μπορεί να έχει μόνο άσχημα.. στην πορεία των είκοσι χρόνων μου στο χώρο αυτό θεωρώ ότι αρκετοί από αυτούς είναι και χαρισματικοί! Αυτό έχω να καταθέσω!»*

➤ **Στάσεις και αντιλήψεις του προσωπικού σε σχέση με τον τρόπο που επενδύει το ΚΕΘΕΑ στην τέχνη στην απεξάρτηση.**

Σύμφωνα με τις απόψεις των ερωτώμενων το ΚΕΘΕΑ προσανατολίζεται στην τέχνη. Γενικά η τέχνη στις δομές των θεραπευτικών προγραμμάτων του ΚΕΘΕΑ αποτελεί ένα δίαυλο επικοινωνίας με τον κόσμο και τις τοπικές κοινωνίες. Οι ερωτώμενοι συμφωνούν ότι η τέχνη στη θεραπεία απεξάρτησης δεν έχει ενταχθεί στο βαθμό που θα μπορούσε στις θεραπευτικές δομές των προγραμμάτων. Αναγνωρίζουν τα ευεργετικά οφέλη και τη θεραπευτική δύναμη που ασκεί η τέχνη σε όλους τους ανθρώπους αλλά και ειδικά σε ανθρώπους με δύσκολο παρελθόν όπως οι χρήστε ουσιών. Πιστεύουν ότι ο φορέας θα έπρεπε να έχει επενδύσει περισσότερο προς αυτή την κατεύθυνση καθώς όπως αναφέρουν η τέχνη αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο στα χέρια των θεραπειών, ωστόσο δεν αξιοποιείται ως τέτοιο. Όπως εξηγούν οι δύο από τους τέσσερις ερωτώμενους που είναι και οι θεραπευτές της κοινότητας, το μοντέλο των θεραπευτικών κοινοτήτων δεν είναι ψυχοθεραπευτικό. Αυτό στο οποίο στοχεύει πρωταρχικά είναι η απεξάρτηση του ατόμου και η αυτονόμηση

του. Η ενασχόληση με την τέχνη στις θεραπευτικές κοινότητες αποτελεί ένα διάνθισμα που μπορεί να είναι βοηθητικό και να εμπλουτίζει την καθημερινότητα των μελών ωστόσο η περαιτέρω αξιοποίηση της θα απαιτούσε μια διαφορετική δομή του θεραπευτικού σχεδιασμού και της χρονικής διάρκειας της θεραπείας. Επιπλέον ένας ακόμη αρνητικός παράγοντας είναι ο περιορισμός των πόρων που διαθέτει πλέον ο φορέας αλλά και η αδυναμία προσλήψεων νέου προσωπικού, γεγονός που δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την ένταξη εναλλακτικών μορφών θεραπείας στις δομές του.

Τζένη, Π. « θεωρώ ότι δεν είναι τυχαίο ότι ένα τέτοιο εργαστήριο παρά το πόσο σημαντικό είναι δεν έχει μια μόνιμη βάση μέσα στην κοινότητα...δυστυχώς!»

Νεκταρία, Α. « θα ήταν βοηθητικό αλλά ο De Leon το λέει το διάνθισμα στο άρθρο του για τη θεραπευτική κοινότητα, αλλά δεν είναι ο πυρήνας.»

Εύη, Μ. « το ΚΕΘΕΑ χρειάζεται να εστιάσει πολύ στο πώς θα εντάξει την τέχνη ως εργαλείο θεραπείας μέσα στα θεραπευτικά προγράμματα και να δώσει περισσότερο χώρο»

Εύη, Μα. «εγώ πιστεύω ότι έχει να κάνει με τη διάθεση του προσωπικού. Ποιοι είναι οι άνθρωποι που ασχολούνται με αυτά τα θέματα... αλλά είναι μέσα στη λογική του φορέα αυτό, ναι βέβαια!»

1. Συμπεράσματα.....

Ο αρχικός στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να διερευνήσει αν και με ποιον τρόπο η Εικαστική Τέχνη επηρεάζει θετικά τη θεραπευτική πορεία των υπό απεξάρτηση ατόμων συγκρατώντας τους στην κοινότητα και ενθαρρύνοντας τους ως προς τη θεραπεία.

Συγκεκριμένα αναφερθήκαμε στα μέλη της ομάδας εικαστικών της θεραπευτικής κοινότητας «ΝΟΣΤΟΣ» του θεραπευτικού προγράμματος ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ του ΚΕΘΕΑ και στο επιστημονικό προσωπικό του προγράμματος.

Μέσω ατομικών συνεντεύξεων προσπαθήσαμε να εστιάσουμε σε ορισμένους βασικούς άξονες ώστε να διερευνήσουμε σε βάθος:

- τις στάσεις, τις αντιλήψεις και τα κίνητρα των μελών της ομάδας

- τα σημεία αλληλεπίδρασης και σύνδεσης της ομάδας σε συνάρτηση με την Εικαστική Τέχνη και τη θεραπεία
- τα βιώματα και τα ερεθίσματα που δέχονται τα άτομα κατά τη διάρκεια της ενασχόλησης τους με την Εικαστική Τέχνη
- τον τρόπο με τον οποίο η τέχνη δυναμώνει και ενισχύει την αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση των ατόμων και βοηθάει στη διαμόρφωση της αυτοεικόνας τους
- τις στάσεις και αντιλήψεις του επιστημονικού προσωπικού για την Εικαστική Τέχνη στην κοινότητα
- τις θέσεις του επιστημονικού προσωπικού σχετικά με τη σύνδεση Τέχνης – Θεραπείας
- τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται το επιστημονικό προσωπικό την ανταπόκριση των ωφελούμενων στο εικαστικό εργαστήριο
- τις απόψεις του επιστημονικού προσωπικού όσον αφορά την αξιοποίηση της εικαστικής θεραπείας από το ΚΕΘΕΑ

Τα αποτελέσματα της μελέτης μέσα από τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από τις συνεντεύξεις εκπληρώνουν επιτυχώς τους βασικούς στόχους της έρευνας και απαντούν στο ερευνητικό ερώτημα που είχε αρχικά τεθεί από την ερευνήτρια.

Συγκεκριμένα από την ανάλυση των συνεντεύξεων των μελών του εικαστικού εργαστηρίου της θεραπευτικής κοινότητας προκύπτει ότι παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι αντιμετώπιζαν την εικαστική τέχνη με δισταγμό και αμφισβήτηση καθώς δεν είχαν ποτέ στο παρελθόν ασχοληθεί με κάτι ανάλογο και ενώ τα αρχικά κίνητρα για τη συμμετοχή τους στο εικαστικό εργαστήριο, ήταν η αποδέσμευση από το αυστηρό πλαίσιο της κοινότητας και η αποφόρτιση από το «λειτουργικό» και την ένταση της ημέρα και οι εννέα ερωτώμενοι αναφέρουν πόσο άλλαξε η στάση και η αντίληψη που είχαν αμέσως μετά την ένταξη τους στο εργαστήριο και τη γνωριμία τους με την εικαστικό επιμορφώτρια της ομάδας. Τονίζουν ιδιαίτερα την αγάπη και το δέσιμο που ένιωσαν στο πρόσωπο της, που αποτέλεσε και το πρόσωπο

αναφοράς τους σε σχέση με την καλλιτεχνική τους ενασχόληση. Τους ενέπνευσε και τους ενθάρρυνε να προχωρήσουν αναδεικνύοντας τις δεξιότητες και ικανότητες τους και αφυπνίζοντας τη δημιουργικότητα και τη φαντασία τους.

Η εικαστικός του εργαστηρίου σύμφωνα με τις απόψεις των μελών του, ήταν εκεί για να τους κατευθύνει, να ανοίξει τους ορίζοντες τους και να τους απελευθερώσει.

Ακριβώς όπως ένας πλοηγός που όπως αναφέρουν οι S. Jennings και A. Minde «είναι εκεί για να δημιουργήσει ένα ασφαλές περιβάλλον που θα δεχτεί ό,τι εκφραστεί λεκτικά ή μη λεκτικά». (1996:55)

Όσον αφορά τον τρόπο που λειτούργησε η ομάδα αυτή σε επίπεδο σχέσεων, όλοι οι ερωτώμενοι ανέφεραν ότι τους βοήθησε να δημιουργήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης, συνεργασίας και αλληλεπίδρασης. Τους βοήθησε να γνωριστούν καλύτερα, να μάθουν να επικοινωνούν και να αποκτήσουν κοινά ενδιαφέροντα και στόχους. Όπως αναδεικνύεται και στο κεφάλαιο πέντε της παρούσας μελέτης το στοιχείο της συμμετοχής σε μία δημιουργική ομάδα αποδεσμευμένη από υποχρεώσεις, ευθύνες και εντάσεις βοηθάει τα άτομα να νιώσουν πιο ελεύθερα να εκφραστούν και να αποκαλυφθούν μέσα σε ένα ασφαλές και λιγότερο επίπονο περιβάλλον. Δεν είναι τυχαίο που όλοι οι ερωτώμενοι εκφράζουν την έντονη επιθυμία και ανυπομονησία τους να βρίσκονται συνεχώς στο χώρο του εργαστηρίου.

Όσον αφορά τα βιώματα και τα ερεθίσματα που ένιωσαν κατά την ενασχόληση τους με τα εικαστικά και οι εννέα ερωτώμενοι συνέδεσαν τη δημιουργία των εικαστικών έργων με τη ζωή τους, με τα βιώματα που είχαν ζήσει κατά τη διάρκεια της εμπλοκής τους με τη χρήση και με την προσπάθεια που κάνουν για την ανεξάρτησή τους. Όπως ανέφεραν οι περισσότεροι, η διαδικασία του ψηφιδωτού αλλά και το θέμα του έργου συνδέθηκε απόλυτα με τη θεραπευτική τους πορεία και τους ενέπνευσε δημιουργώντας κίνητρα για να συνεχίσουν.

Όπως αναφέρει η C. A. Malciodi, «Η δημιουργική διαδικασία που περιλαμβάνεται στη δημιουργία ενός έργου τέχνης είναι θεραπευτική και ενισχύει τη ζωή.» (2009:96)

Πολλοί είναι αυτοί που ανέφεραν ότι μέσα από το εικαστικό εργαστήριο ανακάλυψαν ταλέντα και δεξιότητες που δε γνώριζαν ότι είχαν και αυτό ενίσχυσε το κίνητρο τους στη θεραπεία καθώς τους βοήθησε να αποκτήσουν νέους στόχους και όνειρα για το μέλλον.

Ένα σημαντικό στοιχείο που αναφέρεται επίσης από όλους τους ερωτώμενους είναι το αίσθημα της ανακούφισης, της χαράς και της υπερηφάνειας που αισθάνθηκαν κατά την ολοκλήρωση του έργου τους και την έκθεση του στον κόσμο. Το γεγονός ότι κατάφεραν να επιτύχουν έναν σημαντικό στόχο και να έχουν ένα πολύ καλό αποτέλεσμα κερδίζοντας και την αποδοχή του κοινού ενίσχυσε την αυτοπεποίθηση τους και τους βοήθησε να πιστέψουν στις ικανότητες και την αξία τους.

Οι περισσότεροι μέσα από την ομάδα εικαστικών είδαν και συνειδητοποίησαν αδυναμίες και προσωπικές δυσκολίες. Ενώ πολλοί ήταν αυτοί που εξέφραζαν μέσα από τη ζωγραφική τη ψυχολογική και συναισθηματική τους κατάσταση.

Τέλος όλοι οι ερωτώμενοι ανέφεραν την ανάγκη τους να συνεχίσουν την ενασχόληση τους με την τέχνη και με άλλες δημιουργικές δραστηριότητες και εκτός της θεραπευτικής κοινότητας καθώς συνειδητοποίησαν πόσο σημαντικό είναι να επενδύουν σε πράγματα που τους γεμίζουν, τους προσφέρουν χαρά και ικανοποίηση και τους βοηθούν να μην επιθυμούν τη χρήση ουσιών στη ζωή τους.

Η Γ. Κιλίμη γράφει ότι « η έκφραση του συναισθήματος πάντα θα είναι ανάγκη σε οποιαδήποτε μορφή της.» (2004:42)

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κ. Μάτσα, η τέχνη προσκαλεί τον άνθρωπο στην αλλαγή και δείχνει στον τοξικομανή έναν νέο κόσμο στον οποίο δε χρειάζεται τα ναρκωτικά για να επιβιώσει αλλά την ίδια την έκφραση της. (2008)

Τα στοιχεία που προέκυψαν από την ανάλυση των συνεντεύξεων του προσωπικού του προγράμματος έρχονται να συμφωνήσουν με τις απόψεις των μελών σχετικά με τα σημαντικά οφέλη της εικαστικής τέχνης στη θεραπεία απεξάρτησης και να τις τεκμηριώσουν επιστημονικά.

Ειδικότερα και οι τέσσερις ερωτώμενοι θεωρούν ότι οι καλλιτεχνικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες στην κοινότητα είναι αλληλένδετες με τη θεραπευτική διαδικασία και την πορεία τους στο πρόγραμμα. Επισημαίνουν ότι οι άνθρωποι που προσεγγίζουν τα θεραπευτικά προγράμματα είναι άνθρωποι με δύσκολο παρελθόν, έντονη εμπλοκή με τη χρήση και την παραβατικότητα από πρώιμη ηλικία και άσχημο οικογενειακό περιβάλλον γεγονός που δικαιολογεί το αίσθημα χαμηλής αυτοεκτίμησης, το χαμηλό εκπαιδευτικό και κοινωνικό τους επίπεδο αλλά και την αδυναμία έκφρασης και επικοινωνίας. Κατά συνέπεια οι κοινότητες έρχονται να λειτουργήσουν επανορθωτικά και να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής τους προσφέροντας τους ποικίλα ενδιαφέροντα και ερεθίσματα που θα ενισχύσουν την αυτοπεποίθησή τους.

Σύμφωνα με τις απόψεις και των τεσσάρων ερωτώμενων η τέχνη και ιδιαίτερα η εικαστική τέχνη αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για τους θεραπευτές καθώς βοηθάει τους ανθρώπους να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, τους απελευθερώνει και τους δείχνει έναν τρόπο να επικοινωνήσουν τις σκέψεις τους. Όπως αναφέρουν, μέσα από παραδείγματα περιπτώσεων, είναι πολλοί οι άνθρωποι που μέσα από την τέχνη αποκαλύπτουν τον εαυτό τους αναδεικνύοντας έτσι πολλές φορές σημαντικές πτυχές της προσωπικότητάς τους που δεν ήταν εύκολα ευδιάκριτες μέσα από τις θεραπευτικές διαδικασίες.

Η Α. Ηλιάδη τονίζει ότι μέσα από την τέχνη και τη δημιουργία οι άνθρωποι σχηματοποιούν αυτό που νιώθουν και σκέφτονται χωρίς οι ίδιοι να το συνειδητοποιούν. Η έκφραση και αποτύπωση της συναισθηματικής και ψυχολογικής τους κατάστασης τους βοηθάει παράλληλα να δομήσουν τις σκέψεις τους και να μπορέσουν ευκολότερα να επιλύσουν τα προβλήματα τους. (2006)

Από τις συνεντεύξεις επίσης προκύπτει ότι το προσωπικό αναγνωρίζει τα ευεργετικά οφέλη που είχε για τα μέλη της κοινότητας η συμμετοχή τους στο εικαστικό εργαστήριο και πόσο βοηθητικό ήταν αυτό στην ενίσχυση των κινήτρων για τη θεραπεία τους. Πιστεύουν ότι είναι χρήσιμη και σημαντική εμπειρία καθώς τους δίνει νόημα, ευχαρίστηση και ικανοποίηση και τους ενθαρρύνει να παραμείνουν στην κοινότητα.

Συμφωνούν ότι σε ένα μεγάλο ποσοστό μέσα από τις δημιουργίες και τα έργα των μελών αποτυπώνονται στοιχεία χρήσιμα και αξιοποιήσιμα στη θεραπεία. Η έκφραση συναισθημάτων ενός μέλους βοηθά συνολικά την ομάδα να εκφρασθεί ενώ παροτρύνει και άλλα μέλη να μιλήσουν για αυτά που τους απασχολούν. Επιπλέον ένα σκίτσο ή ζωγραφιά μπορεί να γίνει ο καθρέφτης του εαυτού τους ή να πει και να θυμίσει σε κάθε μέλος της ομάδας ξεχωριστά κάτι.

Οι ερωτώμενοι επισημαίνουν επίσης, ότι ένα μεγάλο μέρος της επιτυχίας αυτού του εργαστηρίου στην κοινότητα οφείλεται στη σημαντική δουλειά της εικαστικού επιμορφώτριας και συντονίστρια της ομάδας που εθελοντικά προσέφερε τις υπηρεσίες της με αφοσίωση και αγάπη. Αυτό ήταν κάτι που συγκίνησε και κινητοποίησε τα μέλη ενώ συνάμα ταίριαξε με τη φιλοσοφία και τις αντιλήψεις της κοινότητας κερδίζοντας την εμπιστοσύνη και τον σεβασμό των μελών.

Σύμφωνα με την Κ. Μάτσα οι θεραπευτές τέχνης όπως ακριβώς και οι ψυχοθεραπευτές συμβάλλουν με τη στάση και τον τρόπο τους στην ανάδειξη των θετικών στοιχείων των ανθρώπων και στην ενδυνάμωση τους, βοηθώντας έτσι τη διαμόρφωση μιας νέας ταυτότητας εκπληρώνοντας έτσι τον πρωταρχικό στόχο της θεραπευτικής παρέμβασης. (2008:133)

Τέλος, από τις συνεντεύξεις του προσωπικού προκύπτει ότι παρά τα σημαντικά οφέλη της τέχνης στη θεραπευτική πορεία των μελών και την αποτελεσματικότητα που φαίνεται να έχει στη συγκράτηση και κινητοποίηση των ανθρώπων στη θεραπεία, δεν αξιοποιείται στο βαθμό που θα μπορούσε από τις θεραπευτικές δομές του οργανισμού. Όλοι οι ερωτώμενοι αναφέρονται σε ζητήματα οργάνωσης και συντονισμού όσον αφορά τον εκπαιδευτικό και θεραπευτικό σχεδιασμό του Τμήματος Εκπαίδευσης και της θεραπείας αντίστοιχα. Συμφωνούν ότι ο τρόπος σύνδεσης και συνεργασίας δεν είναι αποτελεσματικός ενώ παράλληλα επισημαίνουν τη δυσκολία περαιτέρω επένδυσης σε εναλλακτικές δράσεις και μορφές θεραπείας λόγω αδυναμίας προσλήψεων νέου ανθρώπινου δυναμικού από τον φορέα.

Όπως επισημαίνουν, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος ο οργανισμός χρησιμοποιεί την τέχνη ως ένα μέσο επικοινωνίας του θεραπευτικού του έργου στην ευρύτερη κοινωνία, η αδυναμία αλλαγής στις αντιλήψεις και τη θεραπευτική προσέγγιση που έχει υιοθετηθεί από τα στελέχη του τις τελευταίες δεκαετίες αλλά και η συγκυρία της οικονομικής κρίσης και των περιορισμένων πόρων, καθιστούν δύσκολη την ένταξη και θεσμοθέτηση εναλλακτικών μορφών θεραπείας στο θεραπευτικό μοντέλο του ΚΕΘΕΑ.

Εν κατακλείδι από τα παραπάνω προκύπτει ότι η τέχνη μπορεί και συγκρατεί τους ανθρώπους στη θεραπεία. Τους κινητοποιεί, τους αφυπνίζει και τους εμπνέει. Γίνεται γέφυρα διαφυγής και μέσο εξερεύνησης νέων δρόμων. Δίνει νόημα και λόγο για ζωή.

Το ΚΕΘΕΑ μέχρι σήμερα εντάσσει την καλλιτεχνική δημιουργία και τις εναλλακτικές δραστηριότητες στα θεραπευτικά του προγράμματα με κύριο στόχο την δημιουργική απασχόληση των μελών και την καλύτερη αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου τους.

Η περαιτέρω εφαρμογή των θεραπειών μέσω τέχνης στις θεραπευτικές δομές του οργανισμού κρίνεται σκόπιμη καθώς όπως προκύπτει από την έρευνα αποδίδει σημαντικά οφέλη στους θεραπευόμενους και αυξάνει τις πιθανότητες μιας αποτελεσματικής θεραπευτικής πορείας και κοινωνικής επανένταξης των ανθρώπων.

Η Εικαστική Τέχνη και οποιαδήποτε μορφή τέχνης μπορεί να αποτελέσει ένα χρήσιμο και ισχυρό εργαλείο στα χέρια των θεραπειών.

Ο σχεδιασμός ειδικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων ή/και σεμιναρίων στην εικαστική θεραπεία, δραματοθεραπεία, μουσικοθεραπεία θα βοηθούσε στην εξειδίκευση των γνώσεων των θεραπειών δίνοντας έτσι το έναυσμα για την ανάπτυξη μιας νέας θεραπευτικής προσέγγισης στην απεξάρτηση.

Παράρτημα I

Ερευνητικό εργαλείο για τα μέλη της ομάδας

Γενικά Στοιχεία:

Ηλικία:

Οικογενειακή Κατάσταση:

Ιστορικό Χρήσης Ουσιών

1. Πότε ξεκίνησες τη χρήση;
2. Πόσες προσπάθειες απεξάρτησης έχεις κάνει;
3. Τι επιπτώσεις είχε η χρήση στη ζωή σου;

Θεραπεία Απεξάρτησης

1. Γιατί επέλεξες το ΚΕΘΕΑ;
2. Ποια ήταν τα κίνητρα που σε οδήγησαν σ' αυτή την απόφαση;
3. Περιέγραψε πώς είναι η καθημερινότητα σου μέσα στην κοινότητα;
4. Σε βοηθάει το σύστημα ιεραρχίας της κοινότητας;
- 5α Αν ναι με ποιο τρόπο;
- 5β Αν όχι γιατί;
5. Ποια είναι η σχέση σου με τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας;
6. Ποια είναι η σχέση σου με το θεραπευτικό προσωπικό;

Θετική ή αρνητική κινητοποίηση

1. Με ποια κριτήρια επέλεξες τη συγκεκριμένη δραστηριότητα;
2. Πιστεύεις ότι σε βοηθάει στην προσπάθεια σου εδώ;
- 2α Αν ναι με ποιο τρόπο;
- 2β Αν όχι για ποιους λόγους συμμετέχεις στην ομάδα;
3. Θα παρότρυνες κάποιον άλλο από τα μέλη της κοινότητας να ενταχθεί στη δύναμη της ομάδας;
4. Τα έργα της ομάδας εκτίθενται ή θα εκτεθούν δημόσια σε εκθεσιακούς χώρους, εκδηλώσεις, δράσεις του προγράμματος κλπ. Πώς νιώθεις γι' αυτό;

Βίωμα της παρέμβασης

1. Περιέγραψε μου τα συναισθήματα σου κατά τη διάρκεια συμμετοχής σου στο εργαστήριο;
2. Τι υλικά σου αρέσει να χρησιμοποιείς;

Είδος Σχέσης στην ομάδα

1. Ποια είναι η σχέση σου με τον επιμορφωτή της ομάδας;
2. Ποια είναι η σχέση σου με τα μέλη της ομάδας;
3. Έχει τύχει κάποιος από την ομάδα σου να διακόψει το πρόγραμμα;
3 α Αν ναι πώς αισθάνθηκες γι' αυτό;
4. Έχεις σκεφτεί να διακόψεις εσύ όσο συμμετέχεις στην ομάδα;
4 α Αν ναι, τι ήταν αυτό που σε έφερε σ' αυτό το σημείο;

Σκέψεις και μελλοντικοί Στόχοι

1. Σε λίγο καιρό ολοκληρώνεις την κοινότητα. Τι αισθάνεσαι γι' αυτό;
2. Ποιοι είναι οι στόχοι σου για την επανένταξη σου;
3. Θα ήθελες να συνεχίσεις την επαφή σου με την τέχνη και αν ναι με ποιο τρόπο;

Παράρτημα Β

Ερευνητικό εργαλείο για το προσωπικό

Γενικά Στοιχεία:

Θέση στον φορέα:

Εκπαίδευση:

Χρόνια απασχόλησης στον φορέα:

Περιγραφή της λειτουργίας της Μονάδας όπου εργάζονται

Αντίληψη για την Εικαστική Τέχνη στη Θεραπεία Απεξάρτησης

1. Στην κοινότητα λειτουργεί το Εργαστήρι Εικαστικής Τέχνης. Ποια είναι η γνώμη σας γι' αυτό;
2. Περιγράψτε λίγο τη διαδικασία λειτουργίας του.
3. Πιστεύετε ότι η Εικαστική Τέχνη βοηθάει στη θεραπεία απεξάρτησης;
 - 3 α Αν ναι με ποιο τρόπο;
 - 3 β Αν όχι, γιατί;
4. Με ποιο τρόπο τα εικαστικά εντάσσονται στη θεραπευτική διαδικασία;
5. Αξιοποιούνται τα εικαστικά έργα των μελών στη θεραπεία;
 - 5 α Αν ναι με ποιο τρόπο;
6. Υπάρχει η απαραίτητη γνώση στις μεθόδους της εικαστικής θεραπείας από τα στελέχη του προσωπικού;
7. Με ποιο τρόπο συνδέεται η εκπαιδευτική με τη θεραπευτική δραστηριότητα των μελών;

Εμπειρία σε σχέση με τους ωφελούμενους

1. Πώς ανταποκρίνονται τα μέλη κατά την επαφή τους με την Τέχνη;
2. Με ποιο τρόπο αξιολογείτε τη συμμετοχή των μελών στο εργαστήρι εικαστικών;
3. Πιστεύετε ότι επηρεάζει τη θεραπευτική του πορεία; Κι αν ναι με ποιο τρόπο;
4. Έχει συμβεί κάποιος να διακόψει από την ομάδα εικαστικών αλλά να παραμένει ως μέλος στην κοινότητα;
 - 4 α Αν ναι ποιοι ήταν οι λόγοι;

4 β Αν όχι πώς το αξιολογείτε αυτό;

Αντίληψη σε επίπεδο Φορέα

1. Επενδύει ο φορέας στο κομμάτι της τέχνης στη θεραπεία;

1 α Αν ναι με ποιο τρόπο;

1 β Αν όχι γιατί;

2 Προτείνετε εναλλακτικές δράσεις – παρεμβάσεις για την υποστήριξη των μελών στα προγράμματα απεξάρτησης;

ΠΗΓΕΣ

1. **Γκιτάκος Β. & Τσιμπουκλή, Α.** (1998), *Ο Σχεδιασμός και η Εφαρμογή Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων για την Ένταξη Πρώην Χρηστών*, Αθήνα: Κοινωνική Εργασία τ. 50, σ.σ. 92-100
2. **Δρίτσας, Θ.** (2004), *Η Τέχνη ως μέσο θεραπευτικής αγωγής*. Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
3. **Ζαφειρίδης, Φ.** (2007), *Οργάνωση Αυτοβοήθειας SYNANON: Η Επιτομή της Θεραπείας της Εξάρτησης, ΚΟΙΝΩΝΙΑ & ψυχική ΥΓΕΙΑ*, τ. 5, σ.σ. 18-22
4. **Ιωσηφίδης, Θ.** (2008), *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
5. **Κιλίμη, Γ.** (2004), *Η Εικαστική προσέγγιση στις θεραπείες μέσω τέχνης στο Η Τέχνη ως μέσο θεραπευτικής αγωγής*. Επιμέλεια : **Δρίτσας, Θ.** Αθήνα: ΕΙΕ
6. **Κρασανάκης, Σ.** (2004), *Δραματοθεραπευτική εις - αγωγή στο Η Τέχνη ως μέσο θεραπευτικής αγωγής*. Επιμέλεια : **Δρίτσας, Θ.** Αθήνα: ΕΙΕ
7. **Μάτσα, Κ.** (2005), *Ψυχοθεραπεία και Τέχνη στην Απεξάρτηση. Το «Παράδειγμα» του ΙΔΑΝΩ*. Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα
8. **Μάτσα, Κ.** (2005), *Κοινωνικός αποκλεισμός και απεξάρτηση στην κοινωνία της διακινδύνευσης*. Αθήνα: Τετράδια Ψυχιατρικής Νο 90
9. **Μάτσα, Κ.** (2001), *Ψάξαμε ανθρώπους και βρήκαμε σκιές... Το αίνιγμα της τοξικομανίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα
10. **Ομάδα Συγγραφής Βιβλίου Εναλλακτικής Κοινότητας «Παρέμβαση»** (1999), *...Και η ζωή είναι εντάξει!*, Αθήνα: Παραγωγική Μονάδα ΚΕΘΕΑ «ΣΧΗΜΑ & ΧΡΩΜΑ»
11. **Πουλόπουλος, Χ.** (2011), *Κοινωνική εργασία και εξαρτήσεις. Οι Κοινότητες της Αλλαγής*. Αθήνα: ΤΟΠΟΣ
12. **Πουλόπουλος, Χ.** (2005), *Εξαρτήσεις: Οι θεραπευτικές κοινότητες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
13. **Πρίνου – Πολυχρονίδου, Λ.** (1991), *Μουσική και ψυχολογία, εισαγωγή στη μουσικοθεραπεία*, Αθήνα: Θυμάρι
14. **Ρηγοπούλου, Π.** (2016), *Το Σώμα. Τέχνη & Ιατρική. Νόσος, ενδοσκόπηση, ίαση*, Αθήνα: Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

15. **Σούγκαρμαν Μ., Ζαφειρίδης Φ.** (1990), *Οι Θεραπευτικές Κοινότητες: Απάντηση στα Ναρκωτικά. Από το Day top στην Ιθάκη*, Αθήνα: Κομμούνα
16. **Σπυριδάκης, Μ.** (2015) Σημειώσεις μαθήματος Ποιοτικής & Κοινωνικής Έρευνας με τίτλο *Έρευνα Πεδίου*, Κόρινθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, <https://eclass.uop.gr/modules/document/document.php?course=SEP105>
[Πρόσβαση, 26.03.16]
17. **Τζανάκης, Μ. και Τσούρτου, Β.** (2007), *Εισαγωγή: Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου Τέχνη και Ψυχιατρική*. Αθήνα – Χανιά: Focus on Health Ε.Π.Ε.
18. **Cohen, L. and Manion, L.** (1994), *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. 4^η Έκδοση. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ.σ. 396-398
19. **David E.** (2004), *Art Therapy. Creative Therapies in Practice*. London: Sage Publications
20. **De Leon G.** (2000), *The Therapeutic community. Theory, model, and method*. New York: Springer Publishing Company
21. **Goffman, E.** (1996), *Συναντήσεις. Δύο μελέτες στην Κοινωνιολογία της αλληλεπίδρασης*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
22. **Goffman, E.** (2001), *Στίγμα. Σημειώσεις για τη Διαχείριση της Φθαρμένης Ταυτότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
23. **Hall, P. N.** (1998), *Θεραπεία μέσω της τέχνης: Ένας τρόπος θεραπείας της σχάσης*. Πρακτικά Συνεδρίου «Θεραπεία μέσω τέχνης: η εικαστική προσέγγιση». Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
24. **Jennings, S. and Minde, A.** (1996), *Μάσκες της Ψυχής. Εικαστικά και θέατρο στη θεραπεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
25. **Jones, P.** (2005), *The Arts Therapies, a revolution in healthcare*, NY: Brunner - Routledge
26. **Kramer, E.** (2000), *Art as Therapy*, UK : Jessica Kingsley Publishers Ltd
27. **Landgarten, B. H.** (1999), *Οικογενειακή Εικαστική Θεραπεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
28. **Malchiodi, C. A.** (2009), *Εικαστική Θεραπεία. Ένας Πρακτικός Οδηγός*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
29. **Rubin, J. A.** (1997), *Θεραπεύοντας παιδιά μέσα από την τέχνη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

30. **Schott-Billmann, F. (1995)**, *Χοροθεραπεία με την πρωτόγονη έκφραση*. Αθήνα : Τρόπος Ζωής

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναγνωστοπούλου, Ν. (1999), *Art Therapy: Εικόνες της ψυχής. Μια εισαγωγή στη χρήση των εικόνων σε θεραπευτική προσέγγιση*. Περιοδικό: Εκλογή, Τεύχος 25

Καστορίδου – Παπαδοπούλου, Χ. (2006), *Κοινωνική εργασία με ομάδες. Μια μορφή προσέγγισης για συνεργασία και δράση*. Αθήνα: Έλλην

Κουρετζής, Α. (2001), *Το θεατρικό Παιχνίδι*. Αθήνα: Καστανιώτη

Μάτσα, Κ. (2006), *Η περίπτωση Ευρυδίκη. Κλινική της τοξικομανίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα

Botton, A. De. And Armstrong, J. (2014), *Η Τέχνη ως Θεραπεία*, Αθήνα: Πατάκη

Brooke, S. L. (2009), *The Use of the Creative Therapies with Chemical Dependency Issues*, USA: Charles C Thomas – Publisher Ltd

Case, C. and Dalley, T. (1992), *The Handbook of Art Therapy*, London, New York: Routledge

Dalley, T. (1998), *Θεραπεία μέσω τέχνης: Η εικαστική προσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Dalley, T. (1998), *Η εικαστική έκφραση ως θεραπεία: Νέες Προοπτικές*, Πρακτικά Συνεδρίου «Θεραπεία μέσω τέχνης: η εικαστική προσέγγιση». Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Jarvis P. (2004), *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Κατάρτιση, Θεωρία και Πράξη*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Landy, R. (2001), *Προσωπικότητα και προσωπείο. Ο ρόλος στο δράμα, στη θεραπεία και στη καθημερινότητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Mishler, Elliot G. (1996), *Συνέντευξη Έρευνας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Rogers A. (1999), *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*, Αθήνα: Μεταίχμιο

Weir, F. (1998), *Ο ρόλος της συμβολικής έκφρασης και η σχέση της με τη θεραπεία μέσω της τέχνης: Η προσέγγιση της Melanie Klein*. Πρακτικά Συνεδρίου «Θεραπεία μέσω τέχνης: η εικαστική προσέγγιση». Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Waller, D. (1993), *Group interactive art therapy: its use in training and treatment*. London: Routledge

Waller, D. and Mahony, J. (1999), *Treatment of addiction: Current issues for arts therapies*. London: Routledge

Warren, B. (1993), *Using the creative arts in therapy: A practical introduction*. London: Routledge

ΑΡΘΡΑ

- **Διαμαντή, Ι.** (2009) *Επανάταξη μέσα από τη δημιουργία*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, <http://www.kethea-paremvasi.gr/datafiles/file/%CE%97%> [πρόσβαση, 12.09.16]
- **Τσάντης, Χ.** (2016) *Τέχνες και εκπαίδευση. Η Τέχνη ως ερευνητικό εργαλείο στην εκπαίδευση*, <http://christostsantis.com/2016/03/14>
- **Τσάντης, Χ.** (2016) *Τέχνη και κοινωνικές επιστήμες*, <http://christostsantis.com/2016/02/23>
- **Μάτσα, Κ.** (2014), *Κοινωνικός αποκλεισμός και τοξικομανία*, <http://christostsantis.com/2014/11/02>
- **Αμπραβανελ, Ν.** (2009) *Art Therapy, η εικόνα πριν από τη λέξη*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, <http://www.kathimerini.gr/374283/article/politismos/arxeio-politismoy/art-therapy-h-eikona-prin-apo-th-le3h>
- **Ηλιάδη, Α.Κ.** (2006), *Οι Τέχνες ως παράγοντας διατήρησης και ανάκτησης της ψυχικής υγείας του ανθρώπου – Art Therapy, χοροθεραπεία, μουσικοθεραπεία, δραματοθεραπεία*. www.matia.gr
- **Chandler, C.** *Colorful Recovery: Art Therapy for Substance Abuse and Addiction Treatment*, Metropolitan State University of Denver, <https://www.msudenver.edu/media/content/honorsprogram/Chandler,%20Courtney;%20.pdf>
- **Aletraris, L. Paino, M., Endmond M. B., Roman, P. M., Bride, B. E.** (2014) *The Use of Art and Music Therapy in Substance Abuse Treatment Programs* – NCBI, US National Library of Medicine, National Institutes of Health, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4268880/>

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- Ελληνική Εταιρεία Διαταραχών Διάθεσης <http://www.mazi.org.gr>
- Ελληνικό Ινστιτούτο Παιγνιοθεραπείας και Δραματοθεραπείας Ε.Π.Ε. <http://www.playtherapy.gr>
- Ελευθεριακός Σύνδεσμος Απεξάρτησης ΕΛΕΥ.ΣΥΝ.Α www.elefsyna.org
- Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕ.Θ.Ε.Α.) www.kethea.gr
- Θεραπευτικό Πρόγραμμα ΚΕΘΕΑ ΝΟΣΤΟΣ – ΕΞΑΝΤΑΣ www.kethea-nostos.gr
- Μονάδα Απεξάρτησης 18 ΑΝΩ, www.18ano.gr
- Επιστημονικό Περιοδικό για τις Εξαρτήσεις www.exartiseis.gr
- American Art Therapy Association, <http://arttherapy.org/>
- The British Association of Art Therapists, <http://www.baat.org/>
- How Art Therapy is used in addiction treatment <http://www.foundationsrecoverynetwork.com/art-therapy-used-addiction-treatment/>
- Facts of Art Therapy <http://psychcentral.com/blog/archives/2011/08/17/5-quick-facts-about-art-therapy/>

VIDEO

- **ΑΡΤ ΙΤ Βιντεοσκοπημένο υλικό από το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα: Ανάπτυξη Καινοτόμων Μεθόδων Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών (2012), *Εκπαίδευση μέσα από την τέχνη*, Αθήνα: ΚΕΘΕΑ**
- **Κέντρο Τέχνης και Ψυχοθεραπείας (2012), *Εισαγωγή στην εικαστική θεραπεία*, <https://www.youtube.com/watch?v=bm24dZ-kufk> [πρόσβαση, 15.09.16]**
- **Κέντρο Τέχνης και Ψυχοθεραπείας (2012), *Εισαγωγή στην εικαστική θεραπεία*, <https://www.youtube.com/watch?v=gjqyCwKtSEE> [πρόσβαση, 25.07.16]**
- **Nelson A. (2010), *Helen Landgarten Presentation: Art Therapy Pioneer*. <https://www.youtube.com/watch?v=XnX0jaLtNf8> [πρόσβαση, 22.07.16]**